cogito

JOHN GRAY

saman köpekler

insanlar ve diğer hayvanlar üzerine düşünceler

Çeviren: Dilek Şendil

YKY

SAMAN KÖPEKLER

İnsanlar ve Diğer Hayvanlar Üzerine Düşünceler

John Gray Londra Ekonomi Okulu'nda Avrupa Düşünce Tarihi profesörüdür. Bir düzineyi aşkın kitaba imza atmış yazarın çalışmaları arasında on dört dile çevrilmiş bulunan *False Dawn* (Sahte Şafak) da vardır.

Dilek Şendil 1979 yılında Kadıköy Maarif Koleji'ni bitirdi. Yabancı Diller Yüksek Okulu ve İstanbul Üniversitesi Amerikan Edebiyatı Bölümü'nde okudu. Enid Blyton'dan çevirdiği *Cesur Hafiyeler*'den (1982) bugüne kadar otuza yakın çevirisi yayımlandı. Başlıca çevirileri arasında Robert D. Kaplan'dan *Balkanlarda Kaynayan Kazan*, Richard Ford'dan *Bağımsızlık Günü*, Richard Clogg'dan *Modern Yunanistan Tarihi*, Maria Todorova'dan *Balkanları Tahayyül Etmek*, William Trevor'dan *Felicia Yolculuğu*, Zvi Elpeleg'den *Filistin Kurtuluş Hareketinin Kurucusu Hacı Emin El-Hüseyni*, Doris Lessing'den *Mara ile Dann*, Timothy Findley'den *Ölümsüzlük ve Pilgrim*, Ardahir Vakil'den *O Bir Gün*, Julia Alvarez'den *Salomé Ureña*, Amy Singer'dan *Osmanlı'da Hayırseverlik: Kudüs'te Bir Haseki Sultan İmareti*, Iain Pears'dan *Scipio'nun Düşü* ve Jeannette Angell'dan *Telekız* sayılabilir. Şendil'in yayınevimizden çıkan ilk çevirisi Ian Hodder'dan *Çatalhöyük, Leoparın Öyküsü*'dür (2006).

JOHN GRAY

Saman Köpekler

İnsanlar ve Diğer Hayvanlar
Üzerine Düşünceler

Çeviren:
Dilek Şendil

YKY
İSTANBUL

Yapı Kredi Yayınları - 2700
Cogito - 164

Saman Köpekler / John Gray
Özgün adı: *Straw Dogs*
Çeviren: Dilek Şendil

Kitap editörü: Barış Tut
Düzelti: Filiz Özkan

Kapak tasarımı: Nahide Dikel - Elif Rifat

Baskı: Üç-Er Ofset
Yüzyıl Mah. Massit 3. Cad. No: 195 Bağcılar / İstanbul

Çeviriye temel alınan baskı: *Straw Dogs*, Granta Books, 2003
1. baskı: İstanbul, Mayıs 2008
ISBN 978-975-08-1426-6

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş. 2008
Sertifika No: 1206-34-003513

Originally published in English by Granta Publications under the title
Straw Dogs: Thoughts on Humans and Other Animals
Copyright © 2002 by John Gray

Bütün yayın hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Yapı Kredi Kültür Merkezi
İstiklal Caddesi No. 161 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
http://www.yapikrediyayinlari.com
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: http://alisveris.yapikredi.com.tr
http://www.yapikredi.com.tr

Gökyüzü ve yeryüzü acımasızdır, bütün yaratıkları saman köpekler gibi görür.

LAO TZU

İçindekiler

Teşekkür • 9
Önsöz • 11

I. İnsan • 15
II. Aldatmaca • 41
III. Ahlakın Kusurları • 79
IV. Lanetliler • 103
V. Sözümona İlerleme • 131
VI. Olduğu Gibi • 161

Okumalar • 169
Dizin • 189

Teşekkür

Bu kitapta insanların odak noktasında olmadığı birkaç konuyu ele almaya çalıştım. Düşüncelerim bölük pörçük dile getirilmekle birlikte düzensiz değiller. Dilerim peş peşe okunabilir ya da istendiği gibi incelenirler. Alıntılara çokça yer verdim – sanırım bunu, alışılmadık bir düşünce tarzına yetkili ağızlar katkıda bulunsun diye değil, yalnızca ne anlama gelebileceklerini göstermek için yaptım. Kitabın arkasındaki notların amacı da bu.

Beni özendiren, bana öğüt ve güç veren birkaç kişi oldu. James Lovelock ile yaptığım fikir alışverişi Gaia varsayımıyla ilgili düşüncelerimi aydınlığa kavuşturmama yardım etti. J. G. Ballard'ın kitaplarını okumak ve onunla konuşmak bugüne ve yakın geleceğe yönelik görüşlerimi kesinleştirdi. Taslak üzerinde Adam Phillips'in yaptığı yorumlar ve öneriler kitabı birkaç türlü biçimlendirdi. Simon May felsefi bölümlerle ilgili ayrıntılı yorumlarını benden esirgemezken, Vincent Deary de kitabın bilinçle ilgili kısımlarına katkıda bulundu. Granta'dan Neil Belton güven veren desteği ve öğütlerini eksik etmedi, Sara Holloway kitabın oluşum döneminden basımına dek eşsiz yorum ve önerileriyle destek oldu. Hepsine borçluyum, ancak onların bütün önerilerine kulak vermedim. Dile getirilen düşüncelerin sorumluluğu bana aittir.

Bu kitap Mieko'ya adanmıştır, o olmasaydı yazılamazdı.

Önsöz

Saman Köpekler, düşünen insanların düşüncesiz inanışlarına bir saldırı. Günümüzde liberal hümanizm bir zamanlar ortaya çıkan dinlerdeki yayılma gücüne sahip. Hümanistler dünya hakkında akılcı görüşlere sahip olduklarını düşünmeye bayılır; ancak onların ilerlemeye olan temel inanışı boş inandır, insan denen hayvanla ilgili doğrulara en az dünya dinleri kadar uzak durur.

Bilim dışında ilerleme düpedüz bir mitos. *Saman Köpekler*'in bazı okurlarında bu gözlem ahlaki bir paniğe yol açmışa benziyor. Soruyorlar elbette, liberal toplumlarda inancın ana maddesini kim sorgulayabilir? O olmazsa, bizler çaresiz kalmaz mıyız? İnançlarını kaybetme korkusuyla titreyen Victoria devri insanları gibi, bu hümanistler de ilerici umudun güve yemiş kumaşına sarılırlar. Bugün dine inananlar daha özgür düşünmektedirler. Bilimin bütün insan bilgisi üstünde söz sahibi olduğunu iddia ettiği bir kültürün kıyısına itilmiş olduklarından, kuşku duyma yetisi geliştirmek zorunda kalmışlardır. Bunun tersine, inananların seküler olanları –çağın alışılageldik bilgeliği sayesinde sımsıkı ayakta duran kimseler– süzgeçten geçirilmemiş dogmalar tutunmaktadırlar.

Egemen seküler dünya görüşü, geçerli bilimsel doğrularla sahte umutların karışımıdır. Darwin bizlerin hayvan olduğunu göstermiş bulunuyor; fakat –hümanistlerin öğüt vermekten hiç bıkmadıkları gibi– nasıl yaşadığımız "bize bağlı". Diğer hayvanların tersine, seçtiğimiz gibi yaşamakta özgür olduğumuz söylenir bize. Ancak özgür irade fikri bilimden gelmez. Köken-

leri dine uzanır – ama herhangi bir dine değil, hümanistlerin dil uzatmadan edemedikleri Hıristiyan inancına.

Antik dünyada Epikür felsefesinin düşünürleri bazı olayların sebepsiz olabileceklerini varsayarlardı; fakat insanlarla diğer bütün hayvanlar arasındaki ayrımı özgür iradenin belirlediği düşüncesi Hıristiyan mirasıdır. Eğer Darwin'in kuramı Hindu Hindistan'da, Taocu Çin'de ya da animist Afrika'da oluşturulmuş olsaydı, doğurduğu skandala yol açmazdı. Bunun gibi filozoflar bilimsel nedenselliği insanların yaşam biçimlerini seçme yetilerinin eşsiz olduğu inanışıyla bağdaştırmak için bir tek Hıristiyanlık sonrası kültürlerde canla başla çalışırlar. Ateşli Darwinciliğin cilvesi, insanlığın din kaynaklı görüşünü destekleyen bir bilimden yararlanmasıdır.

Kimi okurlar *Saman Köpekler'i* Darwinciliği ahlak ve politikaya uyarlama girişimi olarak gördüler, oysa kitabın hiçbir yerinde yeni-Darwinci doğruların insan denen hayvanın nihai hesabını verdiğinden söz edilmez. Onun yerine, Darwincilikten egemen hümanist dünya görüşünü sona erdirmek amacıyla koşullar gereğince yararlanılır. Hümanistler ilerlemeye olan eften püften modern inanca destek olsun diye yönelirler Darwin'e; ancak onun ortaya çıkardığı dünyada hiçbir ilerleme yoktur. Dünyanın gerçek doğacı görüşü seküler umuda hiç yer bırakmaz.

Çağdaş filozoflar arasında tanrıbilimden bihaber olmak onur meselesidir. Bunun sonucu olarak da seküler hümanizmin Hıristiyan kökenleri pek anlaşılmaz. Oysa kurucularının gözünde oracıkta durmaktadırlar. On dokuzuncu yüzyılın başlarında, Fransız pozitivistlerden Henri Saint-Simon ile Auguste Comte, yirminci yüzyılın siyasal dinlerinin ilk örneği olan bilime dayalı evrensel uygarlık düşünü, İnsanlık Dini'ni türettiler. John Stuart Mill üzerindeki etkileri sayesinde liberalizmi bugünkü seküler öğreti haline getirdiler. Karl Marx'a sözleri geçtiği için "bilimsel sosyalizmin" biçimlenmesine yardım ettiler. Tuhaftır, Saint-Simon ile Comte *serbest piyasa* ekonomisinin ateşli karşıtları olduğu için yirminci yüzyılın sonlarındaki küresel serbest pazar kültüne de esin kaynağı oldular. *El Kaide ve Modern Olmanın Anlamı* adlı kitabımda bu çatışkılı, dahası abuk sabuk öyküyü anlattım.

Hümanizm bilim değil dindir – insanların dünyayı şimdiye dek yaşadıklarından daha iyi bir yer yapabileceklerine dair Hıristiyanlık-sonrası inancı. Hıristiyanlık-öncesi Avrupa'da geleceğin dünyasının geçmişe benzeyeceği kabul edilirdi. Bilgi ve buluş ileri gidebilirdi, ama ahlak aşağı yukarı olduğu gibi kalacaktı. Tarih dalgalanmalar dizisiydi, daha geniş kapsamlı bir anlamı yoktu.

Bu putperest görüşe karşı Hıristiyanlar, tarihi, günah ve kefaretin öyküsü olarak anladılar. Hümanizm, Hıristiyanlık'ın günahlardan kurtulma öğretisinin evrensel insanın özgürlüğe kavuşmasına dönüşümüdür. İlerleme fikriyse, Hıristiyanlık'ın ilahi takdire olan inanışının seküler uyarlaması. Eski çağın putperestlerince bilinmemesinin nedeni de bu.

İlerlemeye inanışın kaynağı bambaşka. Bilimde, bilginin gelişmesi toplu olur. Ancak, insan yaşamı bir bütün olarak toplu bir faaliyet değildir; bir kuşakta elde edilen, bir sonrakinde yitirilebilir. Bilimde bilgi katışıksız iyidir; ahlak ve politikada iyi olduğu kadar kötü de olur. Bilim insan gücünü artırır – ve insan doğasındaki kusurları büyütür. Daha uzun yaşamamızı ve geçmiştekilerden daha yüksek yaşam standartlarına ulaşmamızı sağlar. Aynı zamanda her zamankinden daha büyük çapta hasar vermemize olanak tanır – hem birbirimize hem de yeryüzüne.

İlerleme fikri, bilginin gelişmesiyle türlerin iyileşmesinin başa baş gittiği inanışına dayanır – şimdi olmazsa, ileride. İncil'deki İnsanın Düşüşü mitosu yasak gerçeği de kapsar. Bilgi, bizi özgür kılmaz. Bizi hep olduğumuz yerde tutar, her türlü ahmaklığa yem yapar. Aynı gerçek Yunan mitosunda da bulunur. Prometheus'un ateşi tanrılardan çaldığı için bir kayaya zincirle bağlanarak cezalandırılması adaletsiz değildi.

Madem ilerleme umudu bir yanılsama, diye sorulacaktır, bizim nasıl yaşamamız gerekir? Bu soru, insanların ancak dünyayı yeniden yaratma gücüne sahip olduklarına inanırlarsa iyi yaşayabileceklerini varsayar. Yine de şimdiye dek yaşamış insanların çoğu buna inanmamıştır – pek çoğu da mutlu bir yaşam sürmüştür. Soru, yaşamın amacının eylem olduğunu var-

sayar; ama bu bir modern sapkınlıktır. Platon'a göre insanın en yüksek etkinliği derin düşünmedir (tefekkür). Benzer bir görüş antik Hindistan'da da vardı. Yaşamın amacı dünyayı değiştirmek değildi. Onu doğru anlamaktı.

Günümüzde bu altüst edici bir gerçek, çünkü siyasetin değersizliğini de kapsar. İyi siyaset külüstür ve geçicidir, ama yirmi birinci yüzyılın başlangıcında dünya yenilgiye uğramış ütopyaların devasa yıkıntılarıyla sarılmış bulunuyor. Sol'un can çekiştiği, Sağ'ın ütopik hayallerin evi olduğu bir yer. Küresel komünizmi küresel kapitalizm izliyor. Geleceğe yönelik iki görüş arasında ortak yan çok. İkisi de çirkin ve neyse ki olanaksız.

Siyasal eylem kurtuluşun yerine geçmiş; ama hiçbir siyasal proje kendi doğal koşullarından insanlık getiremez. Ne kadar radikal olursa olsun, siyasal programlar yerindedir – peş peşe gelen kötülüklerle başa çıkmanın ılımlı aygıtları. Hegel, insanlığın ancak kendi yarattığı bir dünyada yaşadığında mutlu olacağını yazar bir yerlerde. Buna karşılık, *Saman Köpekler* insan bencilliğinden uzaklaşma gereğini tartışır. İnsanlar dünyayı kurtaramaz, yine de umutsuzluğa kapılmak yersiz. Dünyanın kurtarılması gerekmiyor. Ne mutlu ki insanlar asla kendi yarattıkları bir dünyada yaşamayacaklar.

John Gray, Mayıs 2003

I
İNSAN

Bütün dinler, neredeyse tüm felsefeler, hatta bilimin bir bölümü, insanoğlunun olumsal olduğunu umutsuzca inkâr etmek için harcadığı bitmez tükenmez, kahramanca çabasını doğrular.

JACQUES MONOD

1
İnsanlığa Karşı Bilim

Bugün çoğu insan, kendi alınyazısının efendisi olan bir türe ait olduğunu düşünmektedir. Bu inançtır, bilim değil. Balinaların ya da gorillerin kendi yazgılarının efendisi olduğu bir çağdan söz etmeyiz. Peki insanlarınkinden neden söz edilir?

Diğer hayvanlardan biri olduğumuzu görmek için Darwin'e gerek yok. Kendi yaşantılarımızı azıcık gözlememiz bizi aynı sonuca götürür. Yine de bilim bugün ortak deneyimlerin rekabet edemeyeceği kadar söz sahibi olduğundan, Darwin tarafından bize öğretilenin, türlerin yalnızca birbirleriyle ve kendi değişken çevreleriyle gelişigüzel ilişki kuran genler topluluğu olduğunu belirtelim. Türler kendi yazgılarını denetleyemez. Türler varolmaz. İnsanlar için de eşit ölçüde geçerlidir bu. Ne var ki "insanoğlunun ilerlemesi" söz konusu olduğu zaman bu unutulur. İnsanlar, bir kenara atılmış Hıristiyan umutlarından oluşmasaydı, ciddiye almayı akıllarına bile getirmeyecekleri bir soyutluğa bağlamışlar inançlarını.

Darwin'in keşfi eğer Taocu ya da Şintoist, Hindu ya da animist bir kültürde yapılsaydı, o kültürdeki sarmaş dolaş mitolojilere bir tutam daha eklenmiş olurdu. Bu inançlarda insanlarla diğer hayvanlar akrabadır. Oysa bu, insanları diğer bütün canlıların üstünde tutan Hıristiyanlar arasında bugüne dek ortalığı kırıp geçiren sert tartışmalara yol açmıştı. Victoria çağında bu çekişme Hıristiyanlarla inanmayanlar arasında yaşanmıştı. Günümüzde hümanistler ile insanların ancak diğer hayvanlar kadar kendi alınyazılarının efendisi olabileceklerini anlayan birkaç kişi arasında sürmektedir.

Hümanizm pek çok anlama gelebilir, fakat bize göre ilerlemeye inanıştır. İlerlemeye inanmak, artan bilimsel bilginin

sağladığı yeni güçleri kullanarak, insanların kendilerini diğer hayvanların yaşamlarını kısıtlayan sınırlardan kurtarabileceklerine inanmak demektir. Bugünlerde hemen herkes bu umuda bel bağlıyor, ancak bunun temeli yok. Çünkü insan bilgisi büyük olasılıkla artmayı sürdürecek ve onunla birlikte insan gücü artacak da olsa insan denen hayvan aynı kalacak: Aynı zamanda en yırtıcı ve yıkıcı olan epey yaratıcı bir tür.

Darwin insanların diğer hayvanlar gibi olduğunu gösterdi, hümanistlerse öyle olmadığını savunurlar. Hümanistler bilgimizi kullanarak çevremizi denetleyebileceğimiz ve eskiden hiç olmadığı kadar parlayabileceğimizde diretirler. Bunu söylerken Hıristiyanlık'ın en kuşkulu vaatlerinden birini yenilemektedirler, kurtuluşun herkese açık olması. Hümanistlerin ilerleme inanışı bu Hıristiyanlık inancının seküler çeşidinden başka bir şey değildir.

Darwin'in bize gösterdiği dünyada ilerleme denebilecek hiçbir şey yok. Hümanist umutlarla yetişmiş herhangi bir kimse bunu hoş göremez. Sonuçta, Darwin'in öğretisi baş aşağı edilmiş, insanların diğer hayvanlardan farklı olduğunu savunan Hıristiyanlık'ın yaptığı en büyük yanlış yeniden canlandırılmıştır.

2
Bilinçli Evrim Ilgımı

İnsanlar yaratıkların en rastlantısal olanı – evrimin amaçsızca sürüklenmesinin sonucu. Ne var ki gen mühendisliği sayesinde artık yaşamımızı şansa bırakmaya gerek yok. İnsan türü –bize söylendiği kadarıyla– kendi geleceğini belirleyebilir.

E. O. Wilson'a göre, insan evriminin bilinçli denetimi yalnızca olabilir değil aynı zamanda kaçınılmaz:

> ... genetik evrim bilinçli ve iradeli olmaktır, yaşam tarihinde yeni bir çığır başlatmaktır... Bu "iradeli evrim" beklentisi –bir türün kendi kalıtımıyla ilgili ne yapacağına karar vermesi– insanlığın karşı karşıya kaldığı en adamakıllı entelektüel ve etik seçimleri getirecek... insanlık kendi yazgısının denetimini ele

> alacak tanrı yerine konacaktır. Dilerse, yalnızca türlerin anatomisi ve zekâsı üstünde oynamakla kalmaz, insan doğasının özünü oluşturan duygularını ve yaratıcı dürtüyü de değiştirebilir.

Yukarıdaki pasajın yazarı çağımızın en büyük Darwincisidir. İnsan türünün diğer hayvanlarınkiyle aynı yasalarla yönetilmediğine inanan biyologlarla toplumbilimcilerin saldırısına uğramıştır. O savaşta Wilson kuşkusuz hakikatten yana. Ne ki onun anımsattığı bilinçli insan evrimi bir ılgım. İnsanlığın kendi yazgısını eline aldığı fikri, ancak türlere bilinç ve amaç yüklersek anlamlı olabilir; fakat Darwin'in keşfi türlerin yalnızca genlerin sürüklenmesindeki akıntılar oldukları yönündeydi. İnsanlığın kendi geleceğini belirleyebileceği fikri bu gerçekten soyutlanmıştır.

Gelecek yüzyıl içerisinde insan doğasının bilimsel olarak yeniden şekillendirilmesi olası görünüyor. Bu yapılsa bile, büyük işlerin, örgütlü suçların ve devletin gizli kollarının denetimi ele geçirmek uğruna yarıştığı puslu âlemdeki çekişmelerin sonucunda, gelişigüzel yapılacak. Eğer insan türü yeniden tasarımlanırsa, sonuç kendi yazgısını tanrı gibi elinde tutan bir insanlık olmaz. İnsanın alınyazısında başka bir dönemeç olur.

3
Primat Kalabalığı

James Lovelock şöyle der:

> Yeryüzündeki insanlar bazı yönlerden ya patojenik bir organizma ya ur ya da neoplazma gibi davranırlar. Sayımız ve Gaia'ya verdiğimiz rahatsızlık arttı, öyle ki varlığımız hissedilir ölçüde altüst edici... insan türü artık ciddi bir gezegen illeti olacak kadar çok. Gaia, primat kalabalığından, insan belasından dertli.

Yaklaşık 65 milyon yıl önce dinozorlarla diğer bütün türlerin dörtte üçü ansızın yok olmuştu. Sebebi tartışmalı, fakat çoğu

bilim adamı toplu yokoluşun yeryüzüne çarpan bir göktaşı sonucu olduğuna inanır. Bugün türlerin ortadan kaybolma hızı bu son büyük yokoluşu sollamış durumda. Bu defa sebep kozmik bir felaket değil. Lovelock'un sözleriyle, insan belası.

Wilson, "Darwin'in zarları yeryüzüne fena düştü," der. İnsan türüne şimdiki gücünü kazandıran şanslı atış, diğer sayısız yaşam biçimlerinin sonu olmuştur. İnsanlar aşağı yukarı on iki bin yıl önce Yeni Dünya'ya vardıklarında, karalarda mamutlar, mastodonlar[1], develer, dev tembel hayvanlarla düzinelerce benzer tür yaşardı. Doğal ortamlarında yaşayan bu türlerin çoğu avlanma sonucu tükendi. Diamond'a göre, Kuzey Amerika bütün büyük memelilerinin yüzde yetmişini, Güney Amerika ise yüzde seksenini kaybetti.

Doğal dünyanın yıkımı ne küresel kapitalizmin ne sanayileşmenin sonucu, bunun "Batı uygarlığı" ya da insan kurumlarındaki aksaklıklarla da ilgisi yok. Görülmedik ölçüde yırtıcı bir primatın evrimsel başarısının sonucu bu. Tarih ve tarihöncesi çağlar boyunca, insanın yıldızının parlaması çevresel tahribatla aynı zamana denk gelmiştir.

Uzun dönemler boyunca birkaç geleneksel halkın yeryüzü ile uyum içinde yaşadığı doğru. İnuit insanları[2] ile Buşmenler[3] yaşam biçimleri ararken derin ayak izleri bırakmadılar. Bizlerse yeryüzünde öyle hafifçe gezinemeyiz. *Homo rapiens*[4] olarak sayımız çok fazla.

Nüfus araştırmaları çok kesin bir bilim değildir. Kimse Komünizm-sonrası Avrupa Rusyası'nda yaşanan nüfus azalmasını ya da dünyanın büyük kısmında doğurganlıkta görülen düşüşü tahmin edemez. Doğurganlık ve ortalama ömür hesaplamalarındaki yanılgı payı büyük. Öyle bile olsa, daha büyük bir artış kaçınılmaz. Morrison'ın gözlemlerine göre, "Toplumsal etken-

1 Mastodonlar: Binlerce yıl önce yaşamış olan, file benzer iri bir hayvan.

2 İnuitler: Kendi dillerinde eskimo sözcüğü "çiğ et yiyen" anlamına gelir; eskimolar bunu hakaret saydıkları için bilim insanlarının Kanada'da Kuzey Kutbu halklarına verdikleri ad.

3 Buşmenler: Güney Afrika'da Kalahari Çölü'nde yaşayan avcı-toplayıcı topluluklar.

4 *Homo saldırganus* olarak yarı Türkçeleştirilebilir. Homo sapiens terimiyle saldırmak, tecavüz etmek anlamındaki İngilizce "rape" sözcüğü karıştırılarak uydurulmuş bir terim.

ler yüzünden doğum oranının düştüğünü ve açlık, hastalık ve soykırım yüzünden ölüm oranının yükseldiğini varsaysak bile 6 milyarı aşan bugünkü küresel nüfus 2050 yılına gelindiğinde en az 1,2 milyar daha artacak."

8 milyara yaklaşan insan nüfusu ancak yeryüzünün terk edilmesiyle korunabilir. Doğal ortam insanın işlemesine ve yerleşmesine açılırsa, yağmur ormanları yeşil çöllere döndürülürse, gen mühendisliği sayesinde üst tabakası incelen topraklardan daha yüksek verim alınabilirse, o zaman insanlar yeryüzünde kendilerinden ve onları canlı tutmaya yarayan türetilmiş bir çevreden başka geriye pek bir şey kalmamış yeni jeolojik çağı, Yalnızlık Çağı Eremozoik'i yaratmış olacaklar.

Bu berbat bir görü ama yalnızca bir kâbus. Yeryüzünün kendi kendini düzenleyen mekanizmaları ya gezegeni insanlar için daha az yaşanabilir bir yere döndürecek ya da kendi yürüttükleri faaliyetlerin yan etkileri onların sayısındaki artışı önleyecek.

Lovelock, *primat kalabalığı* için olası dört akıbet öne sürer: "Saldıran hastalık organizmalarının yok edilmesi; kronik bulaşıcı hastalık; konakçının yok olması ya da ortakyaşam – yani konakçı ile konaklayanın karşılıklı yararlandığı uzun süreli ilişki.

Dört sonuçtan en az olası olan sonuncusu. İnsanlık hiçbir zaman yeryüzü ile bir ortakyaşama kalkışmaz. Buna yeltense bile bu, konakçı gezegeni yok etmeyecektir; Lovelock'un üçüncü olası sonucu. Biyosfer, her zaman onlardan daha yaşlı ve güçlüdür. Margulis'in yazdığı gibi, "Hiçbir insan kültürü, buluşçuluğuna rağmen, ne kadar çabalasa da bu gezegende yaşamı öldüremez".

Ne de insanlar kronik olarak konakçılarını yaralayabilirler. Doğru, insan eylemleri gezegenin dengesini değiştirmeye başlamış bulunuyor. Sera gazlarının üretimi küresel ekosistemleri geri dönüşü olmayacak ölçüde değiştirdi. Dünya çapında sanayileşmeyle böyle değişiklikler ancak hız kazanabilir. Kimi bilim adamlarının ciddiye aldıkları en kötü durum senaryosunda, iklim değişikliği, içinde bulunduğumuz yüzyıl sona ermeden önce milyarlarca insana afetler yaşatarak Bangladeş gibi yoğun nüfuslu kıyı ülkelerini silip süpürebilir.

Yaklaşan değişimin boyutu kesin olarak bilinemez. Düzensiz bir sistemde yakın gelecek bile doğru öngörülemez. Ancak göründüğü kadarıyla yaşam koşulları insan türünün çoğu için değişmekte, daha geniş kesimler giderek daha az yaşanabilir iklimlerle karşı karşıya kalmakta. Lovelock'un öne sürdüğü gibi, iklim değişikliği gezegenin insan yükünü hafifletmede başvurduğu bir mekanizma olabilir.

İklim değişikliğinin yan etkisi olarak yeni bulaşıcı hastalıkların ortaya çıkışı insan nüfusunu seyreltebilir. Bedenlerimiz fazlasıyla bakteriyel biyosfere ayrılmayacak kadar bağlı bakteri topluluklarıdır. Epidemiyoloji ve mikrobiyoloji, geleceğimize umutlarımızdan ya da planlarımızdan daha iyi kılavuzluk ederler.

Savaşın etkisi büyük olabilirdi. On dokuzuncu yüzyılın bitiminde, Thomas Malthus, savaşı –üst üste gelen açlık dönemleriyle birlikte– nüfusla kaynakları dengede tutma yollarından biri diye tanımlamıştı. Leonard C. Lewin yirminci yüzyılda Malthus'un savını alaya alıyordu:

> Diğer bütün hayvanlar gibi insan da sürekli kendi çevresinin sınırlarına uyum sağlama süreciyle karşı karşıyadır. Ancak bu amaç için yararlandığı temel mekanizma canlı varlıklar arasında benzersizdir. Tarih boyunca yetersiz besin kaynağı döngülerini önlemek adına, Neolitik Çağ sonrası insanı örgütlü savaşlarla kendi türünün fazla üyelerini yok eder.

Burada ince alaya başvurmak yersiz. Savaşın uzun vadede insan sayısının azalmasıyla sonuçlandığı pek az görülmüştür. Ne ki bugün yapacağı darbe önemli olabilir. Yalnız toplu imha silahlarının –başta biyolojik ve (pek yakında) genetik silahlar– öncekinden daha korkunç olması söz konusu değil. Bunların insan toplumunun yaşam destek sistemleri üzerindeki darbesi de daha büyük olacağa benzer. Küreselleşmiş bir dünya narin bir yapı. Bugüne dek görüldüğünden çok daha yoğun bir nüfus yaygın iletişim ağlarına bağımlı, yirminci yüzyılda yaşananlarla aynı boyuttaki büyük çatışmalar nüfusta Malthus'un anlattığı yolla azalma etkisi yaratabilir.

1600 yılında insan nüfusu yaklaşık yarım milyardı. 1990'larda bir o kadar daha arttı. Şimdi kırk yaşın üstünde olanlar dünyadaki insan nüfusunun ikiye katlanmasına tanık oldular. Onların bu sayıların aynı kalacağını düşünmeleri doğal. Doğal ama –insanlar diğer bütün hayvanlardan gerçekten farklı değillerse– yanlış.

İnsan nüfusunun son birkaç yüz yılda görülen büyümesi tavşanların, ev farelerinin ve veba taşıyıcısı sıçanların sayılarının anlık sıçramasına benzer. Onlarınki gibi, bu da kısa ömürlü olabilir. Zaten dünyanın büyük kısmında doğurganlık düşüşe geçti bile. Morrison, insanların diğer bütün hayvanlar gibi gerilime tepki verdiklerini gözlemlemektedir. Onlar da üreme dürtüsünü bastırarak kıtlık ve aşırı kalabalıklaşmaya tepki gösterirler:

> Diğer pek çok hayvan, kaynaklar ne zaman azalsa çevresel gerilime karşı metabolizmasını ekonomik çalışma ayarına getirdiği, hormonlarla düzenlenen bir duyarlığa sahip. Kaçınılmaz olarak, ilkin enerjiye aç üreme işlemleri hedef alınır... Bu işleyişe hormonların vurduğu damga... düz arazilerde tutsak yaşayan gorillerde ve kadınlarda saptanmıştır.

Çevresel gerilime üremeyi durdurarak tepki göstermede insanların diğer memelilerden farkı yok.

İnsan sayılarında bugünkü sıçramalar birkaç sebepten ötürü son bulabilir – iklim değişikliği, yeni bulaşıcı hastalıkların ortaya çıkışı, savaşın yan etkileri, doğum oranlarında ibrenin aşağı düşmesi ya da bunlarla bilinmeyen başka etmenlerin karışımı. Sonunu getiren ne olursa olsun, bu bir bozukluktur:

> ... eğer insan belası gerçekten göründüğü kadar normal ise, o zaman çöküş eğrisi nüfus artış eğrisini yansıtıyor olmalı. Bu da çöküşün tamamının yüz yıldan daha uzun sürmeyeceği ve 2150 yılına gelindiğinde Homo sapiens biyosferinin güvenli bir biçimde bela öncesindeki nüfus sayısına ineceği anlamına gelir – 0,5 ila 1 milyar arasında bir sayıya.

İnsanlar da diğer bütün musibet hayvanlar gibidir. Yeryüzünü yok edemezler ama kendilerini var eden çevreye hasar vermeleri çok kolay olur. Lovelock'un öne sürdüğü dört akıbet arasından en olası görüneni birincisine yakın bir görüştür, bu da *primat kalabalığı*nın insan sayısında büyük çaplı düşüşlerle iyileştirilmesidir.

4
İnsanlık Neden Teknolojinin Asla Efendisi Olmayacak

Aslında 'insanlık' diye bir olgu yok. Yalnızca insanlar var, çelişkili gereksinimlere ve yanılsamalara sahip, her türlü irade ve yargı zayıflığının pençesindeki insanlar.

Halihazırda dünyada yaklaşık iki yüz egemen devlet bulunuyor. Çoğu sallantıda, zayıf demokrasiyle zayıf baskı rejimleri arasında gidip gelir; çoğu ya zehirlenerek çürümüştür ya da örgütlü suçun denetimindedir; dünyanın bütün bölgelerini –Afrika'nın büyük bölümü, Güney Asya, Rusya, Balkanlar ve Kafkasya ile Güney Amerika'nın bazı kesimleri– yozlaşmış ya da çökmüş devletler sarmıştır. Aynı zamanda dünyanın en güçlü devletleri –Amerika Birleşik Devletleri, Çin, Japonya– kendi egemenlikleri üzerinde hiçbir sınırlama kabul etmeyeceklerdir. Kendi hareket özgürlüklerine düşkündürler, geçmişte birbirlerine düşman olmuşlarsa, gelecekte yine böyle olabileceklerini bilirler.

Ancak teknolojiyi başıboş kılan, egemen devletlerin sayısı değildir. Teknolojinin kendisidir. Soykırım silahlarında kullanılmak üzere yeni virüsler oluşturabilme becerisi büyük paralar, tesisler ya da donatımlar gerektirmez. Kitlesel imhaya yönelik yeni teknolojiler ucuzdur; içerdikleri bilgilerse bedava.

Yeni bilgi teknolojilerinin öncülerinden Bill Joy şöyle der:

> 21. yüzyıl teknolojileri –genetik, nanoteknolojiler ve robotik– öyle etkilidirler ki yeni kaza ve acı türleri üretebilirler. Daha tehlikelisi, bu kaza ve acıların ilk kez bireylerle küçük toplulukların erişim alanında olmasıdır. Ne büyük tesislere gerek

duyarlar ne de ender bulunan hammaddelere. Onları kullanmak için tek başına bilgi yeterlidir. Buna göre yalnızca kitle imha silahlarıyla değil, aynı zamanda bilgiyle işleyen kitle imha (BİKİ) olasılığıyla karşı karşıyayız, bu yıkıcılık kendi kendini üretme gücüyle çok güçlendi.

Bu durumu kısmen hükümetler yarattı. Yeni teknolojinin pazara sürülmesi konusunda sıkı denetimi bırakmakla kendi güçsüzlüklerine göz yummuş oldular. Yine de yeni kitle imha silahlarının çoğalması, nihayetinde politikada yapılan yanlışların sonucu değil. Bilginin dağılmasının ürünü.

Teknoloji üzerinde denetimlerin yaptırımı sağlanamaz. Ekinler, hayvanlar ya da insanlar üzerinde gen değişiklikleri yapılması bazı ülkelerde yasaklanmış olabilir, fakat diğerlerinde yürütülecektir. Dünya devletleri gen mühendisliğinin yalnızca yararlı amaçlar için kullanılacağına söz verebilir, ancak savaş amaçlı kullanılması yalnızca an meselesi. Dünyanın en istikrarsız devletlerinin nükleer güç edinmeleri belki engellenebilir. Fakat hükümet denetimlerinin olmadığı yerde biyolojik silahların başka güçlerin eline geçmesi nasıl önlenebilir?

İçinde bulunduğumuz yüzyılla ilgili kesin bir şey varsa, o da yeni teknolojilerle 'insanlığa' tanınan gücün ona karşı zalim suçlar işlemek üzere kullanılacağıdır. İnsanları klonlamak olanaklı olsa, normal insancıl duyguları köreltilmiş ya da yok edilmiş askerler üretilir. Gen mühendisliği yüzyıllık bulaşıcı hastalıkların sonunun getirilmesini sağlayabilir. Öte yandan, gelecek soykırımlar da seçilen teknolojinin eliyle olacağa benzer.

Yeni teknolojilerin yıkıcı gizilgücünü görmezden gelenlerin böyle davranmalarının tek nedeni, tarihi görmezden gelmeleridir belki de. Planlı katliamlar en az Hıristiyanlık kadar eski; fakat demiryolları, telgraf ve zehirli gazlar olmasaydı Büyük Yahudi Soykırımı yaşanamazdı. Baskı rejimleri hep olagelmiştir; fakat modern ulaşım ve iletişim araçları olmasaydı, ne Stalin, ne Mao kendi çalışma kamplarını kurabilirlerdi. İnsanlığın en kötü suçları ancak modern teknolojiyle işlenebilirdi.

'İnsanlığın' teknolojiyi asla denetleyemeyecek olmasının nedeni daha derinde. Teknoloji, insanoğlunun denetim altında

tutabileceği bir şey değil. Dünyanın başına gelmiş bir olay.

İnsan yaşamına bir teknoloji girdi miydi –bu ister ateş olsun, ister tekerlek, otomobil, radyo, televizyon ya da internet– hiçbir zaman tam olarak anlayamayacağımız değişiklikler getirir. Otomobiller bir yerden başka bir yere gitmeyi kolaylaştırmak için icat edilmiş olabilir; ama çok geçmedi, yasak arzuları canlandırdılar. Illich'e göre, "Örnek bir Amerikalı 12.000 km yol gitmek için 1600 saat harcar: Saatte sekiz kilometreden az" – yaya gidebileceğinden daha fazla değil. Bugün hangisi daha önemli: Otomobillerin ulaşım aracı olarak kullanılması mı, yoksa bilinçdışındaki kişisel özgürlük, cinsel boşalma ve ani ölümle kurtuluş özlemlerimizin ifadesi olması mı?

Ahlaki ilerlemenin bilimsel bilgiye ayak uydurmayı başaramamasına sızlanmaktan daha yaygın bir yakınma yok. Keşke daha zeki ya da daha ahlaklı olsaydık, o zaman teknolojiyi yalnızca yararlı amaçlar için kullanabilirdik. Kusur araçlarımızda değil, bizce, ama kendimizde.

Bir anlamda doğrudur bu. Teknik ilerleme, yalnızca tek bir sorunu çözümsüz bırakıyor: İnsan doğasının zayıflığını. Ne yazık ki bunun çaresi yok.

5
Yeşil İnsanlık

Yeşilci düşünürler insanların asla yeryüzünün efendileri olamayacağını anlarlar. Yine de bu Ludd yanlıları (makine karşıtları) teknolojiye karşı giriştikleri savaşımda dünyanın insan amaçlarının aracı yapılabileceği yanılgısını yenilediler. Ne derlerse desinler, Yeşilcilerin çoğu hümanizmin bir çeşidini önermektedirler, hümanizmaya karşı bir seçenek değil.

Teknoloji insan yapımı değil: Yeryüzü kadar eski. Brian J. Ford'un işaret ettiği gibi, böcekler krallığında da bulunur:

> Birtakım yaprak kesici karıncaların yaptığı işler tarıma çok benzer. Koloninin yaşadığı yeraltında yuvalar kazarlar. İşçiler çeneleriyle kesip yuvaya getirdikleri yaprakları bulmak için

> yollara düşerler. Bu yapraklar mantar kolonilerini, yaprakların selüloz hücre duvarlarını yumuşatarak elde ettikleri enzimleri yetiştirmede ve koloninin besleneceği kıvama getirmede kullanılır... Karıncaların yaşamlarını sürdürmeleri için bahçe olmazsa olmaz; sürekli tarım ve mantar kolonilerinin beslenmesi olmadan karınca kolonisi de yok olmaya mahkûmdur. Bu karıncalar belli bir düzen içerisinde bakıp korudukları bir tarım işletmesini ayakta tutmaktadırlar.

Kentler en fazla arı kovanları kadar yapay. İnternet en az örümcek ağı kadar doğal. Margulis ile Sagan'ın yazdığı gibi, bizler de eski bakteri topluluklarının genetik varlıklarını sürdürmelerine aracı olalım diye icat edilmiş teknolojik aygıtlarız: "Yeryüzüne ilk bakteri saldırısında kurulan iç içe geçmiş bir ağın bir parçasıyız. Yeteneklerimiz ve zekâmız salt bize değil bütün yaşama ait." Bedenlerimizi doğal diye görmemiz, teknolojilerimizi yapay diye düşünmemiz kökenlerimizin başına gelen kazaya fazla önem vermemize sebep olur. Yerlerimizi makineler alsaydı, bu evrimsel değişim bakterilerin ilk atalarımızı yaratmak için birleşmesinden pek farklı olmayacaktı.

Hümanizm bir kurtuluş öğretisidir – insan türünün kendi yazgısının sorumluluğunu alabileceği inancıdır. Yeşiller arasında bu görüş, gezegenin kaynaklarının akıllı uşağı olmaya yüz tutmuş insanlığın idealine dönüşmüştür. Fakat umutları salt kendi türüne bağlamayanlara insanın çabalarıyla kendini ya da gezegeni koruyabileceği anlayışı saçma gelir. Akıbetin insana bağlı olmadığını bilirler. Başarabilecekleri inancına göre değil, antik dürtülerine göre hareket ederler.

Kendi tarihlerinin çoğunda ve tarihöncesi dönem boyunca insanlar kendilerini aralarında yaşadıkları diğer hayvanlardan farklı görmediler. Avcı-toplayıcılar avlarını, daha üstün değilse bile kendileriyle eş görürlerdi, ayrıca pek çok geleneksel kültürde tanrısal varlıklar olarak hayvanlara tapınılırdı. Kendimizle diğer hayvanlar arasında bir uçurum olduğunu söyleyen hümanist kanı sapıklıktır. Normal olan, doğanın geriye kalanına ait olduğumuzu söyleyen animist duygulardır. Bugün ne kadar cılız olursa olsun, diğer canlı varlıklarla ortak yazgıyı paylaşma

duygusu insanın benliğine yerleşmiştir. Çevreden geriye ne kaldığını dile getirme çabası içinde olanları harekete geçiren canlı varlıklara duyulan sevgi, *biyofili*, insan türünün yeryüzüne tutunmasını sağlayan narin duygu bağıdır.

İnsan kalabalığı kesintilerle yaşanan ahlaki duygularla, ondan da az görülen kişisel çıkarlarla değil, ânın gerekleriyle yönetilir. Yeryüzündeki dengeli yaşamı bozmak –dolayısıyla onun yıkımına aracı olmak– kaçınılmaz görünmektedir. Yeryüzünü bu görülmedik yıkıcı türün sorumlusu diye görmekten daha berbat bir şey olabilir mi? Yeryüzüseverler gezegenin akıllı uşakları olmayı değil, insanların önemli olmaya son verdikleri günleri düşlemektedirler.

6
Dinsel ve Bilimsel Köktenciliğe Karşı

Köktendinciler, bilimin gücünü modern büyüyü bozmada başlıca kaynak olarak görürler. Bilim, insan yaşamını rastlantısal ve önemsiz kılma pahasına dinin tek yetkili kaynak olma özelliğini elinden almıştır. Yaşamlarımızın bir anlamı olması gerekiyorsa, bilimin gücü alt edilmeli ve yerine inanç yerleştirilmelidir. Ancak, bilim iradeyle yaşamlarımızdan çıkarılamaz. Onun gücü, biz ne istersek isteyelim, yaşama biçimimizi değiştiren teknoloji ile akıp gelir.

Köktendinciler kendilerini modern dünyanın dertlerinden kurtulma yolunu ellerinde tutan kimseler olarak görürler. Gerçekteyse, iyileştirir gibi yaptıkları hastalığın belirtileridirler. Geleneksel kültürlerin ürünü olmayan inancı geri getirmeyi umut ederler, gelgelelim bu pek modern bir fantezidir. Dilediğimize inanamayız; inançlarımız seçilmemiş yaşantılarımızın bıraktığı izdir. Dünya görüşü canımız istediğinde akla gelebilen bir şey değildir. Bir kez gitti miydi, geleneksel yaşam biçimi geri getirilemez. Onun ardından ne tasarlarsak tasarlayalım, kesintisiz yenilik yaygarasına katkıda bulunmaktan başka bir şey yapmayız. Ne kadar çok dileseler de, damarlarına bilim işlemiş insanlar bilim öncesi bakış açısına geri dönemezler.

Bilimsel köktenciler, bilimin hakikatin önyargısız arayışı olduğunu iddia ederler. Ne var ki bilimi bu yolla tanıtmak, bilimin hizmet ettiği insani gereksinimleri görmezlikten gelmektir. Bizce, bilim iki gereksinimi karşılar: Umut ve sıkıdenetim. Günümüzde ilerleme mitosunu bir tek bilim destekler. İnsanların ilerleme umuduna sarılması, inanmaktan vazgeçerlerse başlarına ne gelebileceği korkusundan pek de farklı değildir. Yirminci yüzyılın siyasal projeleri ya çökmüştür ya da söz verdiğinden çok daha azını gerçekleştirmiştir. Öte yandan, bilimde ilerleme her yeni elektronik aygıt alışımızda ya da yeni bir ilaç yuttuğumuzda tanık olduğumuz günlük bir deneyim. Bilim bize ahlaki ve siyasal yaşamın veremediği ilerleme duygusunu vermektedir.

Üstelik bilim tek başına sapkınları susturma gücüne sahip. Bugün otorite iddia edebilen tek kurum. Geçmişte Kilise'nin olduğu gibi, onun da bağımsız düşünürleri yok etme ya da önemsiz kılma gücü var. (Gelenekçi tıbbın Freud'a, katı Darwincilerin Lovelock'a nasıl tepki gösterdiğini düşünün.) Aslında bilim varlıkların durağan resmini dayatmaz, ama doğruluktan fazlasıyla sapan düşünürleri sıkıdenetim altında tutmakla yerleşmiş tek dünya görüşünün teselli edici yanılgısını korur. Düşünce özgürlüğüne değer veren birine göre bu talihsizlik olabilir, ama bunun bilimin çekiciliğinin başlıca kaynağı olduğu da su götürmez. Bize göre bilim belirsizlikten kaçıştır, düşünceden özgürleşme mucizesini –bir ölçüde sunar– vaat eder; oysa kiliseler kuşku tapınakları olagelmiştir.

Bugünkü ideologlardan daha bilge olan bilimin savunucusu Bertrand Russell şöyle demişti:

> İnsan yaşamının sürdürülmesine ilişkin bilimsel yöntemin öneminden söz ederken, bilimsel yöntemi günlük işleyişinde ele alırım. Bilimi metafizik olarak küçümsediğimden değil, ama metafizik olarak bilimin değeri başka bir alana ait olduğu için. Ait olduğu yer dindir, sanat ve sevgidir, kutsal ışık arayışıdır, büyük adamları tanrılaşma çabalarına iten Prometheus çılgınlığıdır. Belki de insan yaşamının nihai değeri Prometheus çılgınlığında bulunacaktır. Ama bu siyasal ya da ahlaki bile olmayan dinsel bir değerdir.

Bilimin otoritesi, insanlara çevreleri üzerinde söz hakkı vermesinden kaynaklanır. Bilim belki bazen nesnel gereksinimlerimizle ilişkiyi keser ve hakikat arayışına hizmet eder. Ancak, aradığını eninde sonunda bulacağını düşünmek bilim öncesine ait bir görüştür – bilimi insanın gereksinimlerinden soyutlamak ve onu doğal değil, deneyüstü bir kılığa sokmaktır. Bilimi hakikat arayışı diye düşünmek, gizemci bir inancı, dünyaya hakikatin hükmettiğini ve hakikatin tanrısal olduğunu savunan Platon ile Augustinus'un inancını tazelemektir.

7
Bilimin Akıldışı Kökenleri

Köktencilerin tanımladığı bilim, mantığın en üstün ifadesidir. Bugün yaşamlarımıza hükmediyorsa, dendiğine göre bu, Kilise, devlet ve her türlü akıldışı inanışa karşı çıktığı, uzun soluklu, kesintisiz bir mücadelenin sonucudur. Bilim, boş inanlara karşı mücadelede parlayarak akılcı incelemeleri somutlaştırmıştır.

Bu peri masalı daha ilginç bir öyküyü örtbas eder. Bilimin kökenlerini akılcı incelemelerde değil, inançta, büyüde ve üçkâğıtçılıkta aramak gerekir. Modern bilim, rakiplerini üstün akılcılığıyla değil, ama Ortaçağ sonlarında ve Modern çağın başlarındaki kurucularının etkili konuşmayı kullanmada ve siyaset sanatında daha usta olmaları sonucunda mat etmişti.

Galileo, Kopernik'in astronomisinden yana açtığı savaşı "bilimsel yöntemin" her ilkesini uyguladığı için kazanmadı. Feyerabend'in de savunduğu üzere, etkili olmasını ikna yeteneğine –ve İtalyanca yazmasına– borçluydu. Galileo, Latince yerine İtalyanca yazdığı için, o dönemde skolastik felsefenin iflas etmesiyle birlikte Kopernik'in astronomisine direnişi saptayabilmiş, böylece eski öğrenme biçimlerine karşı çıkanların desteğini kazanabilmişti: "Kopernik artık başka alanlarda da ilerlemeden yana, Platon ve Cicero'nun klasik dönemini geride bırakarak, özgür ve çoğulcu bir topluma yönelen yeni bir sınıfın ideallerinin simgesi o."

Galileo'nun sonuca ulaşmasının nedeni, en iyi savları ortaya atması değil, yeni astronomiyi toplumda geleceğin eğiliminin bir parçası olarak tanıtmasıydı. Onun başarısı can alıcı gerçeği gözler önüne sermektedir. Bilimin uygulanmasını yöntem kurallarıyla sınırlamak bilginin büyümesini yavaşlatacak, dahası durduracaktı:

> Bilim ile yöntembilim arasındaki fark tarihin öyle apaçık bir gerçeğidir ki ... ikincisinin dayanıksızlığını ve belki bir de "mantık kurallarını" gösterir. ... "Kaos" olmadan bilgi olmaz. Mantık sıkça göz ardı edilmezse ilerleme olmaz. Bugün bilimin en temelini oluşturan fikirlerin var olmasının nedeni önyargı, kibir, tutku gibi şeylerdir; çünkü bunlar *mantığa karşıydılar*; çünkü bunların *kendi bildiklerini okumalarına izin verilmişti.*

Yirminci yüzyılın en etkili bilim filozofu Karl Popper'a göre, bir kuramın bilimsel olması ancak onun çürütülebilmesine ve çürütülür çürütülmez terk edilmesine bağlıdır. Bu açıdan bakıldığında Darwin ile Einstein'ın kuramları asla kabul edilmemeliydi. İlk ortaya atıldıklarında ikisi de eldeki bazı kanıtlarla çelişiyordu; onlara yaşamsal destek veren kanıtlar ancak daha sonra ileri sürüldü. Popper'ın anlattığı bilimsel yöntem tanımı uygulansa bu kuramlar doğdukları anda yok edilmeliydi.

Büyük bilim adamları bugün bilimsel yöntemin kuralları olarak görülen şeylere asla bağlı kalmamışlardır. Ne de modern bilimin kurucularının felsefeleri –sihirli ve metafizik, mistik ve okült– bugün bilimsel dünya görüşü diye algılananla ortak yanlara sahiptir. Galileo kendini Kilise düşmanı olarak değil, tanrıbilimin savunucusu olarak görürdü. Newton'ın kuramları mekanik felsefenin temeli olmuştu, ama ona göre kuramları tanrısal düzende yaratılmış dünyanın dinsel kavranışından ayrı tutulamazdı. Newton, alışılmışın dışında gibi görünen olayları Tanrı'nın bıraktığı izler diye açıklamıştı. Tycho Brahe onları mucizeler diye görüyordu. Johannes Kepler astronomideki aykırılıkları "yerküre ruhlarının" tepkileri olarak tanımlamıştı. Feyerabend'in gözlemlediği gibi, bugün dine, mite ya

da büyüye ait diye düşünülen inançlar, modern bilimi kuran kimselerin dünya görüşlerinin odak noktasıydı.

Filozofların çizdiği tablo gibi, bilim adamakıllı akılcı bir etkinliktir. Ancak bilim tarihi bilimsel yöntemin kurallarının bilim adamları tarafından çiğnediğini göstermektedir. Bilimin yalnız kökenleri değil, ilerlemesi de mantığa karşı hareket etmekten kaynaklanır.

8
İnsanmerkezciliğe Çare Olarak Bilim

Bütün deneysel uygulamalarda bilim, insanmerkezciliği pekiştirmek için çalışır. Diğer hayvanların tersine, doğal dünyayı anlayabildiğimize, dolayısıyla onu dilediğimizce eğip bükebileceğimize inanmaya özendirir bizi.

Ne ki bilim aslında insan aklını epey rahatsız eden birtakım görüşler ileri sürmektedir. Erwin Schrödinger ve Werner Heisenberg gibi fizikçilerin gördükleri dünya, düzenli bir evren değildir. İnsanların ancak kısmen anlayabilecekleri bir yarı-kaostur. Bilim, insanın dünyada düzen bulma gereksinimini karşılayamaz. En ileri doğa bilimleri, nedensellik ve klasik mantığın varlıkların doğasına uyarlanamayacağını söyler. Sıradan deneyimlerimizin en temel özellikleri bile aldatıcı olabilir.

Zamanın akışı günlük yaşamın ayrılmaz parçasıdır. Ancak, Barbour'un da işaret ettiği üzere bilim, zamanın varlıklar düzeninin bir parçası olamayacağını öne sürer. Klasik mantık bize aynı olayın yaşanamayacağını ve yaşanmadığını söyler. Oysa modern fiziğin "çoklu dünyalar" yorumunda tam olarak yaşanan budur. Fiziksel dünyanın gözlediğimiz gerçekle değişmediğine inanmak sağduyunun bir parçası haline gelmiştir. Öte yandan dünyanın gözlemcileri tarafından değişikliğe uğratılması kuantum mekaniğinin özüdür. Teknoloji gibi, bilim de insanın gereksinimlerini karşılaşasın diye geliştirilmiştir; yine teknoloji gibi, insanların denetleyemediği ya da tam olarak anlayamadıkları bir dünyayı açığa çıkarmaktadır.

Bilim, diğer bütün hayvanların tersine insanların dünyayı

anlama yetenekleri yüzünden kendini beğenmişliklerini desteklemek için kullanılagelmiştir. Oysa üstün değeri, insanların görmeye programlandığı dünyanın olanaksız bir yer olduğunu göstermesinden ileri geliyor olabilir.

9
Hakikat ve Sonuçları

Hümanistler hakikati öğrenirsek özgürleşeceğimize inanırlar. Bunu doğrulamada ilk çağlardaki düşünürlerden daha bilge oldukları hayalindedirler. Oysa unutulmuş bir dinin kıskacına girmişlerdir.

Hakikate yönelik modern inanç, antik bir öğretiden yadigârdır. Sokrates, Avrupa düşüncesini gerçeğin bizi özgür kılacağı inancının üstüne kurmuştu. Bilgi ve güzel yaşamın el ele gittiğinden bir an olsun kuşku duymazdı. Bu inancı Platon'a, dolayısıyla Hıristiyanlık'a da aktardı. Sonuç modern hümanizmdir.

Sokrates sorgulanmış hayatın en iyisi olduğuna inanabiliyordu, çünkü gerçek ile iyinin bir ve aynı olduğunu düşünürdü: Görünen dünyanın ötesinde değişmez bir gerçeklik vardır ve o mükemmeldir. İnsanlar sorgulanmamış hayat sürdüklerinde hayallerin peşinden koşarlar. Yaşamlarını haz peşinde ya da acıdan kaçarak geçirirler, ikisi de gelip geçicidir. Gerçek tatmin değişmez şeylerde gizlidir. Sorgulanmış hayat en iyisidir, çünkü bizi sonsuzluğa götürür.

Sokrates'in bu inancını reddetmek için hakikatin gerçekliğinden kuşku duymamıza gerek yok. İnsan bilgisi bir şey, insan refahı başka bir şey. İkisinin arasında önceden hesaplanmış bir uyum yoktur. Sorgulanmış hayat yaşamaya değer olmayabilir.

Sokrates'in sorgulanmış hayata inancı artık kullanılmayan bir dinin izidir belki de: Yaptığından daha çok, hep bildiği iç sesini dinliyor ve ona kulak veriyordu... kısaca "Tanrı'nın sesi" demişti buna. Sokrates'in onu ölüme bile götürse verdiği fikirleri sorgulamadan yerine getirdiği yol göstericisi vicdanın sesidir – *daimon.* İç sesine kulak verdiğini kabul etmekle, insanların ezelden beri ruhlarla yakın ilişki kurma çabasıyla kullandıkları

şaman uygulamalarının giderek kaybolsa da süren gücünü göstermişti.

Eğer Sokrates'in felsefesi şamanizmden kaynaklanıyorsa, Avrupa akılcılığı gizemci deneyimden doğmuş demektir. Modern hümanizmin Sokrates'in felsefesinden başlıca farkı, akıldışı kökenlerini tanımayı başaramamasından ve arzularını abartmasından ileri gelir.

Sokrates'in vasiyeti, hakikat arayışını iyinin gizemci idealine bağlamaktı. Ancak ne Sokrates ne de eski çağın diğer düşünürleri hakikatin *insan türünü* özgür kılabileceğini akıllarına getirmişlerdi. Onlar özgürlüğün her zaman birkaç kişinin ayrıcalığı olacağını varsayarlardı; türün tamamının hiçbir umudu yoktu. Aksine, çağdaş hümanistler arasında, hakikatin bizi özgürleştireceği yollu Yunan inancı Hıristiyanlık'ın en kuşkulu efsanelerinden biri –özgürlük umudunun herkese ait olduğuna inanmak– ile iç içe geçmiştir.

Modern hümanizm bilim aracılığıyla insanoğlunun hakikati bilebileceği –böylece özgür olabileceği– inancıdır. Ama Darwin'in doğal ayıklanma kuramı doğruysa, bu olanaksızdır. İnsan aklı evrimsel başarıya hizmet eder, hakikate değil. Başka türlü düşünmek, insanların diğer bütün hayvanlardan farklı oldukları biçimindeki Darwincilik öncesinden kalma yanılgıyı hortlatmak olur.

Buna bir örnek memetik kuram[5]. Memler[6], tıpkı genler gibi, birbirleriyle rekabet ettikleri varsayılan fikir ve inanç kümeleridir. Biyolojik evrimdeki gibi, aklın işleyişinde de en uygun memlerin sağ kaldığı bir tür doğal ayıklanma söz konusu. Ne yazık ki memler gen değil. Düşünce tarihinde evrim esnasında mutasyona uğramış genlerin tabi tutulduğu doğal ayıklanmaya yakın bir ayıklama mekanizması yoktur.

Her durumda, yalnızca tarihten mucizevi bir biçimde habersiz biri fikirler arası rekabette hakikatin zafere ulaşabileceğine inanabilir. Elbette fikirler birbirleriyle rekabet ederler, kazananlarsa gücü olanlar ve insan budalalığını yanına çekenler olur. Ortaçağ Kilisesi Katharların kökünü kuruttuğu zaman, Katolik mem-

5 Memetik Kuram: Biyolojideki genetik kuram gibi, kültürleri de memlerle incelemeyi öneren kuram.

6 Mem: Kültürde eşlenen ve ayıklanmadan geçen en küçük bilgi birimi.

ler kâfirlerin memlerine üstün mü geldiler? Son Çözüm[7] sonuca ulaştırıldıysa, bu, İbrani memlerinin adiliğini mi göstermiştir?

Darwinci kuram bize hakikate duyulan ilginin kalım ya da çoğalma için gerekmediğini anlatır. Çoğu zaman bu bir dezavantajdır. Primatlar ve kuşlar arasında aldatmaca yaygın. Heinrich kuzgunların bir yere yiyecek zula eder gibi yaptıklarını, oysa onu başka yere gizlediklerini gözlemlemiştir. Evrimci psikologlar hayvan iletişiminde aldatmacanın ikna edici olduğunu göstermektedir. İnsanlar arasında en usta aldatıcılar kendilerini aldatanlardır: "Başkalarını daha iyi aldatmak için kendimizi aldatırız," der Wright. Sonsuz sadakat sözü veren bir âşık, eğer bu söze kendi inanırsa, ona inanılma olasılığı daha yüksek; sözünü tutmasıysa o kadar olası değil. Çiftler arasındaki rekabette kendini aldatma yetisinin gelişmesi avantaj sağlar. Aynısı politikada ve birçok başka bağlamda da geçerlidir.

Öyleyse asılsız inanç kümelerinin –adi memlerin– doğal ayıklanma yoluyla elenmeye yatkın olduğu yanlış demektir. Hakikatin yanlış karşısında sistemli evrimsel bir avantajı yoktur. Tam tersine, evrim, yapılan "aldatmacanın –kendini bilmenin gizli işaretleri tarafından– yanlış yola sapmasını önlemek adına, birtakım gerçek ve dürtülerini bilinçsiz kılarak bir ölçüye kadar kendini aldatmaktan yana seçim yapar". Trivers'ın işaret ettiği gibi, evrim yararlı yanlışı yeğlemektedir: "Doğal ayıklanma dünyanın daha doğru görüntülerini üreten sinir sistemlerini yeğlediği yollu beylik görüş, zihinsel evrimin çok toy bir ürünüdür."

Yaşam mücadelesinde hakikat hevesi bir lüks – yahut bir beceriksizliktir:

> yalnız
> kıstırılmış kişiler hakikat ister.
> Erkek diğer hayvanlar gibidir, gıda ister, başarı ister
> bir de kadın,
> hakikati değil. Ama eğer akıl
> Bir tür içsel gerginlik çektiği için yoksun kalmışsa
> mutluluktan:
> o zaman nefret eder
> yaşam kafesinden ve ötesini arar.

7 Son Çözüm: Hitler'in Yahudileri planlı bir biçimde yok etmesi.

Bilim hiçbir zaman en başta hakikatin izini sürmek ya da insan yaşamını iyileştirmek için kullanılmayacak. Bilginin kullanımı her zaman değişken ve insanların kendi gibi çarpık olacak. İnsanlar en ivedi gereksinimlerini karşılamak için –sonuç yıkım olsa bile– bildiklerini kullanır. Tarih, Hobbes'un hayal ettiği ya da inanmak istediği gibi, kendini koruma mücadelesinde yaratılmamıştır. Günlük yaşamlarında insanlar kâr ve zararlarını hesap etmek için didinirler. Zaman kötüyse döllerini korumak, düşmanlarından hınçlarını çıkarmak ya da kısaca duygularını dile getirmek için harekete geçerler.

Bunlar giderilebilecek kusurlar değildir. İnsanoğlunun yeniden yoğrularak daha akılcı bir biçime sokulması için bilim kullanılamaz. Herhangi bir yeni insanlık modeli, tasarımcılarının alışıldık bozukluklarını çoğaltmaktan başka işe yaramaz. Bilimin akıldışı dünyaya mantık getireceğini sanmak tuhaf bir hayaldir, onun elinden gelen tek şey, bildiğimiz deliliğin anlamını çarpıtmaktır. Bunlar yalnızca tarihten çıkarılan yorumlar değil. Bilimsel sorgulamanın vardığı sonuç, insanların ancak akıldışı olabilecekleridir. Garip olan, akılcı (rasyonel) birkaç kişinin de bunu kabul etmeye hazır olmasıdır.

MS 200 dolaylarında Kartaca'da yaşamış tanrıbilimci Tertullianus şöyle yazmıştı: *Certum est, quia impossible* (kesin, çünkü olanaksız). Hümanistler o kadar kararlı olmasa da, onların inançları da aynı ölçüde akıldışıdır. Tarihin mantıksızlıklar dizisi olduğunu inkâr etmezler, fakat sundukları çare basittir: İnsanoğlu mantıklı olmalıdır – ve olacaktır. Tertullianus'u çağrıştıran bu saçma inanç olmadan Aydınlanma çaresizlikler öğretisi olur.

10
Aydınlanma İçin Pascal

İnsanlar hayaller olmadan yaşayamazlar. Bugünün kadın ve erkekleri için akıldışı ilerleme inancı, nihilizme karşı tek panzehir olabilir. Geleceğin geçmişten daha iyi olacağı umudu olmazsa yaşamaya devam edemezler. O zaman da bize yeni bir Pascal gerek.

On yedinci yüzyılın büyük din düşünürü inanca birçok gerekçe bulmuştu, fakat bunların hiçbirinin inanç aşılayabileceğini aklına getirmedi. Daha çok, mantığın uyuşturulmasını salık vermişti. Pascal inancın alışkanlığın etkisine dayandığını biliyordu: "Kendimizle ilgili hiç yanlış yapmamalıyız: Bizler de en az zihin kadar otomatız." Ancak Kilise'ye boyun eğmek ve inananlarla ayine katılmakla kuşkulara son verilebilirdi.

Bilimin otoritesine boyun eğerek düşünceden de benzer biçimde kurtulmayı umut edebiliriz. Bilim adamlarının önünde eğilip onların sundukları teknoloji armağanlarından payımızı alırsak Pascal'ın duadan, tütsüden ve kutsal sudan umduklarını elde edebiliriz. Çalışkan araştırmacıların ve akıllı makinelerin bize eşlik etmesini isteyerek mantığımızı uyuşturabilir, insan türüne olan inancımızı güçlendirebiliriz.

11
Natüralizme Karşı Hümanizm

Moleküler biyolojinin kurucularından Jacques Monod'ya göre, hayat varlıkların doğasına bakılarak anlaşılamayan bir talih oyunudur, fakat ortaya çıktıktan sonra genler gelişigüzel değişime uğrayarak doğal ayıklanmayla evrimleşir. İnsan türü, kozmik piyangodaki şanslı atışa katılan diğer türlerin hiçbirinden farklı değil.

Bu, bizim için kabullenilmesi zor bir hakikat. Monod, "Batı'nın liberal toplumları hâlâ Yahudi-Hıristiyan sofuluğunun, bilimsel ilerlemeciliğin, insanların 'doğal' haklarına ve yararcı uygulamacılığa inancın iğrenç karışıklığına inanır görünmekte ve ahlakın temeli diye ortaya sürmektedir," diye yazmıştı. İnsan bu yanlışları bir yana bırakmalı ve varoluşunun tümüyle kaza sonucu olduğunu kabul etmeli. "Binyıllık düşünden sonunda uyanmalı ve büsbütün yalnızlığını, esas soyutlanmışlığını keşfetmeli. Bir çingene gibi yabancı bir dünyanın sınırında; onun müziğine sağır, umutlarına olduğu kadar çektiği acılara, işlediği suçlara da kayıtsız olan bir dünyada yaşadığının farkına varmalı."

İnsanların diğer hayvanlardan farkı olmadığı gerçeğini ka-

bul etmenin zorluğu konusunda Monod haklı. Bunu kendi de kabul etmez. Modern dünya görüşünü haklı olarak küçümser, ama kendi felsefesi de aynı sefil karmakarışıklığın bir başka çeşididir. Monod'ya göre insanlık eşsiz ayrıcalıklara sahip bir türdür. Varoluşunun bir kaza olduğunu ve yalnızca kendi alınyazısının sorumluluğunu alabileceğini bilen bir tek odur. Hıristiyanlar gibi Monod da insan türünün kendini yabancı bir dünyada bulduğuna inanır ve iyi ile kötü arasında bir seçim yapması gerektiğinde diretir: "Yukarıdaki krallık ve aşağıdaki karanlık: Seçmek onun elinde." Bu fantezide gelecekteki insanoğlu yalnızca diğer hayvanlardan farklı olmakla kalmayacak, aynı zamanda o güne dek olduğundan çok başka olacak. Darwin'in kuramına direnen Hıristiyanlar onun insanlığı önemsiz göstermesinden korkuyorlardı. Kaygılanmalarına gerek yok. Darwincilik insanoğlunu yeniden ayağa kaldırmak için kullanılagelmiştir.

Pek çokları gibi Monod da iki uzlaşmaz felsefeyi bir arada yürütür – hümanizm ve doğacılık. Darwin'in kuramı doğacılığın doğruluğunu gösterir: Bizler de diğer hayvanlar gibiyiz; bizim ve yeryüzündeki diğer canlıların yazgısı aynı. Ancak kimsenin fark etmediği bir tuhaflıkla, Darwincilik bugün başlıca dayanağını hayvan doğalarımızın ötesine geçip yeryüzüne hükmedebileceğimiz yollu hümanist inançtan almaktadır.

12
Saman Köpekler

Hümanizm, Hıristiyan mitosunun çürüyen süprüntülerinden bir araya getirilen seküler bir dindir. Buna karşılık Gaia varsayımı –bazı yönleriyle davranışı bir organizmaya benzeyen yeryüzünün kendi kendini yöneten bir sisteme sahip olduğu biçimindeki kuram– en katı bilimsel doğacılığı içerir.

James Lovelock'un Daisyworld[8] modelinde, yalnızca siyah ve beyaz papatyalar bulunan bir gezegen küresel ısının kendi kendini dengelediği bir hale gelir. Daisyworld zamanla kızgınlaşan bir güneşle aydınlanır. Beyaz papatyalar güneşin ısısını

8 Daisyworld: Papatya Dünyası.

yansıtır, dolayısıyla gezegenin yüzeyini soğuturlar, siyah papatyalarsa ısıyı emer, böylece yüzeyi ısıtır. Amaçlı herhangi bir element olmaksızın bu papatyalar, ısınan güneşe rağmen dünyalarını soğutmak için etkileşim içindedirler.

Kendi kendini dengeleyen bir biyosfer var etmek için tek gereken, bilgisayar simülasyonunda oluşturulabilen mekanistik ve stokastik süreçlerdir. Joel de Rosnay bunu şöyle açıklıyor:

> Simülasyon ... düşük ısıyla başlar. Güneşin ısısını daha iyi emen siyah papatyalar ayakta kalır, gelişir ve geniş bir alana yayılır. Sonuç olarak toprağın ısısı artar, hayat için daha elverişli olur. Siyah papatyalar hızla çoğalır, fakat çok fazla alan kaplarlar, sıcaklık kritik noktayı aşar; siyah papatyalar da toplu olarak ölür. Ama beyaz olanlar uyum sağlar, gelişir ve geniş alanlara koloni kurarak ısıyı yansıtır ve gezegeni yine soğuturlar. Sıcaklık düşer – hem de fazlasıyla. Beyaz papatyalar ölür ve siyahlar çok sayıda geri döner. Belli sayıdaki gidip gelmelerin ardından siyah ve beyaz alanlardan oluşan bir "mozaik" bir arada var olur ve gezegenin yüzeyinde birlikte evrim geçirirler. Bağımsız papatyalar doğar ve ölür, ama iki popülasyon da art arda gelen ısınma ve soğuma aracılığıyla her iki türün yaşamasına elverişli ortalama bir sıcaklığı korurlar, bu sıcaklık en uygun dengeyi bulacak şekilde dalgalanır. Sıcaklığı kimse ayarlamaz, ortaya çıkıvermiştir – bu, papatyaların davranışı ve birlikte evrimlerinin sonucudur.

Daisyworld rastlantı ve gereklilikten doğar.

Daisyworld modelinin gösterdiği üzere Gaia varsayımı en dar bilimsel inançla uyum içindedir. Öyle bile olsa bilimsel köktencilerin ona karşı düşmanlığı sağlam temellere oturur. Gaia kuramıyla yürürlükteki öğreti arasındaki sürtüşmenin kökeni bilimsel çekişme değildir. Mitlerin çarpışmasıdır – biri Hıristiyanlık tarafından, diğeri çok daha eski bir inanç tarafından oluşturulmuş mitler.

Gaia kuramı, insanlarla doğanın geri kalanı arasında insanoğlunun en eski dini olan animizmi doğrulayan bağı yeniden kurar. Tektanrılı dinlerde Tanrı insan hayatının anlamının gü-

vencesidir. Gaia için insan hayatı bir öbek çamurun hayatından başka bir anlam taşımaz.

Lovelock, Gaia adının romancı arkadaşı William Golding'in önerisiyle yeryüzünün antik Yunan tanrıçasından esinlenildiğini yazmıştır. Ancak Gaia fikri en eski Taocu kitap olan Yol ve Erdem Kitabından –*Tao Te Ching*– alınan bir cümlede açıkça öngörülmektedir. Antik Çin ayinlerinde içi saman dolu köpekler tanrılara adak adamak için kullanılırdı. Ayin sırasında bunlara büyük saygı gösterilirdi. Ayin sona erip de artık onlara gerek kalmayınca ayaklar altında çiğnenir ve bir kenara atılırlardı. "Gökyüzü ve yeryüzü acımasızdır, bütün yaratıkları saman köpekler gibi görür." Eğer insanlar yeryüzünün dengesini bozarlarsa, ayaklar altına alınıp bir kenara atılacaklardır. Gaia kuramını eleştirenler ona bilimsel olmadığı için karşı çıktıklarını söylerler. Aslında ondan korkar ve nefret ederler, bu ne de olsa insanların asla saman köpeklerden öte bir şey olamayacakları anlamına gelir.

II
ALDATMACA

Hakikat, somutlaşmaya ne kadar elverişli? – bunu sormak gerek, tecrübe etmek gerek.

NIETZSCHE

1
Maskeli Baloda

"Kant'ı balodaki bir adama benzetirim, gece boyunca herkesi fethetmek gibi boş bir umutla maskeli bir güzelle flört eder, sonunda maskesini çıkarınca kadının adamın karısı olduğu ortaya çıkar." Schopenhauer'in masalında bilinmeyen güzel kılığına giren kadın Hıristiyanlık'tı. Bugünse hümanizm.

Schopenhauer'in Kant hakkında yazdıkları bugün de doğruluğundan hiçbir şey kaybetmemiştir. Yaygın uygulandığı biçimiyle felsefe, alışılagelmiş inanışlara iyi gerekçeler bulma girişimidir. Kant'ın zamanında geleneksel insanlar Hıristiyan öğretiye bağlıydı, şimdi hümanist öğretiye. Bu iki inanç da birbirinden pek farklı değildir. Son iki yüz yıldır felsefe Hıristiyan inancı başından atmıştır. Ancak Hıristiyanlık'ın başlıca yanlışından –insanların diğer bütün hayvanlardan adamakıllı farklı oldukları inanışından– vazgeçmemiştir.

Felsefe, insanoğlunun dinsel görüntüsünün ilerleme ve aydınlanma gibi hümanist fikirlere bürünerek yenilendiği bir maskeli balo olageldi. Felsefenin maskesini düşüren en büyük düşünürler bile kendilerini baloda bulmuşlardır. Hayvan yüzlerimizden maskeleri çıkarmak bize düşen zar zor başlamış bir ödev.

Öteki hayvanlar doğar, eşini arar, yiyecek peşinde koşar ve ölürler. Hepsi bu kadar. Ama biz insanlar farklıyızdır – biz öyle düşünürüz. Bizler eylemleri *seçimlerinin* sonucu olan *kişileriz*. Diğer hayvanlar farkında olmadan yaşam sürerler, oysa bizler *bilinçliyiz*. Kendimizle ilgili görüşümüz bizi insanoğlu olarak tanımlayan ve bizi diğer bütün yaratıklardan üstün kılan *bilinç, benlik* ve *özgür irade* denen yerleşik inancımızdan gelmektedir.

Daha yansız baktığımız zamanlarda, kendimizle ilgili bu görüşün kusurlu olduğunu kabulleniriz. Yaşamlarımız bilinçli

benlerin temsilinden çok bölük pörçük düşlere benzer. En çok önem verdiğimiz şeyler üzerindeki denetimimiz pek azdır; can alıcı kararlarımızın pek çoğu haberimiz olmadan alınır. Yine de *bizim* yapamadığımızı *insanlık* başarabilir diye diretiriz: Varoluşunun bilinçli efendisidir o. Tanrı'ya akıldışı inancı bırakarak insanlığa akıldışı inananların öğretisi bu. Peki ya Hıristiyanlık'la hümanizmin boş umutlarını bırakırsak? Ses kaydını –Tanrı ve ölümsüzlük, ilerleme ve hümanizm masalını– kapattığımız anda yaşamlarımızdan ne anlarız?

2
Schopenhauer'in Püf Noktası

Hümanizmin ilk eleştirisini yapan ve bu konuda henüz eline su dökülmemiş olan Arthur Schopenhauer'dir. Bu hırçın bekâr 1833'te hayattan elini ayağını çekerek son yirmi, otuz yılını Frankfurt'ta geçirmişti, çünkü bu şehirde bize düğüm noktasını çözmemiz gerektiğini düşündüren "taşkınlardan uzak", "güzel kahveler", "işinin ehli bir diş doktoru ve ehvenişer doktorlar" ile dolu bir ortam olduğunu düşünüyordu.

Yüz yıl önce Schopenhauer büyük ölçüde etkili olmuştu. Thomas Hardy ve Joseph Conrad, Lev Tolstoy ve Thomas Mann onun felsefesinden epey etkilenmiş, savunduğu idealler Schönberg ve de Chirico gibi müzisyenlerle ressamların çalışmalarına esin kaynağı olmuştu. Bugün az okunuyorsa, bunun nedeni birkaç büyük çağdaş düşünürün hem onların zamanının hem de bizimkinin ruhuna fazla ters düşmüş olmalarındandır.

Schopenhauer on dokuzuncu yüzyılın ortasında Avrupa'yı sarmaya başlamış evrensel kurtuluş fikirlerini hor görürdü. Siyasal anlatımla, o, devleti yalnızca hayatını ve malını korumakla görevli gören gerici bir liberaldi. Çağının devrimci akımlarına dehşet ve lanet karışımı bir yaklaşımla bakardı, 1848 halk gösterileri sırasında kalabalığa ateş açan muhafızlara dürbünlü tüfek yerine kullansınlar diye opera gözlüklerini vermişti. Ama aynı zamanda günün resmi felsefesini de küçümser, Hegel'i –Avrupa'nın en çok saygı duyulan ve Marx gibi daha sonraki

düşünürler üzerinde büyük etkisi bulunan filozofunu– devlet iktidarının savunucusu olarak görürdü.

Özel hayatında Schopenhauer temkinli ve ihtiyatlı biriydi. İnsan yaşamının tehlikelerini sezmekte ustaydı. Yatarken başucundan tabancalarını eksik etmez, berbere tıraş olurken usturanın boğazına değmesine asla izin vermezdi. Yanında ahbaplık edecek birileri olmasından hoşlansa da, çoğu zaman tek başına olmayı yeğlerdi. Hiç evlenmemişti, ama anlaşıldığı kadarıyla faal bir cinsel yaşamı vardı. Öldüğünde yatağının başucunda bulunan erotik yazılarla dolu günlüğü vasiyeti yerine getirecek memur tarafından yakılmıştı, ancak "Kadınlar Üzerine" adlı ünlü denemesi ona hâlâ üstünden kalkmayan kadın düşmanı yaftasını yakıştırmaya yetmişti.

Alışkanlık âşığıydı. Ömrünün son yıllarını geçirdiği Frankfurt'ta her gün yaptıkları hiç şaşmaz bir biçimde aynıydı. Sabahları yedi sularında kalkar, öğlene kadar yazar, yarım saat flüt çalar, sonra her gün aynı lokantaya yemeğe giderdi. Daha sonra odasına döner, saat dörde kadar okur, arkasından iki saatlik yürüyüşe çıkar ve *London Times* gazetesini okuduğu kütüphanenin yolunu tutardı. Akşamları tiyatroda bazen oyun izler, bazen konser dinler, çıkışta Englischer Hof adlı otelde hafif bir şeyler atıştırırdı. Yaklaşık otuz yıl korumuştu bu düzeni.

Schopenhauer heyecandan uzak yaşamında sayılı unutulmaz olaylardan birini gürültüden nefret etmesinin sonucunda yaşamıştı. Kaldığı pansiyonun önünde yüksek sesle konuşan bir terzi kadına öfkelenen Schopenhauer onu merdivenlerden aşağı itti. Yaralanan kadın onu dava etti. Davayı kaybeden Schopenhauer kadına ömrünün sonuna dek üç ayda bir para vermeye mahkûm oldu. Kadın ölünce ölüm belgesine Latince sözlerle şöyle yazdı: "Obit anus, abit onus" (yaşlı kadın ölür, yük kalkar). Benlik gerçekliğine inanmayan Schopenhauer yaşamını kendine adadı.

Ne ki Schopenhauer'in ihmal edilmesinin nedeni ne yaşamıydı ne de kişiliği. Bunun nedeni, onun, hümanist umutları altüst eden –en azından Avrupa için– felsefesi olmuştu.

Schopenhauer felsefenin Hıristiyan önyargılarının yönetiminde olduğuna inanırdı. Ömrünün çoğunu bu önyar-

gıların, herkesten önce hayranlık duyduğu fakat felsefesini Hıristiyanlık'ın seküler çeşitlemesi diye acımasızca eleştirdiği Immanuel Kant üzerindeki etkilerini ayıklamaya adamıştı. Kant'ın felsefesi Aydınlanma'nın –on sekizinci yüzyılda Avrupa'nın büyük bölümünde filizlenen ilerici düşünürlerin akımı– ana kollarından biriydi. Aydınlanma düşünürleri geleneksel dinin yerine hümanizm inancını getirmeyi amaçlamışlardı. Schopenhauer'in Kant eleştirisinden çıkan sonuç, Aydınlanma'nın Hıristiyanlık'ın temel yanlışının seküler bir çeşidinden başka bir şey olmadığıydı.

Hıristiyanlara göre insanları Tanrı yaratmıştır, özgür iradeye sahiptirler, hümanistlere göreyse insanlar kendi geleceğini belirleyen varlıklardır. Hangisi olursa olsun, diğer bütün hayvanlardan tümüyle farklıdırlar. Buna karşılık, Schopenhauer'e göre bizler özde diğer hayvanlarla aynıyız. Bağımsız bireyler olarak diğer insanlardan ve daha çok başka hayvanlardan ayrıldığımızı düşünürüz. Oysa o bireysellik yanılsamadan ibarettir. Diğer hayvanlar gibi, biz de evrensel İrade'nin, dünyada her şeye can veren mücadeleci, çileli enerjinin somutlaşmış biçimiyiz.

Schopenhauer, Hint felsefesi üstüne kafa yormuş bellibaşlı ilk Avrupalı düşünürdü, üstelik bu felsefenin ana öğretisini –Hıristiyanlık'ın ve hümanizmin özü olan özgür, bilinçli bireyin bizi gerçekte kim olduğumuzdan saklı tutan bir yanılgı olduğu fikrini– özümseyen ve kabul eden tek kişi olma özelliğini hâlâ sürdürür. Bu görüşe Kant'ı yerden yere vuran eleştirisini yaparken kendiliğinden varmıştı.

Kant'ın yazdığına göre, David Hume onu dogmatik uykusundan uyandırmıştı. On sekizinci yüzyılın büyük İskoç filozofunun öne çıkan şüpheciliği belli ki onu fena sarsmıştı. Gelenekçi metafizikçiler Tanrı'nın var olduğunu, irade özgürlüğünü ve ruhun ölümsüzlüğünü gözler önüne serdiklerini iddia ediyorlardı. Hume'a göre dış dünyanın gerçekten var olduğunu bile bilemeyiz. Aslında kendimizin bile var olduğunu bilmeyiz, çünkü içimize baktığımızda tek gördüğümüz duyular yığınıdır. Hume, hiçbir şey bilmeden, antik Yunan Şüphecilerinin izinden gitmemiz ve yaşamlarımıza kılavuzluk etmesi için doğaya ve alışkanlığa güvenmemiz gerektiği sonucuna varmıştı.

Kant'ı dogmatik uyuşukluğundan kurtaran Hume'un şüpheciliği olmuş olabilir, ancak yeniden derin uykuya dalması çok sürmemişti. Hume'un varlıkların kendisini bilemeyiz, tek bildiğimiz bize deneyimle verilen görüngülerdir savını Kant kabul etmişti. Deneyimin ötesinde yatan gerçeklik –Kant buna varlıkların kendi içlerinde hissetmedikleri dünya, numen dünyası diyordu– bilinebilir değildir. Ama Kant, Hume'un şüpheci çıkarsamasını reddediyordu. Kant'a göre, göründüğü üzere yalnızca ampirik bir organizmaysam, özgürce seçme deneyimine sahip olamazdım. Ancak uzay ve zamanın dışında hissedilmeyen dünyaya, numen dünyasına ait olduğum için ahlaki ilkeler doğrultusunda bir yaşam sürebilirim.

Çoğu filozof gibi, Kant da yaşadığı çağın alışılageldik inançlarını desteklemek için çalışmıştı. Schopenhauer ise tam tersini yaptı. Hume ile Kant'ın savunduğu dünyanın bilinmez olduğu görüşünü kabul ederek hem dünyanın hem de onu hayal eden bireysel öznenin bildiğinin *maya* denen, gerçeklikte hiçbir temeli olmayan düş benzeri yorumlar olduğu sonucuna vardı. Ahlak, yasalar ya da ilkeler dizisi değildir. Duygudur –ayrı ayrı bireylerin eninde sonunda uydurma olduğu gerçeğinin olanaklı kıldığı, başkalarının acılarına duyulan merhamet duygusudur. Burada Schopenhauer'in düşünceleri, aradaki farka rağmen, bireysel benliğin bir yanılsama olduğu içgörüsünde birleşen Vedanta ve Budizm ile yakınlaşmaktadır.

Schopenhauer, Kant'ın felsefesinin şüpheci yanını almış ve ona karşı kullanmıştı. Kant görüngüler dünyasında hapsolduğumuza ve varlıkların kendilerini bilemediğimize işaret ediyordu. Schopenhauer bir adım daha ileri giderek görüntüler dünyasına ait olduğumuzu belirtti.

Kant'ın tersine, Schopenhauer, düşünceleri onu nereye götürürse o yöne gitmeye hazırdı. Kant özerk, özgür seçimlerini kendileri yapan kişiler olduğumuzu kabul etmedikçe, ahlaki deneyimimizden anlam çıkaramayacağımızı savunurdu. Buna karşılık Schopenhauer, gerçek deneyimimizin nasıl yaşadığımızı özgürce seçmekle değil, bedensel gereksinimlerimize –korku, açlık ve hepsinden önemlisi cinsellik– göre yaşadıklarımızla olduğunu söylüyordu. "Cinsellik," diye yazmıştı Schopenhauer ça-

lışmalarına tat katan nice benzersiz canlı pasajlarından birinde, "neredeyse bütün insanca çabaların nihai hedefidir... Aşk nameleriyle sevgilinin bir tutam saçını papazlık belgelerinin ve felsefi el yazmalarının içine sızdırmasını bilir." Cinsel aşka tutulduğumuz zaman kendimize bu isteğimizi doyurur doyurmaz mutlu olacağımızı söyleriz; ama bu yalnızca bir ılgımdır. Cinsel tutku türlere çoğalma olanağı sağlar; bireysel esenlik ya da kişisel özerklik ile hiç ilgisi yoktur. Deneyimimizin bizi kendimizi özgür elçiler olarak görmeye zorladığı doğru değildir. Tam tersine, eğer kendimize doğru dürüst bakarsak öyle olmadığımızı anlarız.

Schopenhauer, felsefenin başlangıcından beri düşünürlerin başına musallat olmuş metafizik soruların kesin yanıtlarını bildiğine inanırdı. Kant eleştirisini zaman, uzay ile sebep ve sonuç hakkındaki sıradan görüşleri yıkmak için kullanan Schopenhauer, bambaşka bir dünya görüşü sunuyordu – içinde ayrı ayrı varlıkların olmadığı, çoğulculukla farklılığın var olmadığı ve onun İrade dediği bitmek bilmeyen arayışın olduğu bir dünya.

Bu, göze çarpan bir resim, ama bizim bunu varlıkların doğasıyla ilgili nihai hakikat olarak görmemiz gerekmez. Onun yerine bunu kendimizle ilgili gerçeğin eğretilemesi olarak ele alabiliriz. Mantığın hayatımıza kılavuzluk ettiğini düşünmekten hoşlanırız, fakat kendi içinde mantık yalnızca –Schopenhauer'in Hume'u yansıtarak dile getirdiği gibi– iradenin baskı altındaki hizmetçisidir. Zekâmız dünyada tarafsız gözlemci değil, etkin katılımcıdır. Savaşımlarımızda bize yardım eden dünya görüşüne biçim verir. İradenin hizmetinde çalışan zekânın ürettiği hayali yorumlar arasında belki de en aldatıcı olan, bizim süregelen, birleşmiş bireyler olduğumuz yönünde bize verdiği görüştür.

Kant, bizim en çok bağrımıza bastığımız –kişisel kimlik, özgür irade ve ahlaki özerklikle ilgili bütün fikirlerimizin üstündeki– kavramları şüpheci kararsızlığın çözücülüğünden korumaya çalışmıştı. Onları gerçek deneyimin asit testinden geçiren Schopenhauer ise eriyip gittiklerini gösterdi. Böyle yapmakla Kant'ın felsefesini ve onunla birlikte hem Hıristiyanlık'ı hem de hümanizmi destekleyen insan öznesi fikrini yıkmış oluyordu.

3
Nietzsche'nin "İyimserliği"

Schopenhauer şöyle yazmıştı: "Tarihin aktardığı, aslında yalnızca insan türünün uzun, ağır ve karmaşık düşüdür." Nietzsche, Shopenhauer'in tarih anlayışını kötümserlik diye topa tutmuştu. Yine de o tarihi reddetmenin hiçbir anlamı yoktu, Schopenhauer kısa yoldan Nietzsche'nin sonradan "Tanrı'nın ölümü" adını vereceği son sonuca varıyordu.

Nietzsche bağımlı bir din düşünürüydü, Hıristiyan inanışına ve değerlerine yönelik ardı arkası kesilmeyen saldırıları onlardan asla sıyrılamadığını ortaya koymaktadır. Bu eşi görülmedik ateist ve durmadan yeren yere vurduğu Hıristiyan değerlerinin belası, din adamları soyundan geliyordu. 1844'te Lutherci bir papazın oğlu olarak dünyaya gelen Nietzsche'nin hem babası hem de annesi papaz çocuklarıydı. Daha yirmi dört yaşındayken Basel Üniversitesi'nde klasik diller kürsüsüne atanan Nietzsche, sağlığının kötü olması yüzünden erken başlayan parlak akademik kariyerini bırakmak zorunda kaldı. Ömrünün geri kalanında dünya nimetlerinden uzak, gezgin bir yaşam sürdü. İyi hava ve huzur arayışında Avrupa'da zikzaklar çizerek pansiyonlarda kaldı; buralarda içekapanık davranışları ve kibar tavırlarıyla kendisine "küçük aziz" unvanı yakıştırılmıştı. Çarpıcı bir kadın olan Lou Andreas-Salome adlı biriyle arapsaçına dönen ve sonuçsuz kalan ilişkisine rağmen ne bir âşığı oldu ne de doğru dürüst bir cinsel yaşamı, yine de her nasılsa frengi kapmıştı. Hastalığın ilerleyip beyinde hasar yapmasının sonucu olsa gerek, 1889 yılı Ocak ayında Torino'da Carlo Alberto Meydanı'nda bir arabacının dövdüğü bir ata sarılarak sinir krizi geçirdi. Bunun arkasından aklını kaybetti, 1900 yılında ölene dek fiziksel ve zihinsel felçli yarım yamalak bir dünyada dolandı durdu.

Nietzsche'nin çöküşü, düşüncesine önceden yansımıştı. Önceki mayıs ayında böyle bir olay düşlemiş ve düşünü bir mektupta anlatmıştı. Belki de Nietzsche bu hareketiyle Dostoyevski'nin *Suç ve Ceza* adlı romanında okuyup hayran kaldığı Raskolnikov'a, düşünde kollarını kötü muamele gören bir ata doladığını gören suçlu kahramana öykünmüştü. Ya da Nietzsche'nin Descartes gibi hay-

vanların duygu yoksunu makineler olduğunu düşünen filozofların yanlışlarından kaynaklandığına inandığı gaddar muamele için hayvandan af dilenme çabası içinde olduğu söylenebilir.

Nietzsche'nin bunalımının acı çektirilen bir hayvanı görmekle patlak vermesi ilginç. Schopenhauer'e karşı Nietzsche sık sık en iyi insanların gaddarlıktan zevk aldıklarını savunurdu. Nietzsche'nin felsefedeki ilk aşkıydı Schopenhauer, fakat daha ilk eserlerinden *Tragedyanın Doğuşu* adlı kitabında o acıma duygusu –Schopenhauer'e göre üstün erdemin– hayatın neşesini yok etmesin diye üsteler. Nietzsche, o acıma duygusunun üstün erdemden çok, zayıf yaşama gücünün göstergesi olduğunda ısrarlıdır. Ahlakın özü acıma duygusu olsaydı eğer, ıstırap bulaşıcı olup mutluluk kuşku nesnesine dönüşürken, sonuç yalnızca daha çok acı verirdi. Schopenhauer diğer canlılara merhamet duymayı "İrade'den uzaklaşmakla" –kendi esenliğimize ve hayatta kalma savaşımımıza önem vermeyi bırakmakla– başaracağımızı savunurdu. Nietzsche'ye göre bu merhamet ahlakı yaşam karşıtıydı. Hayat düpedüz acımasızdı; yine de İrade'yi inkâr etmektense, yüceltmek daha iyiydi. *Trajedinin Doğuşu*'nda Nietzsche, kıştan sonra yaşamın yenilenmesini belirtmek için ölümüyle yeniden doğumu kutlanan tanrı Dionysos'un antik Yunan kültüne, "antitezin ve paradoksun, yakın varlığın ve adamakıllı uzaklığın, mutluluğun ve dehşetin, sınırsız yaşama gücüyle en zalim yıkımın vahşi ruhuna" dönüyordu. Nietzsche, Schopenhauer'in "kötümserliğine" böyle karşılık vermişti – bütün acımasızlığı içinde hayatın "Dionysos-vari" doğrulaması. Ne ki buz gibi güleç Schopenhauer –Nietzsche onu öfkeyle "flüt çalan kötümser" diye anlatırdı– değildi merhametten mahvolan. Dünyanın acılarına gösterdiği aşırı duyarlılığı ömrü boyunca canını sıkan Nietzsche'ydi. Aklının başında olduğu son günlerinde arkadaşlarına kâh "Dionysos" kâh "Çarmıha Gerilmiş" imzalı fazla coşkulu mektuplar gönderirdi.

Nietzsche'yi bunalıma götüren koşullar kaderin bir başka cilvesini akla getirir. Nietzsche'nin tersine, Schopenhauer Hıristiyanlık'tan uzaklaşmış ve bir daha asla geri dönmemişti, ayrıca yüz çevirdiği Hıristiyanlık'ın temel inançlarından biri de insan tarihinin önemine inanmaktı. Hıristiyanların gözünde, tarihte yer aldığı için, insan yaşamı bir anlam taşır, fakat hayvan-

larınki herhangi bir anlamdan yoksun kalırdı. İnsanların bir tarihe sahip olmasını sağlayan –diğer hayvanların tersine–, nasıl bir yaşam süreceklerini özgürce seçebilmeleridir. Bu özgürlüğü onları kendine benzeterek yaratan Tanrı vermiştir onlara.

Hıristiyanlık'ı gerçekten arkamızda bırakırsak, insan tarihinin bir anlamı olduğu fikrinden de vazgeçmemiz gerekir. Ne antik putperest dünyada ne de herhangi başka bir kültürde insan tarihinin her şeyin üstünde olduğu düşünülmüştür. Eski Yunan dünyasında ve Roma'da insan tarihi büyümeyle çöküşün doğal döngüsü olarak görülürdü. Hindistan'da durmaksızın yinelenen ortaklaşa bir rüyaydı. Tarihin bir anlamı olması gerektiği fikri yalnızca Hıristiyan önyargısıdır.

Eğer insanların hayvan olduğuna inanıyorsanız, insanlığın tarihi diye bir şey söz konusu olamaz, bir tek belirli insanların yaşamlarından söz edilebilir. Yok, eğer konumuz türlerin tarihiyse, bu yaşamların bilinemez toplamını belirtiyoruzdur. Diğer hayvanlar için olduğu gibi, kimi yaşamlar mutludur, kimi acınacak durumda. Hiçbirinin kendi ötesine geçen bir anlamı yoktur.

Tarihten bir anlam çıkarmaya çalışmak bulutların şekillerinde anlam aramaya benzer. Nietzsche bunu bilirdi; ama kabul edemezdi. Hıristiyan umutların tebeşirle çizilmiş çemberinde tutsak olmuştu. Sonuna kadar inanan biri olarak, insan denen hayvandan bir anlam çıkarılabileceği gibi saçma inançtan hiç vazgeçmemişti. Tarihe önceden sahip olmadığı anlamı vermek adına gülünç Üst-insan figürünü uydurmuştu. İnsan türünün böylece uzun uykusundan uyandırılabileceğini umut ediyordu. Öngörülebileceği gibi, tek başardığı, kafa karıştıran kendi düşüne daha başka karabasanlar eklemek oldu.

4
Heidegger'in Hümanizmi

Heidegger bize insanla karşılaştırıldığında hayvanların "dünya fakiri" olduklarını söyler. Hayvanlar yalnızca var olur, çevrelerinde karşılaştıkları canlılara tepki gösterirler; insanlarsa yaşadıkları dünyaların yaratıcılarıdır. Heidegger neden inanır

buna? Çünkü varlıklar düzeninde insanlar gereklidir, oysa hayvanlar olmasa da olur, önyargısından kendini kurtaramaz.

Hümanizm Üstüne Mektuplar adlı eserinde Heidegger –dediğine göre Sokrates öncesi filozoflardan beri–, Batı felsefesinde etkili olagelmiş insan odaklı düşünüşü reddettiğini iddia eder. Geçmişte, filozoflar yalnızca insanlarla ilgilenmişlerdi, şimdiyse insanı bir yana bırakıp "Varlık" ile ilgilenmeleri gerekiyordu. Fakat Heidegger'in "Varlık'a" yönelmesi Hıristiyanların Tanrı'ya yönelme sebebiyle aynıydı – insanların dünyadaki biricik yerlerini doğrulamak.

Nietzsche gibi, Heidegger de tektanrıcılık sonrası akımdandı –Hıristiyan umutlarda ı vazgeçemeyen, inanmaz biri. *Varlık ve Zaman* adlı mükemmel ilk kitabında hiçbir noktada dine dayanması gerekmeyen insan varoluşu görüşünü dile getirir. Ne ki ortaya attığı düşünce kategorilerinden her biri –"fırlatılıp atılmışlık" (*Dasein*), "tekinsizlik" (*Unheimlichkeit*), "suç" (*Schuld*)– Hıristiyan fikirlerinden birinin seküler çeşididir. Bizler bize her zaman yabancı ya da "tekinsiz" gelen ve içinde kendimizi hiçbir zaman yuvamızda hissetmediğimiz dünyaya "atılmışız". Bunun gibi, ne yaparsak yapalım suçluluk duygusundan kaçamayız; nasılsa her zaman yanlış olacak seçimlerimizi hiçbir gerekçe olmaksızın yapmaya mahkûm bırakılmışız. Belli ki bunlar Heidegger'in kulağa varoluşsalmış gibi gelen bir çarpıtmayla yeniden kullanıma soktuğu İnsanın Düşüşü ve İlk Günah gibi Hıristiyan fikirleriydi.

Daha sonraki yazılarında Heidegger kendini "Varlık'a" adamak için hümanizmi terk ettiğini duyurdu. Gerçekte, onun Varlık'ta aradığı, Hıristiyanların Tanrı'da bulduklarına inandıkları şey olduğundan hümanizmi terk edişi Nietzsche'ninkinden pek farklı değildi. Herkesçe bilindiği gibi, Heidegger Varlık'ın anlamı konusunda hiçbir zaman açık olmamıştır. Yazılarında çoğu zaman ondan söz ederken sanki tanımlanamaz bir kavramı anlatır. Fakat Varlık her ne olursa olsun, Heidegger'in gözünde insanlara dünyada eşsiz bir duruş sağladığı apaçık ortada.

Heidegger için insanlar Varlık'ın ortaya çıktığı yerleşmedir. İnsanlar olmasaydı, Varlık sessiz kalırdı. Heidegger'in enikonu araştırdığı anlaşılan Alman gizemcileri Meister Eckhardt ile

Angelus Silesius da aşağı yukarı aynısını söylemişlerdi: Tanrı da en az insanın ona gereksindiği kadar insana gerek duyar. Bu gizemciler için insanlar dünyanın merkezindedir, başka her şey önemsizdir. Diğer hayvanlar sağır ve dilsizdir; Tanrı ancak insanlar aracılığıyla konuşabilir ve duyulabilir.

Heidegger yaşayan her şeyi yalnızca insanlarla ilişkileri açısından ele alır. Canlılar arasındaki farklılık insanlarla farklılıklarının yanında hiçbir şey ifade etmez. Yumuşakçalar ve fareler yarasalarla gorillerden farklı değildir, porsuklarla kurtların yengeçler ve tatarcıklardan farkı yoktur. Hepsi "dünya fakiri", hiçbiri "Varlık gösterme" gücüne sahip değil. Bu, seküler bir Gnostik'in[9] diliyle yeni baştan yorumlanmış, salt insan-merkezci bir fikirdir.

Heidegger "düşüncenin çarpık yolunu" övmüştü, fakat bunu yapmasının nedeni onun gerisin geri "hedefe" vardığına inanmasıydı. Heidegger'in Nazizm ile asla vazgeçmediği ilişkisinde "hedef" arayışı karma düşünceden nefrete, ölümcül bir irade birliği tapınmasına dönüştü. Heidegger'in Nazizm ile cilveleşmesi kısmen bir fırsatçılık alıştırmasıydı. Heidegger, 1933 Mayısı'nda Nazi görevlilerinin desteğiyle Freiburg Üniversitesi'ne rektör olarak atanmıştı. Bu makamı Hitler'in politikalarını destekleyici konuşmalar yapmak üzere kullandı, bunlardan biri de 1933 Kasımı'nda "Führer bizzat ve tek başına, bugünün ve geleceğin Alman gerçekliği ve onun hukukudur," dediği konuşmaydı. Aynı zamanda Yahudi olan öğrencileri ve meslektaşları (örneğin eski arkadaşı ve eski öğretmeni Edmund Husserl) ile ilişkisini kesti. Heidegger'in bu davranışı dönemin diğer Alman akademisyenlerinin çoğundan pek de farklı sayılmazdı.

Ne var ki Heidegger'in Nazizm'e bulaşması ödleklikten ve iktidara tapınmaktan daha derin bir temele dayanıyordu. Bu, onun için düşüncesinin ayrılmaz bir parçası olan itici güç demekti. Kendi gibi gezginler için yazmış olan ve hiçbir yere ait olmadığından pek çok şeyi sorgulayabilen Nietzsche'nin tam tersine, Heidegger her zaman bir yere ait olma özlemi çekmişti. Ona göre düşünme, tılsımı nereye varacağını kimsenin bilme-

9 Hıristiyanlık'ın ilk çağlarında dinin gerçek felsefesini yorumladığını öne süren felsefeci. (Ed. n.)

mesinden gelen bir serüven değildi. Dolambaçlı uzun bir yoldu, sonunda artık düşünmek zorunda kalmamanın verdiği huzur vardı. Gözlemci Karl Lowith'e kulak verirsek, Freiburg'daki rektörlük konuşmasında Heidegger, Sokrates öncesi filozofları araştırmak mı yoksa Kahverengi Gömlekliler'e katılmak mı gerektiğinin açık olmadığını söylemeye yaklaşmıştı.

Heidegger daha sonra görüşlerini bildirdiğinde hümanizmden uzaklaştığını belirtiyordu. Ancak, belki son yılları dışında, insan öznesine odaklanmayan geleneklere hiç ilgi göstermemişti. Kararlılıkla Avrupa geleneğine tutunuyordu, çünkü yalnız onun "Varlık sorusunu" doğru dile getirdiğine inanıyordu. Yunanca ve Almanca'nın salt gerçek "felsefi" diller olduklarını düşünmesine yol açan da bu inançtı – Hintli, Çinli, Japon, Tibetli, Arap ve Yahudi düşünürler bu Avrupa dillerinde yazmadılar diye Nagarjuna, Chuang-Tzu ve Dogen, Jey Tsong Khapa, Averroës ve Maimonides'in ince düşünceleri felsefe olamazdı sanki. Yabancı seslerden arınmış ve başlangıçtaki saflığına dönmüş felsefe, bir kez daha Varlık'ın sesi olabilirdi. Filozoflar tarihin gizemli sözlerini okuyabilir ve insanoğlunun ne amaçla çağrıldığını bilebilirlerdi – Heidegger bunu otuzlu yıllarda Almanya'da yaptığını iddia ediyordu. Bir filozofun kendi adına bu kadar çok şey iddia ettiği ya da kendini bu denli kandırdığı ender görülür.

Heidegger son yazılarında *Gelassenheit* yani sükûnetten söz eder – iradeye yüz çeviren düşünme ve yaşama biçimi. Belki de bu, Doğu Asya düşüncesinden, başta da Taoizm'den etkilendiğini yansıtıyordur. Dahası, *Gelassenheit* Heidegger için yalnızca Schopenhauer'in uzun zaman önce sanatın kaynağı diye gördüğü iradeden kurtulmak anlamına geliyor olabilir. Başta müzik olmak üzere, sanatta "iradeyi" meydana getiren nesnel çıkarları ve çabaları unuturuz. Schopenhauer böylece kendimizi unuttuğumuz iddiasındaydı: Dünyayı benliksiz tefekkürden uzak bir bakış noktasından görürüz. Düşüncesinin son aşamasında gerçek anlamda yüz çevirdiği yalnızca hümanizm oldu. Heidegger, dolambaçlı yoldan Schopenhauer'e geri dönmekten biraz daha fazlasını yapmıştı.

5
Aslanlarla Söyleşi

"Eğer bir aslan konuşabilseydi, onu anlayamazdık," demişti Ludwig Wittgenstein bir zamanlar. Kumarbaz ve doğal kaynakları koruma yanlısı John Aspinall da bu sözleri, "Wittgenstein'ın aslanlarla pek zaman geçirmediği belli," diye yorumlamıştı.

Heidegger gibi, Wittgenstein da saygı uyandıran Avrupa geleneğinde bir hümanistti. Platon'dan Hegel'e kadar filozoflar dünyayı insan düşüncesinin aynası olarak yorumlamışlardır. Heidegger ile Wittgenstein gibi sonraki filozoflarsa daha da ileri giderek dünyanın insan düşüncesinin yorumu olduğunu savundular. Bütün bu felsefelerde dünya, insanların onun içinde göründüğü gerçeğinden bir anlam kazanır. Aslında insan gelene kadar dünya diye bir şey pek olmamıştır.

Wittgenstein sonraki düşüncesinin geleneksel felsefenin ötesine geçtiğine inanırdı, oysa özünde en eski felsefelerin çeşitlemesinden başka bir şey değildi – İdealizm. İdealistlere göre düşünce son gerçekliktir; zihinden bağımsız bir şey yoktur. Uygulamada bu, dünyanın insan icadı olduğu anlamına gelir. Eğer tekbencilik bir tek ben varım inanışıysa, İdealizm de yalnızca insanların var olduğuna inanmaktır.

Filozoflar arasında alışılmadık, olasılıkla eşi benzeri olmayan iki farklı ve karşıt düşünce sistemi üreten Wittgenstein, ilk felsefesinde düşünceyle dili dünyanın mantıksal yapısını yansıttığı ölçüde açıklamaya çalışmıştı. *Tractatus Logico-Philosophicus* adlı çalışmasındaki felsefe budur. *Felsefi Soruşturmalar* adını verdiği çalışmasında açıkça ortaya koyduğu ikinci felsefesini oluşturduğunda, artık dilin dünyaya ayna tutabileceği görüşünü bırakmıştı. Onun yerine, dilden ayrı varlık gösteren bir dünya fikrine herhangi bir anlam verilebileceğini reddediyordu. Böylece *Tractatus*'ta belirttiği daha önceki gizemci inancını ve Schopenhauer'e borçlu olduğu, bazı şeyler sözcüklere dökülemez, onlarla ilgili susmak gerekir, şeklindeki görüşünü terk etti – Wittgenstein'ın sonraki felsefesinde söylenemeyecek hiçbir söz yoktur. Wittgenstein'ın bu görüşü, barındırdığı güç ve cin fi-

kirliliğe rağmen, dilbilimsel terimlerle açıklanmış İdealizm'den başka bir şey değildir.

Wittgenstein aslanlarla konuşamadığımız saptamasından yola çıkardı. Eğer insanların diğer hayvanlarla söyleşmesi olağan görülseydi, bir tek onları anlayamadığımızı –yani kendinin anlayamadığını– söyleyebilirdi. Şöyle yazmıştı: "İnsanoğlunun ortak davranışı, bilinmeyen bir dil aracılığıyla yorumladığımız göndermeler sistemidir." Biz daha doğrusunu söyleyelim: Hayvanların ortak davranışı, insanların kaba sesleri aracılığıyla yorumladığımız göndermeler sistemidir.

6
"Postmodernizm"

Postmodernistler bize doğa diye bir şey olmadığını anlatırlar, yalnızca kendi yorumlarımızın dalgalandığı bir dünya vardır. İnsan doğası denen ne varsa dogmatik ve gerici diye hiçe sayılmıştır. Şu yapmacık mutlaklıkları bir yana bırakalım, diyen postmodernistler, dünya, ona ne anlam verirsek odur, görüşünü kabul ederler.

Postmodernistler görecilik (izafiyet) anlayışlarını alçakgönüllülüğün üstün bir çeşidi olarak tanıtırlar – hakikate sahip olduğumuzu iddia edemeyiz diyen mütevazı kabullenme. Doğrusunu isterseniz, postmodernistlerin hakikati inkâr etmesi kendini beğenmişliğin en kötüsüdür. Doğal dünyanın inançlarımızdan bağımsız olarak var olduğunu reddetmekle üstü kapalı da olsa insanların tutkularına sınır tanımamaktadırlar. İnsanların inançlarını gerçekliğin nihai hakemi kılmakla iddia ettikleri, insan bilincinde görünmeyen hiçbir şeyin var olmadığıdır.

Hakikat diye bir şey yoktur fikri modaya uygun olabilir ama hiç de yeni sayılmaz. İki bin beş yüz yıl önce ilk Yunan sofistlerinden olan Protagoras, "İnsan her şeyin ölçüsüdür," diye belirtmişti. Bunu derken insan türünden değil, insan bireylerden söz ediyordu; ikisi de aynı kapıya çıkar aslında. Neyin gerçek olduğuna, neyin olmadığına insanlar karar verirler. Postmodernizm, insan-merkezcilikteki en son modadır.

7
Hayvan İnancı

Filozoflar, her zaman, havayı koklayarak dünyada yollarını bulan diğer hayvanlar gibi olmadığımızı göstermeye çalışmışlardır. Ancak, Platon ve Spinoza'nın, sonra Descartes ve Bertrand Russell'ın onca eserinden sonra, güneşin yarın doğacağına inanmada diğer hayvanların sahip olduğundan daha fazla gerekçemiz yoktur.

8
Platon ve Alfabe

Kuşların ötüşü ve kurtların kendi yaşam alanlarını işaretlemek için bıraktıkları izler de en az insanların şarkıları kadar dil biçimleridir. İnsanın ayırt edici özelliği konuşma yetisi değildir. Dili yazıya dönüştürmesidir.

Envanter yapma ve çetele tutma aracı olarak mütevazı başlangıcıyla yazı, insana düşüncelerini ve zaman içindeki deneyimlerini muhafaza etme gücü verdi. Sözel kültürlerde bu çaba bellek becerisiyle yerine getirilirdi, ama yazının türetilmesiyle insanın deneyimleri artık belleklerden silindiğinde bile muhafaza edilebilir oldu. *İlyada*, kuşaklar boyunca şarkı olarak söylenip durmuş olmalı, fakat yazı olmasaydı bugün bizim için muhafaza ettiği arkaik dünyayı gözümüzde canlandırmamıza olanak yoktu.

Yazı yapay bir bellek yaratır, insanlar onun aracılığıyla deneyimlerini bir kuşağın sınırlarından ya da bir yaşam biçiminden öteye taşıyabilirler. Aynı zamanda yazı onlara soyut kimlikler dünyası yaratma olanağı sağlamıştır. Yazının gelişmesi insanların artık ait olmadıkları doğal dünyadaki felsefeleri yorumlamalarına olanak tanımaktadır.

Yazının en erken biçimleri doğal dünyayla pek çok bağlantıyı muhafaza etmektedir. Sümerlerin resim biçimli yazıları duyumsal gerçekliklerin eğretilemeleridir. Sesçil yazı evrimiyle birlikte o bağlantılar koptu. Yazı artık, diğer hayvanlarla payla-

şılan insan dünyasından dışarıyı işaret etmiyordu. Bundan böyle işaretleri gerisin geri insan ağzına işaret ediyordu, o da çok geçmeden bütün duyuların kaynağı oldu.

Fritz Mauthner ve Wittgenstein gibi yirminci yüzyıl filozofları, Platon gibi filozoflarda buldukları sözlerin boş inana saygı göstermesine karşı çıktıkları zaman sesçil yazının yan ürünlerini eleştirmiş oluyorlardı. Platonculuk gibi bir felsefenin sözel kültürde ortaya çıktığını düşünmek pek olanaklı değil. Bunu Sümer'de hayal etmek de bir o kadar güç. Bedensiz biçimler nasıl olup da resimyazılarla tasvir edilebilmişti? Soyut varlıklar hâlâ duyular âlemini çağrıştıran yazı şekilleriyle nihai gerçeklikler olarak nasıl temsil edilebilirdi?

Çin'de Platonculuk benzeri hiçbir fikrin ortaya çıkmaması anlamlıdır. Klasik Çin yazısı, sanıldığının aksine, anlam ifade etmez; ancak A. C. Graham'in "sesçil yoksullukla grafiksel bolluğun bileşimi" diye adlandırdığı özelliği nedeniyle Platon'un felsefesini üreten soyut düşünceyi özendirmemişti. Platon felsefe tarihçilerinin realist dedikleri biriydi – soyut terimlerin tinsel ya da düşünsel varlıkları tanımladığına inanırdı. Buna karşılık, uzun tarihi boyunca Çin düşüncesi nominalist olmuştur – en soyut terimlerin bile yalnızca etiket, dünyadaki çeşitli varlıkların adları olduklarını anlıyordu. Sonuçta, Çinli düşünürler fikirlerle gerçekleri nadiren karıştırmışlardır.

Platon'un Avrupa düşüncesine mirası büyük harfler üçlüsüydü – İyi, Güzel ve Doğru. Savaşlar çıktı, zorba hükümetler kuruldu, kültürler yıkıma uğratıldı ve halklar bu soyut kavramlar uğruna yok edildi. Avrupa, kanlı tarihinin büyük bölümünü alfabenin yol açtığı düşünme yanlışlarına borçludur.

9
Kişisellik Kültüne Karşı

Eğer hümanistlere inanacak olursak, yeryüzü –uçsuz bucaksız ekosistemler ve yaşam biçimleriyle– insanlar sahneye çıkana dek değersizdi. Değer, yalnızca insanların arzulayarak ya da seçerek yansıttıkları bir gölge. İçsel değere bir tek *kişiler* sa-

hip olur. Hıristiyanlar arasında birey olma kültü bağışlanabilir. Onlara göre, dünyada değeri olan her şey, suretinden insanların yaratıldığı tanrısal bir kişiden doğar. Ne var ki Hıristiyanlık bırakılınca, birey fikri kuşkuya dönüşür.

Kişi, yaptığı seçimlerle kendi yaşamını kaleme aldığına inanan biridir. İnsanların çoğu hiç böyle yaşamamışlardır. En iyi yaşamları sürdüklerini düşünenlerin çoğu için bile bu doğru değildir. *Odysseus* ya da *Bhagavad-Gita* destanlarının başkahramanları kendilerini kişi olarak görürler miydi? Ya *Canterbury Masalları*'ndaki karakterler? Japonya, Edo'da[10] buşido[11] dövüşçüleri, Ortaçağ Avrupası'nda prenslerle ozanlar, Rönesans orospularıyla Moğol göçebeleri kişisel özerkliğin modern idealiyle bağdaşmayı başaramadılar diye onların yoksun olduklarına mı inanmalıyız?

Kişi olmak insanlığın özü değildir, yalnızca maskelerinden biridir –Latince karşılığı "persona" sözcüğünün anlamında da vardır bu. Kişiler birkaç kuşaktır Avrupa'da kendilerine verilen maskeleri giymiş ve bunu yüzleri saymış insanlardır yalnızca.

10
Bilinç Yoksulluğu

Bilinç, varlıkların düzeninde bize öğretilenden daha az önem taşır. Platon nihai gerçekliği tanımlarken, insanların en bilinçli anlarında algıladıklarıyla bir tutmuştu; Descartes'tan beri bilginin bilinçli farkındalık olduğu tanıtlanması gerekmeyen bir belittir. Fakat duyum ve algı bilince dayanmaz, özfarkındalığa daha az dayanır. Hayvan ve bitkiler âleminin her yerinde vardırlar.

Bitkilerin duyuları "gelişkindir; kimi en hafif dokunuşu (insanların parmak uçlarından daha iyi) algılayabilir, ayrıca hepsi görme duyusuna sahiptir". En eski ve en basit mikrobik yaşam biçimlerinde insanlarınkini çağrıştıran duyular vardır.

10 Edo: Tokyo'nun eski adı.

11 Buşido: Samurayların temel aldığı, korkuya yer vermeyen anlayış. Japonca'da "savaşçının yaşam tarzı" anlamına gelir, şövalyelik kavramıyla benzerlikler taşır.

Halobakteriler yeryüzünde yaşamın başlangıcına tarihlenir. Rodopsin adı verilen bir bileşik sayesinde ışığı algılayıp ona tepki veren organizmalardır –insanların gözlerinde görmemizi sağlayan pigment de aynı bileşiktir. Dünyaya eski zamanlardan kalma bir çamurun gözlerinden bakarız.

Eski ikilikler bize maddenin zekâdan yoksun olduğunu ve bilginin ancak zihin olan yerlerde var olabileceğini anlatır. Oysa bilgi ne zihinlere, ne sinir sistemlerine gerek duyar. Bütün canlılarda görülür. Margulis şöyle yazmıştı:

> Küçük memeliler yaklaşan depremi ya da sağanak yağmurları haber verirler. Ağaçlar 'uçucu' maddeler salarak komşularını yapraklarına saldıran güve larvalarına karşı uyarırlar... soyu tükenmiş kurtlarla dinozor sürüleri kendi aralarında iç algılarla toplumsal olarak iletişim kurarlardı... fizyolojik açıdan düzenlenmiş yeryüzü olan Gaia, iç algıya dayalı küresel iletişimi insanların evrim geçirmesinden çok uzun zaman önce kullanırdı.

Bakteriler kendi çevrelerinin bilgilerine göre harekete geçer: Kimyasal farklılıkları sezerek şekere doğru yüzerken, asitten uzak dururlar. Daha karmaşık organizmaların bağışıklık sistemleri öğrenme ve bellek süreçleri sergiler: "Yaşayan sistemler bilişsel sistemlerdir. Süreç olarak yaşamak biliş sürecidir. Bu önerme sinir sistemi olsun ya da olmasın bütün organizmalar için geçerlidir."

Farkındalığın epey gelişmiş olduğu canlılarda bile algı ve düşünce bilinç olmaksızın devam eder. Bu, insanlar için de böyledir. Bilinçli algı, duyularımızla bildiklerimizin yalnızca bir kesitidir. Bilinçaltıyla algılama sonucunda bildiklerimiz çok daha fazla. Bilince yansıyanlar zaten bildiğimiz şeylerin kaybolmak üzere olan gölgeleri.

Bilinç durağan değil değişkendir ve kalım savaşımızda dalgalanmaları kaçınılmazdır. Başlangıçtan beri var olan günlük ritme boyun eğerek uykuya dalarız; her gece düşlerin sanal dünyasına gireriz; günlük işlerimizin neredeyse tamamı bilinçsiz farkındalıkla yürür; en derin dürtülerimiz bilinçli incelemeye

kapalıdır; zihinsel yaşantımızın hemen hemen tamamı bizim bilgimiz dışında gelişir; zihnin yaşamındaki en yaratıcı eylemler hazırlıksız gerçekleşir. Sonuç olarak yaşamımızın çok az bir bölümünde bilince gereksinim duyarız. Yaşamsal öneme sahip çok büyük bir bölümü bilinç olmadan akıp gider.

Platon ile Descartes bilincin insanları diğer hayvanlardan ayırt ettiğini söyler. Platon, nihai gerçekliğin tinsel olduğuna, hayvanlar arasında bir tek insanların belli belirsiz de olsa varlıklarının bilincinde olduklarına inanırdı. Descartes, insanları düşünen varlıklar olarak görürdü. Düşündüğü için var olduğunu bildiğini açıklamıştı –"Cogito, ergo sum" (Düşünüyorum, öyleyse varım)–, hayvanlarsa salt makinelerdi. Ancak, kediler, köpekler ve atlar kendilerini saran ortamın farkında olduklarını gösterirler; kendilerini hareket eden ya da harekete geçemez bir halde görürler; düşünceleri ve duyuları vardır. Primatologların işaret ettiği gibi, maymunlar arasındaki en yakın evrimsel akrabamız yalnız bize ait olduğunu düşünmeye alıştığımız zihinsel yeteneklerin çoğuna sahiptir. Eskiden kalma bir gelenek bize başka türlü söylese de, bilinçli farkındalığın salt insana özgü olması söz konusu değildir.

Diğer hayvanları insanlardan ayıran, benlik duyusundan yoksun olmalarıdır. Bu konuda pek de talihsiz sayılmazlar. Özfarkındalık, bir güç olduğu kadar bir sakatlıktır da. En başarılı piyanist, çalarken hareketlerinin en çok farkında olan kimse değildir. En iyi usta, nasıl çalıştığını bilmeyebilir. En becerili anlarımız, çoğu zaman kendimizin en az farkında olduğumuz zamanlardır. Çoğu kültürlerin kendinin farkında olmayı engellemeye ya da azaltmaya çalışmasının nedeni de bu olsa gerek. Japonya'da okçulara hedefi ancak onu –ya da kendilerini– düşünmedikleri zaman vuracakları öğretilir.

Doğu geleneklerinde uzun zamandır yeşeren meditasyon halleri genellikle bilinci yükseltme yöntemleri olarak anlatılır. Oysa onu es geçme yoludurlar. Uyuşturucu, oruç, kehanet ve dans en bildik örneklerden yalnızca birkaçı. Daha önceki dönemlerde mimarlık, duyuları sistematik olarak karıştırmak için kullanılırdı. Rebecca Stone Miller antik And sanatı hakkında şunları yazmıştı: "Chavin çok karmaşık, 'barok' ve içrek (ezote-

rik) bir tarzdır, zor anlaşılması amaçlanır, kafa karıştırmayı ve son kertede izleyiciyi alternatif gerçekliklere götürmeyi hedefler." Günümüz mimarları arasında gündelik algıları değiştirmeye bakan birkaç kişiden biridir Gaudi. Ama yirminci yüzyıl resminde en başarılı deneylerden bazıları yalnızca bunu başarma çabaları olmuştur. Gerçeküstücüler dünyaya yeni baştan bakacak olursak, bilinçdışı ya da bilinçaltı algıyla bize aşılanan varlıkların görüntüsünü düzeltmemiz gerektiğini anlamışlardı. Giorgio de Chirico ve Max Ernst gibi ressamlar nesneleri genelde gördüğümüz gibi tasvir etmekten vazgeçmediler, çünkü yeni türedi tekniklere tutsak olmuşlardı. Bir zamanlar olasılıkla yaygın olan varlıkların görüntüsünü düzeltmek için yeni tekniklerle deney yapıyorlardı. En erken sanat, üstü bilinçli farkındalıkla örtülmeden önce duyuların gösterdiği izleri içerir. N. K. Sandars, Üst Paleolitik çağın ressamlarının "tarihi yoktu" diye belirtir. "Bu, onların zekâdan yoksun oldukları, uygarlık deneyimleriyle doldurulacak boş levha oldukları anlamına gelmez. Düşünen varlık olarak ressamın zihnine milyonlarca yıllık yaşamı depolanmıştır. Bunların çoğu şimdi erişemeyeceğimiz kadar uzaktadır."

Bilinçaltı algı –bilinçli farkındalık olmaksızın oluşan algı– aykırılık değil kuraldır. Dünyadan algıladıklarımız bilinçli gözlemlerden değil, kesintisiz bilinçdışı tarama sürecinden gelir: "Bilinçdışı görüntü... yüz kat daha uzun süren bilinçli incelemeden çok daha fazla bilgi toplama... gücüne sahip olduğunu kanıtlamıştır... bilinçdışı görüntünün farklılaşmamış yapısı... bilinçli görüntüden daha üstün tarama güçlerini gözler önüne serer." Bu sözler bir sanat kuramı geliştirme sürecinde psikanaliz Anton Ehrenzweig tarafından yazılmıştı, fakat bilimler de aynı öyküyü anlatır. Erken yirminci yüzyıl nörologu O. Potzl, uyanırken insanlara gösterdiği resimlerin çok kısa bir süre dikkat çektiğini ya da rüyalarında bilinçli olarak anımsandığını göstermişti. Bundan başka, kör bakış görüngüsünde beyni hasarlı insanlar kendi görüş alanlarının dışında kalan nesneleri tarif edebilir ve tutabilirler.

Bu örnekler aykırı deneyimlerin bilimsel olarak araştırılmalarıyla ortaya çıkar, ancak bilinçaltı algı yaşamlarımızın sı-

nırlarında gerçekleşen bir şey değildir. Sürekli olur ve her yana yayılır. İşte bu gerçekten yararlanmak amacıyla bilinçli farkındalıkla algılanmayacak kadar kısa mesajlar kullanarak, tüketici davranışlarını etkilemeye yönelik, bilinçaltını hedef alan reklam şirketleri kuruldu. Bilinçaltı reklamcılık sonuç vermektedir – zaten yaklaşık kırk yıl önce pek çok ülkede fiilen kaldırılmasının nedeni de budur.

Bilinçli farkındalık süzgecinden gördüğümüz dünya, bize bilinçaltının verdiği görüntülerin bir parçasıdır. Yaşamlarımız daha kolay akabilsin diye duyularımız sansürden geçirilmektedir. Ancak yaptığımız her şeyde dünyanın bilinç öncesindeki görünümüne güveniriz. Bildiklerimizi bilinçli farkındalıkla öğrendiklerimizle eşitlemek büyük bir yanlıştır. Zihnin yaşamı bedeninkine benzer. Eğer bilinçli farkındalığa ya da denetime dayansaydı tümüyle tükenirdi.

11
Lord Jim'in Atlayışı

Lord Jim adlı romanında Joseph Conrad, bir İngiliz vaizin denizci olarak kahramanca bir yaşam sürme hayaline kapılmış oğlunun öyküsünü anlatır. Gemici yaşamı ona hayal kırıklığından başka bir şey vermez: "hayallerinden çok iyi bildiği bölgelere girince, nasılsa maceradan mahrum olduklarını anladı." Yine de geri dönmez, denizde yaşamayı sürdürür. Yirmili yaşların ortalarına geldiğinde, *Patna* adlı eski püskü bir buharlı gemiye mürettebat yazılır. Sekiz yüz hacıyla birlikte Mekke'ye giderlerken, *Patna* sualtındaki bir nesneye çarpar ve batacak gibi olur. Geminin Alman kaptanıyla Avrupalı süvarileri hacıları kendi kaderleriyle baş başa bırakarak suya indirdikleri bir cankurtaran sandalına binerler. Jim ilkin kılını kıpırdatmaz, olaya seyirci kalır; ama sonunda suya atlar ve kendini cankurtaranda bulur:

> "Atlamışım." Üstünü başını düzeltti, sağına soluna baktı...
> "Öyle görünüyor," diye ekledi.

Sonradan anlaşılır ki *Patna* yara almamış, Müslüman yolcuları sağ salim limana varmıştır. Ne var ki Jim'in yaşamı sonsuza dek değişmiştir. Geminin kaptanı ortadan kaybolur, Jim de kamu soruşturması utancını tek başına göğüslemek zorunda kalır. İçinden bir ses ona denizcinin cesaret ve hizmet ahlakına ihanet ettiğini söylemektedir. İzleyen yıllarda sürekli yolculuk ederek kendini unutturmaya çalışır. Sonunda Sumatra adasının kuzeybatısında ücra bir yerleşim yeri olan Patusan'ı kendine sığınak olarak seçer ve Tuan Jim –Lord Jim– olur, yerli halka barış getiren efendi. Fakat olaylar –ve kendi karakteri– ona karşı gelişmektedir. Patusan, belalı bir korsan, Beyefendi Brown ile çetesi tarafından istila edilir. Brown'u adadan göndermek için Jim kolları sıvar, ama korsan, Jim'in dostu, ihtiyar yerli reisin oğlunu öldürür. Jim de ömrünü Patusan halkının güvenliğine adayacağına ant içer. İçtiği andın onuruna, yas tutan reise gider ama adam onu kafasından vurur.

Lord Jim'in hayatına yanıtını veremediği bir sorunun gölgesi çökmüştür. Atlamış mıydı? Yoksa olaylar mı sürüklemişti onu? Kendi hareketlerimizin sorumlusu olduğumuz fikri "ahlakın" gereğidir. Eğer atlamasından Jim'i sorumlu tutacaksak, başka türlü de hareket edebilmeliydi. Özgür iradenin anlamı budur – bir anlamı varsa elbet. Jim yaptıklarını özgürce mi yerine getiriyordu? Bunu o –ya da başka biri– nasıl bilebilir?

Özgür irade fikrini reddetmenin pek çok sebebi vardır, bunlardan bazısı belirleyicidir. Eğer hareketlerimizin haklı nedenleri varsa, o zaman başka türlü davranamayız. Bu durumda da onlardan sorumlu tutulamayız. Ancak hareketlerimize kendimiz yön veriyorsak, başımıza buyruk olabiliriz; oysa bizler rastlantı ve gereklilik ürünleriyiz. Ne olarak doğacağımızı biz seçemiyoruz. Öyleyse yaptıklarımızdan sorumlu olamayız.

Bunlar özgür iradeye karşı güçlü savlar; fakat son bilimsel araştırmalar onu daha da güçsüz kılmış bulunuyor. Benjamin Libet "yarım saniyelik gecikme" üstüne yaptığı çalışmada, hareketi başlatan elektrik uyarısının harekete geçmek için bilinçli karar vermemizden yarım saniye *önce* başladığını göstermiştir. Biz ne yapacağımızı tarttığımızı, sonra onu yaptığımızı sanırız. Oysa neredeyse ömrümüzün tamamında hareketlerimiz bilinç-

dışında başlatılmaktadır: Beyin bizi harekete hazırlar, *sonra* da biz hareket etme deneyimini yaşarız. Libet ile arkadaşlarının belirttiği gibi:

> ... belli ki beyin hareketi başlatmaya ya da en azından harekete geçme hazırlığına böyle bir kararın alındığı yolunda saptanabilir herhangi bir öznel farkındalık olmadan önce "karar verir"... kendiliğinden istemli hareket bile olsa beyinsel girişim... *bilinçdışında* başlayabilir ve zaten çoğu zaman da orada başlar.

Eğer düşündüğümüz biçimde hareket etmiyorsak, sebebi kısmen bilinç bant aralığıyla ilgili – bilgi iletme becerisi saniye başına aktardığı birimle ölçülür. Bu aralık düzenli olarak aldığımız ve bizi harekete geçiren bilgileri kaydedebilmek için çok dardır. Dünyada etkin olan organizmalar olarak saniyede 14 milyon birim bilgiyi işleme sokarız. Bilincin bant aralığı yaklaşık on sekiz bittir. Bu da demektir ki sağ kalmak için günlük kullandığımız bilginin milyonda birine bilinçli erişiriz.

Sinirbilimsel araştırmaların verdiği sonuç, hareketlerimizin sorumlusu olmadığımız yönünde. Libet ortaya attığı reddetme kavramında –beynin başlattığı bir hareketi bilincin yavaşlatma ya da yarıda kesme yetisi– özgür iradenin belli belirsiz gölgesini de korumuştur. Sorun şu ki reddetmeyi ne zaman yaptığımızı –ya da yapıp yapmadığımızı– asla bilemeyiz. Öznel deneyimimiz çoğu zaman, belki de her zaman belirsizdir.

Hareket noktasına geldiğimizde, ne yapmak üzere olduğumuzu öngöremeyiz. Ancak geri dönüp baktığımız zaman çoktan girdiğimiz yola adım atma kararımızı görebiliriz. Düşüncelerimizi bazen başımıza gelen olaylar, bazen de hareketlerimiz diye görürüz. Özgürlük duygumuz bu iki bakış açısı arasında gidip gelmemizden ileri gelir.

Lord Jim, bir oyuncunun bakış açısıyla seyircininki arasındaki durmak bilmeyen sarkaç misali yaşadığı bocalamalar yüzünden ne yapmış olduğuna bir türlü karar veremez. Bilinçten yaşadığı belirsizliğe son verecek bir şey bulup çıkarmayı umut eder. Kendini arıyordur. Boşuna bir çaba. Çünkü Schopenhauer –Conrad'ın çok okuduğu bir yazardı–, hangi kimliğe sahip olur-

sak olalım, bilinçli farkındalığa erişme olanağımız kesin değildir, diye yazmıştı:

> Kişinin kimliğinin bilince dayandığı varsayılır. Eğer bundan bir tek yaşamın akışındaki bilinçli anıları anlıyorsak, yetmez. Doğru, yaşamımızın akışı hakkında önceden okuduğumuz bir romandaki akıştan biraz daha fazla bir şeyler biliriz, bu ne kadar az olursa olsun. Bellibaşlı olaylar, ilginç sahneler bizi etki altına almıştır; geri kalan, alıkoyduğumuz her bir olaya karşı bin olayı unuturuz. Yaşlandıkça, yaşadığımız şeylerin daha çoğu iz bırakmaksızın gelip geçer... Dış dünyayla ilişkimizin sonucunda bilen özneyi, bilen ben'i, kendi gerçek benliğimiz diye görme alışkanlığı gösterdiğimiz doğru... Oysa bu yalnızca beynin bir işlevi, gerçek benliğimiz değil. Gerçek benliğimiz, iç doğamızın özü bunun ötesinde bulunur ve istemek ve istememek dışında başka hiçbir şey bilmez...

Bilen ben, aradığı eyleme geçen kendini bulamaz. Schopenhauer'in, bazen de Conrad'ın doğduklarında bütün insanlarda olduklarına inandıkları değiştirilemez karakter belki de yoktur; yine de yaptıklarımızın sebebini açıklamak için kendimize dönmeden edemeyiz. Tek bulduğumuz, kırıntılardan ibarettir, bunlar da bir zamanlar okuduğumuz bir romanın anılarına benzer.

Lord Jim neden atladığını hiçbir zaman bilemez. Bu onun alınyazısı. Sonuç olarak hayatına sil baştan başlayamaz, "tertemiz bir sayfa" açamaz. Lord Jim'in atlayışıyla ilgili son sözü, öykünün zeki ve sevimli anlatıcısı Marlow'a vermek gerek:

> Bana gelince, bir tek mumla yapayalnız bırakılmış, fevkalade cahil biri olarak kaldım. Artık dört bir yana attığımız iyi ve kötü önemsiz adımlarımızı kuşatan ihtişama bakacak kadar genç değildim. Yine de, ikimiz arasında ışığa sahip olanın o olduğunu düşünerek gülümsüyordum. Hüzün duydum. Temiz bir sayfa mı demişti? Her birimizin kaderindeki başlangıç sözleri bir kayanın yüzüne kazılmış ölümsüz karakterler değildi sanki.

12
Gerçek Kendimiz

Hareketlerimiz kararlarımızın ifadesi diye düşünürüz. Fakat neredeyse yaşamımız boyunca istemek belirleyici olmaz. Uyanıp uykuya dalmamız, gördüğümüz düşlerimizi anımsayıp unutmamız, düşüncelerimizi toparlayıp uzaklaştırmamız öyle yapmaya karar verdik diye olmaz.

Sokakta birine selam verdiğimiz zaman rol yaparız, yaptığımızın arkasında duran bir tek oyuncu yoktur. Hareketlerimiz bilinçdışı tepkilerin ardışık uç noktalarıdır. Son derece karmaşık olan alışkanlıkların ve yeteneklerin yapısından doğarlar. Hayatımızın büyük bölümü bilinçli farkındalık olmaksızın sahnelenir. Bilinçli kılınması da olanaklı değildir. Özfarkındalığın hiçbir ölçüsü bizi kendine saydam yapamaz.

Freud bastırılmış anıları bilinçli farkındalığa getirerek, kendi hayatımızı daha çok denetim altına alabileceğimize inanmıştı. Erişilmez kaldıkları sürece kaygı nöbetleriyle afallayabilir ya da dil sürçmelerinden kurtulamayabiliriz. Böyle zorlayıcı davranışların ardında yatan anıları bulup çıkarmak davranışımızı değiştirmemizi sağlayabilir.

Freud, zihnin ömrünün büyük bölümünün bilinç yokluğunda sürdüğünü anlamıştı. Belki de bastırdığımız için bilinçdışına itilen düşüncelerimizi bilinçli farkındalığa getirerek hayatla daha iyi başa çıkabileceğimiz konusunda haklıydı. Fakat günlük algılarla davranışların ardında yatan bilinç öncesi zihinsel faaliyetler bu yolla bulunup çıkarılamaz. Freud'un sözünü ettiği bilinçdışının tersine, bunlar bilinçli farkındalığı olanaklı kılan faaliyetlerdir.

Bilinçli benliğimiz, bilinçli farkındalığın çok küçük bir rol oynadığı süreçlerden doğar. Bu gerçeğe direniriz, çünkü bizi hayatlarımızı denetleme olanağından yoksun bırakıyor gibi gelir bize. Hareketlerimizi düşüncelerimizin bitiş noktası diye düşünürüz. Ne ki herkesin yaşamının büyükçe bölümü düşünmeksizin sürer. Bilinçli aracı olma duygusu, içtepilerimiz arasındaki çatışmanın insan elinden çıkma bir ürünü olabilir. Ne yapacağımızı bildiğimiz zaman içgüdünün ya da alışkanlığın

egemenliğine gireriz. Bu da yaşamlarımızı başımıza gelenlerle başa çıkarak geçirdiğimiz anlamına gelir.

Bir arkadaşımızın ölümünü, aşağı düşen bir kiremitten kaçmak için yana kaçmamızla aynı şekilde ele alırız. Üzüntümüzü ya da sevincimizi yoksun kalmış başkalarına nasıl göstereceğimiz konusunda kuşkuya düşebiliriz, ama bunu yapmayı başarırsak, nedeni inançlarımızı değiştirmemiz ya da akıl yürütme yöntemimizi iyileştirmemiz olmaz. Bu, olaylarla daha ustalıkla başa çıkmayı öğrenmemizin sonucudur.

Kendimizi bölünmez, bilinçli özneler, yaşamlarımızı da bu öznenin yaptıklarının toplamı olarak görürüz. Son bilişsel bilim ve antik Budist öğretiler, bu sıradan ben duyusunu aldatıcı olarak görmekte birleşirler. İkisi de benliğin çok karmaşık ve paramparça olduğu görüşündedir.

Son bilimsel araştırmanın Budist öğretilerle aynı noktada buluştuğuna dikkati çeken bilişsel bilim insanı Francisco Varela, onların sahip oldukları ortak ben görüşünü açık ve kesin bir dille ortaya koymuştur:

> Bizim mikro dünyalarımız ve mikro kimliklerimiz somut, merkezi, bölünmez tek bir bende bir araya gelmez, daha çok ardışık olarak değişken kalıplarda ortaya çıkar ve yavaş yavaş gömülür. Budist terminolojide, benin kendi doğasından, kavranabilir gerçek varlıktan yoksun olduğu dolaysız gözlemle kanıtlanabilen öğretidir bu.

Bilişsel bilim beni kuruntu olarak görmede Budist öğretileri izler. Algılarımız akıl ermez bir bolluk içinden dikkatle seçilen kırıntılardır – ama ayıklama işini yapan kimse olmaz. Benlerimiz de bölük pörçüktür:

> Üstünkörü içgözlemden alınmış gibi görünen durumun tersine, bilgi bir "halden" diğerine sorunsuzca geçmez, ölçülebilir bir sürede ortaya çıkan ve yavaş yavaş gömülen davranış kalıplarının aralıklı ardışıklığını oluşturur. Sinirbilimin –ve genel olarak bilişsel bilimin– ulaştığı bu anlayış esastır, çünkü bizi bilişsel etkenin normal davranışını açıklamak üzere

> merkezileşmiş, homünküler bir nitelik arama baskısından kurtarır.

Yaşamlarımıza homünkülüs –davranışlarımızı yönlendiren vicdan– tarafından yol gösterildiği anlayışı kendimize dışarıdan bakabilme yeteneğimizden gelir. Hareketlerimizle bir ben ortaya koyarız, çünkü böyle yaparak birbirlerine bağlı kalır gibi görünmelerini açıklayabiliriz. Bulduğumuz süreklilikler çoğu zaman hayal ürünü olur, ama gerçek olduklarında bunun nedeni birisi tarafından oraya konmaları değildir. Davranışımız büyük ölçüde bir düzen sergiler, ancak vicdanın düzenlemesiyle ortaya çıkmazlar. R. A. Brooks'un yazdığı gibi:

> Nasıl merkezi bir temsil yoksa, merkezi sistem de yok. Her faaliyet algıyı doğrudan harekete bağlar. Merkezi temsil ya da merkezi denetim yakıştırması yapan yalnızca yaratığın gözlemcisidir. Yaratığın kendinde bu yoktur: O, rekabet eden davranışların toplamıdır. Gözlemciye göre onların etkileşimlerinin doğurduğu yerel karmaşadan tutarlı bir davranış kalıbı ortaya çıkar.

Yapay zekânın çağdaş kuramcılarından birinin robot davranışını özetlediği bu anlatımı insanlar için de daha farklı değildir. Merkezi bir denetçi olması gerektiği anlayışına sahibiz, oysa hakikatte algı ve davranışın değişen sahnelerinden başka bir şey bulunmaz.

İnsanlarda benlik, herhangi bir birliğin ifadesi değildir. Böcek kolonilerinde görülenden pek de farklı olmayan bir örgütlenme kalıbıdır. Yaklaşık seksen yıl önce, Güney Afrikalı şair ve doğacı Eugene Marais akkarıncaların hayatıyla ilgili çığır açan *The Soul of the White Ant* (Beyaz Karıncanın Ruhu) adını verdiği kitabı yayımlamıştı. Kitapta karıncaların ruh ya da öz sahibi olduğunu, ama bunun müşterek olduğunu düşünmesinin nedenlerini sıralıyordu. Beyaz karıncanın ruhu herhangi bir tek böceğin değil, termitlere özgü bütün yuvanın mülkiyetindedir. O dönemde bu devrimci bir sonuçtu; fakat daha sonra yapılan araştırmalar bunu doğrulamıştır.

Aydınlatıcı bir deneyde çok becerikli bakıcı böcekleri bir koloniden uzaklaştırmanın, onların daha çok yiyecek aramalarına ama daha az bakıcılık yapmalarına yol açtığı görüldü, bu arada ana kolonideki daha az becerikli bakıcılar daha çok bakıcılık yapıyorlardı. Becerikli bakıcılar ana koloniye döndüklerinde daha önceki faaliyetlerine de geri döndüler:

> Böcek kolonisinin özellikle çarpıcı yanı, onun ayrı bileşkenlerini bireyler olarak görmemiz ve sınırlandırılmış 'ben' merkezi olmadığını kolaylıkla kabul etmemizdir. Ancak hepsi bir arada sanki merkezde eşgüdümü sağlayan bir etken varmışçasına birlik içinde hareket eder.

Böcek kolonilerinde gözlemlediğimiz, kendimizde gördüklerimizden pek farklı sayılmaz: Varela'nın dediği gibi, "*özgeci* (ya da gerçek) benlik: basit yerel bileşkenlerin faaliyetiyle ortaya çıkan, merkezde yer aldığı düşünülen ancak hiçbir yerde bulunmayan tutarlı evrensel bir kalıp." Böcek kolonilerinde görüldüğü gibi, insanlarda da algı ve eylem sanki onları yönlendiren bir benlik varmışçasına sürer, oysa gerçekte böyle bir şey yoktur.

Bir yanlışlığın kurbanıyız. Hepimizin tek parça olduğuna inanarak hareket ederiz ama olaylarla başa çıkabilmemiz ardışık parçacıklar olmamız nedeniyledir. Kalıcı benlik duygusundan bir türlü kurtulamayız, oysa öyle olmadığımızı biliriz.

13
Bay Hiç Kimse

Britanyalı yazar ve akademisyen Goronwy Rees geçmişini değerlendirdiğinde yalnızca birbirini izleyen bağlantısız olaylarla karşılaşmıştı. Bu keşif onu kişisel kimlik fikrini sorgulamaya götürdü. Şöyle yazdı Rees:

> Anımsadığım kadarıyla, diğer insanların karakter, yani bir bitkinin ya da hayvanın yaşam döngüsü gibi nesnel olarak tanımlanabilen kendine ait sürekli tarihiyle bir kişilik sahibi

> olduklarına kesin gözüyle bakmaları, beni her zaman şaşırtmış ve biraz da afallatmıştır. Ben hiçbir zaman kendimde o türlü herhangi bir şey bulabilmiş değilim...

Rees'in yaşamı roman değil, kısa öykü derlemesiydi – bellekteki kazalar sonucu birbirine bağlanmış duyumlar yığını.

Hitler'in iktidarından önce Silezya'da yabankedileri vurmuş; İkinci Dünya Savaşı'nda bir deniz muharebesi sırasında dizden aşağısı kopan bir topçu subayının havada savrulurken yaşadığı şaşkınlığı görmüş; savaşın sonucunda harabeye dönmüş Almanya'da dolaşmış ve içinde binlerce erkek, kadın ve çocuğun çevredeki tarlalardan yeşil dallar toplayarak kendilerine derme çatma evler kurdukları, Luftwaffe[12] tarafından terk edilen kocaman bir hangara gelmiş; neredeyse ölümcül bir kazanın ardından bir hastane koğuşunda iyileşmiş – tüm bu anılar unutulmuş zaman kaybı içindeki canlı öyküler olarak aklına geliyordu.

Rees, "hayatımda hiçbir zaman sürekli kişilik, T. H. Green'in şaşırtıcı sözleriyle, 'ezeli, kendi kendini belirleyici ve düşünen bir şey' oluşturduğum gibi imrenilecek bir duyumum olmadı," diye yazar. Kendine bakıp keza sürekli benliğe dair hiçbir şey bulamayan büyük İskoç şüphecisi David Hume'un alaycı yorumunu onaylayarak ondan alıntı yapar: "Birtakım metafizikçileri bir yana bırakıp... insan türünün geri kalanının akıl almaz bir çabuklukla birbirlerinin arkasından gelen algılar toplamı olduğunu, sürekli değişim ve hareket gösterdiklerini doğrulamayı göze alabilirim." Hume'a göre, benlik yalnızca sürekliliklerin tekrarıdır. Şöyle yazmıştı:

> Zihin, birçok algının art arda sahneye çıktığı bir tür tiyatroya benzer; geçer, yeniden geçer, süzülerek uzaklaşır, türlü duruş ve durumda birbirine karışır. Bunda ne herhangi bir zamanda adamakıllı bir *basitlik* var ne de başka bir zaman *kimlik*; o basitlikle kimliği gözümüzün önüne getirmeye nasıl bir yatkınlık gösterirsek gösterelim. Tiyatro benzetmesi bizi yanlış yönlendirmemeli. Bunlar yalnızca zihni oluşturan ardışık al-

12 Luftwaffe: Alman Hava Kuvvetleri.

> gılar; zaten bu sahnelerin temsil edildiği yerin neresi olduğu, bunları oluşturan malzemelerin ne olduğu konusunda en ufak bir fikrimiz yok.

Hume'un kendinde hiçbir basitlik ya da kimlik bulamadığı deneyimi Rees de yaşamıştı. Hayranlık uyandıran anılarında Rees'in kızı, onun kendini "Bay Hiç Kimse, niteliksiz bir adam, 'ben' duygusundan yoksun biri" olarak gördüğünü doğrulamaktadır. Rees'in deneyimi, kızının ona verdiği addan da anlaşılacağı gibi, keskinliğiyle alışılmadık olabilir; ama asla anormal değil. Hepimiz duyumlar yığınıyız. Günlük yaşantımızda karşılaştığımız birleşik, sürekli benlik *maya*ya ait olabilir. Bizler kendimizde kimlik algılamaya programlanmışız, oysa hakikatte yalnızca değişim var. Ben aldatmacasına bağlanmışız.

Durmadan anlık dünyaya bakamayız, baksaydık eyleme geçemezdik. Ne de kendimizde aralıksız yaşanan değişiklikleri gözlemleyebilirdik, çünkü onlara tanık olan ben göz açıp kapayıncaya kadar gelir ve gider. Benlik, bilincin yontulmamışlığının yan etkisidir; iç dünyası kendi tarafından bile algılanamaz ve geçicidir. Fakat ben duygusunun başka bir kaynağı da vardır. Dil, hayvanlarla kuşların oyununda yer almaya başlar. Onunla birlikte benlik aldatmacası da.

Oyun oynayan iki maymunu izleyen Gregory Bateson şunları yazmıştı:

> ... bu fenomen, oyun, ancak katılımcı organizmalarda bir ölçüde üst iletişim becerisi olsaydı, diğer bir deyişle 'bu oyundur' iletisini taşıyacak karşılıklı sinyaller gönderebilseydi, gerçekleşirdi... 'Bu oyundur' önermesinin genişletilmiş biçimi şuna benzer: 'Şimdi giriştiğimiz bu eylemler onların işaret edeceği *yerine geçtikleri* eylemleri işaret etmez.'

Bateson şu karara vardı:

> Şakacıktan ısırma yalnızca yerine geçtiği dişlemenin işaret ettiği anlamı işaret etmez, buna ek olarak bu dişleme kurgusaldır. Oyun oynayan hayvanlar yalnızca ne demek istediklerini

söylemekle kalmazlar, çoğu zaman birbirlerine var olmayan bir şeyi anlatırlar.

Kuzgunların goril çetelerinin üstüne çullandıkları, onlarla saldırırcasına oyun oynadıkları kaydedilmiştir. Ayrıca, bir zulaya yiyecek saklar gibi yaparak sonra da –gözden uzak olduklarına inandıkları bir anda– yiyeceği başka bir yere taşıdıkları gözlenmiş bulunmaktadır. Bu kuşlar dil yeteneğiyle birlikte gelen aldatma becerisi gösterirler. Bu konuda insanlarla aralarında hiçbir fark yoktur. İnsanların kuzgunlardan farkı, hayatlarına dönüp bakmak için dili kullanmaları ve gerçek benlikten yardım istemeleridir.

Kalıcı benlik yanılsaması konuşma yeteneğinden doğar. Ebeveynlerimizin bebekliğimizde bize söyledikleriyle kendimizle ilgili bir anlayış ediniriz; anılarımız bedensel sürekliliklerle ama aynı zamanda isimlerimizle birbirine tutturulmuştur; aralıklı içsel monologlarla kendi tarihlerimizi değiştirmenin bir yolunu ararız; türlü olası gelecekler inşa etmek için dili kullanarak önümüzde bir ömür uzandığı fikrine kapılırız. Dili kullanarak geçmişe ve geleceğe –dahası mezardan sonrasına– yaydığımız kurgusal bir ben icat etmiş bulunuyoruz. Ölümden sonra sağ kaldığını hayal ettiğimiz ben, hayattayken bile peşimizi bırakmayan bir aldatmacadır.

Kurgusal benlerimiz kırılgan yapılardır. *Ben* duygusu esrimeye ve düşlere dönüşür veya bunların içinde eriyip gider, heyecan ve çılgınlıkta zayıflar ya da yok olur. Harekete gömüldüğümüz zaman sürüncemede kalır. Aşırı coşkuya ya da derin düşünceye kapıldığımız anlarda onu unutabiliriz. Ama mutlaka geri döner. Gizemcilerin yolunu gözledikleri ben çözülmesi bir tek ölümle gelir.

Ben bir anlık bir şeydir, ne ki yaşamlarımız onun egemenliğindedir. Bu var olmayan şeyden kendimizi kurtaramayız. Şimdiki ânın olağan farkındalığında benlik duygusu sarsılmaz. Düş gibi geçirdiğimiz yaşamlarımız yüzünden başlangıçtan beri süregelen hatadır bu.

14
Nihai Rüya

Budist meditasyonda usta olan kimse yalın dikkat alıştırmasıyla duyularımızı örten alışkanlık perdesini kaldırır. Budistler dikkatin arınmasıyla gerçekliğin içyüzüne –sıradan dikkatin basitleştirip bize hoş gösterdiği anlık, yok olan dünyaya– ulaşabileceğimize inanırlar. Yaşamamıza yardım etmek için, zihin duyuları sansürden geçirir, ama sonuç olarak gölgeler dünyasında yaşarız. Çağdaş Budist meditasyon öğretmeni Gunaratana şöyle açıklamaktadır: "İnsanlar olarak algısal alışkanlıklarımız çok saçma... Gerçekten aldığımız duyusal uyarıların yüzde 99'una aldırmaz, geri kalanını da soyut zihinsel nesneler olarak somutlaştırırız. Sonra da programlanmış alışıldık yollarla o zihinsel nesnelere tepki gösteririz."

Budistlerin uyanış ideali, dolaylı olarak evrimsel geçmişimizle bağlarımızı koparabileceğimiz anlamına gelir. Kendimizi diğer hayvanların yaşamlarını geçirdiği uykudan kaldırabiliriz. Yanılsamalarımız eriyip gitmiştir, artık acı çekmemiz gerekmez. Buysa kurtulmanın bir başka öğretisi, Hıristiyanlarınkinden daha incelikli ama hayvan genlerimizi geride bırakma hedefi bakımından Hıristiyanlık'tan pek de farklı sayılmaz.

Öte yandan hayvan yanılsamasından kendimizi sıyırabileceğimiz fikri yanılsamaların en büyüğüdür. Meditasyon, bize varlıklar hakkında yepyeni bir görüş verir, ancak onların örtülerini oldukları gibi görünmelerini sağlayacak kadar kaldıramaz. Evrimsel psikolojiyle bilişsel bilim dersi, yalnızca bir kesiti insan olan uzun bir soydan geldiğimizi öğretir. Diğer insanların bizde bıraktıkları izlerden çok daha fazlasıyız. Beyinlerimiz ve omuriliklerimiz çok daha eski dünyaların izleriyle şifrelenmiştir.

En derin düşünme bile yalnızca gerçekdışı olduğumuzu anımsatır. Anladığımız anlamda benliğin yanıltıcı olduğunu görmenin, işin içyüzünü sezmekle ilgisi yoktur. Daha çok bir düşe teslim olmaya benzer. Kendi benlerimizi hayal ürünü olarak görmek, gerçekliğe değil ama saydam bir düşe uyanmaktan farksız, sonu olmayan yalancı bir uyanıştır.

Düşlerimizden uyanamadığımız Taoizm'de kabul görmüştür. Bu yerli Çin halk dini pek çok geleneği kapsar: Uzun ömür ya da ölümsüzlük peşindeki yogiler ve simyacılar tarafından kullanılan popüler büyü kültü ve ayinle meditasyon ve cinsellik uygulamaları. En iyi bilinen Taocu metin olan *Lao Tzu*, Batı ülkelerinde gizemciler ve anarşistler için elkitabı olarak okunmaktadır. Aslında antolojiden daha ötedir, mantık ile şiir arasındaki engellerin ortadan kalktığı ve zor zamanlarda devletçilikle kişisel ayakta kalma mücadelesinden ahlakdışı elkitabının çıktığı şifreli dizeler karmasıdır. Diğer bir büyük Taocu derleme, kimi yerleri MÖ 4. yüzyılda Çin'de yaşamış bir filozof-şairden alınma *Chuang-Tzu*, gizemci bir metin olmaya daha yakındır. Fakat dile getirdiği gizemci görüş, Batı ülkelerinde ya da Hindistan'da karşılaşılanlardan epey farklıdır.

Chuang-Tzu, gizemci olduğu kadar şüphecidir de. Budizm'de asıl olan görünüm ile gerçeklik arasındaki keskin ikilik onda yoktur, günlük varlığın yanılsamalarını aşma çabası da. Chuang-Tzu, insan yaşamını bir düş olarak görür, ama ondan uyanmaya çalışmaz. Yazdığı ünlü bir pasajda, gördüğü düşte kelebek olduğundan ve uyandığında kendisinin, kendini kelebek olarak görmüş bir insan mı yoksa insan olarak görmüş bir kelebek mi olduğunu bilmediğinden söz eder:

> Bir zamanlar, ben, Chuang-Tzu düşümde ortalıkta uçuşan ve eğlenen bir kelebek olduğumu görmüştüm. Chuang-Tzu olduğuma dair hiçbir fikrim yoktu. Derken ansızın uyandım ve yeniden Chuang-Tzu olmuştum. Ama bilemedim, kelebek olduğu düşünü gören Chuang-Tzu muydum, yoksa Chuang-Tzu olduğunu düşleyen kelebek miydim? Ne ki Chuang-Tzu ile kelebek arasında bir fark olmalı! Biz buna varlıkların dönüşümü deriz.

Buddha'nın tersine, diye açıklar A. C. Graham, Chuang-Tzu düşünden uyanmaya bakmamıştı. Daha saydam bir düş görmeyi düşlüyordu: "Budistler düşten uyanırlar; Chuang-Tzu *düşe* uyanır." Hayatın bir düş olduğu hakikatine uyanmak, ona yüz çevirmek anlamına gelmez. Onu kucaklamak demek olabilir:

> Eğer 'Hayat bir düş' hiçbir kazanımın kalıcı olmadığını anıştırıyorsa, bu aynı zamanda hayatın, günlük anlayıştan farklı bir mantık izleyen olaylar arasında kendiliğinden sürüklendiğimiz, korkularla pişmanlıkların umutlarla dilekler kadar gerçekdışı olduğu düşler harikasıyla yüklü olabileceği anlamına da gelir.

Chuang-Tzu, kurtulma fikri olmadığını kabul eder. Ne ben vardır ne de ben düşünden uyanış:

> Düş gördüğümüz zaman düş gördüğümüzü bilmeyiz ve düş içinde düş yorumlarız; uyanana kadar düş gördüğümüzü anlamayız. Bir tek son uyanışımızda bunun düşün son noktası olduğunu biliriz.

Yanılsamalardan kurtulamayız. Yanılsama bizim doğal koşulumuzdur. Bunu kabul etmemek niye?

15
Deney

Çağdaş filozoflar felsefenin bize nasıl yaşamamız konusunda öğrettiklerini sahiplenmekte pek cesaretli değiller, ama öğretilenleri dile getirmekte ellerinden geleni yaparlar. Zorlandıklarında duru düşünmeyi aşıladığı görüşünü ortaya atmaya kalkarlar. Kesinlikle değerli bir nesne. Ancak duru düşünce tarih, coğrafya ya da fizik çalışmakla edinilebilir. Ne de olsa zihnin bükülmezliği kendine ait fakülte gerektirmez.

Ortaçağ'da felsefe Kilise'ye akıl desteği sağlardı; on dokuz ve yirminci yüzyıllarda ilerleme mitosu olarak hizmet etmişti. Bugün ne dine, ne siyasal inanca hizmet eden felsefe, anafikirden yoksun bir konudur, dogma tılsımı olmayan skolastisizm.

Antik Yunan filozoflarının somut bir hedefi vardı – iç huzura erişmek. Sokrates tarafından uygulandığı şekliyle "felsefe" salt bilgi peşinde olmak değildi. Yaşam biçimiydi, hedefi

hakikat değil sükûnet olan bir diyalektik tartışma kültürü ve manevi alıştırma deposuydu. Yunan Şüpheciliğinin kurucusu Pyrrhon[13], iç huzuru hedefleyen felsefeleri keşfetmek için İskender ile birlikte Hindistan'a gitmeye gerek duymamıştı. Antik Yunan insanlarının Hintli çağdaşlarından pek de aşağı kalır tarafı yoktu. Sokrates ve Platon için olduğu gibi, Sankara ve Nagarjuna için de felsefenin amacı dünyadan özgür kalmakla birlikte gelen dinginlikti. Çin'de aynısı Yang Chu ile Chuang-Tzu için geçerliydi.

Eğer filozoflar hakikatin bize mutluluk getiremeyeceği olasılığını seyrek de olsa göz önünde bulundurdularsa, bunun nedeni hakikate seyrek olarak öncelikli önem vermeleridir. O zaman bizim de felsefenin iddia ettiği söz hakkına layık olup olmadığını ve başka düşünme biçimlerinden ne kadar daha üstün olduğunu sorma hakkımız olur. Aradığımız mutluluksa, salt dinginlikte bulunacak bir şey midir bu? Rus yazar Lev Shestov, Spinoza'nın iç huzuru arayışını Pascal'ın kurtulma çabasıyla karşılaştırmıştı:

> Felsefe, en yüce iyiliği, hiçbir şeyin bozamayacağı bir uykuda görür... İşte bundan dolayı anlaşılmaz, karmaşık ve gizemli olandan kurtulmaya özen gösterir; ayrıca zaten yanıtını verdiği o sorulardan kaçınmaya bakar. Öte yandan Pascal, çevremizi saran şeylerin açıklanamaz ve anlaşılmaz niteliğini daha iyi bir varoluş umudu olarak görür, bilinmeyeni basitleştirme ya da bilinene indirgeme uğruna harcanan her çaba ona küfür gelir.

Kendinden önceki antik Stoacılar gibi, Spinoza iç huzursuzluğa çare arıyordu; peki iç huzura duyulan gereğin güdümünde olmanın bu denli hayranlık uyandıran yanı nedir? Shestov'un sorusunun gücünü kavramak için Pascal'ın korkularını ya da umutlarını paylaşmamız gerekmiyor. Eğer söz konusu olan hakikat değil de mutluluk ve özgürlükse, felsefe neden son sözü söylemek zorundadır? İnanç ile mit neden eşit haklara sahip değildir?

13 Pyrrho olarak da yazıldığı olur (Pirhon okunur).

Eskiden filozoflar hakikati arar gibi yaparak iç huzurun peşine düşerlerdi. Belki bizim de kendimize farklı bir hedef belirlememiz gerek: Hangi yanılsamalardan vazgeçebileceğimizi ve hangilerinden asla sıyrılamayacağımızı keşfetmemiz gibi. Yine de hakikatin peşine düşeriz, hem de geçmiştekinden daha çok; ancak yanılsamalardan yoksun bir yaşam umudunu bırakırız. Bundan böyle hedefimiz alt edilmez yanılsamalarımızı tanımlamak olacaktır. Hangi uydurmalardan kurtulabilir ve hangileri olmazsa yapamayız? – sorulması gereken budur işte, deney budur.

III
AHLAKIN KUSURLARI

İnsanın en saygıdeğer varlık olduğu, başka hiçbir varlığın itiraz etmemesinden belli.

G. C. LICHTENBERG

1
Porselen ve Hayatın Bedeli

Utz, ülkesinin tarihindeki en kötü yılları umursamazca yaşıyordu. Çekoslovakya'nın Nazilerce işgalini ve hemen ardından komünistlerin iktidara gelişini porselen koleksiyonuna yeni eklemeler yapma fırsatları olarak görüyordu. Bütün insan ilişkileri bu tutkusuna hizmet ederdi. Tutkunu olduğu güzelim nesneleri biriktirmesine yardım ettiği sürece herhangi bir rejimle işbirliğine hazırdı.

Utz'un yaşamı çoğumuza tuhaf gelebilir, ama yanlış bunun neresinde? Doğru, pek çok yönden kısır bir yaşamdı. Derin dostluklardan, kalıcı aşktan ya da bir amaca yönelik bağlılıktan yoksun. Peki bu bakımdan çoğu insanın yaşamından ne kadar farklı? Utz'u insan türünün ortalama özelliğinden çıkaran şey onun ahlakdışı oluşudur demek kulağa hoş gelir. Ellerini ince porselene sürmek için her şeyi yapar – buna zorbalığın en kötü türleriyle uzlaşmak da dahildir. Peki ama –bir daha soralım– Utz kendi yurttaşlarının çoğundan ne kadar ayrılır? Nazi ve komünizm dönemlerinde hepsi çoğu insanın yaptığını yapmıştı – iktidarla karanlık bir biçimde uzlaşmışlardı.

Siz de çoğu kimseye benziyorsanız, "ahlak" özel bir şey, başka her şeyden ağır çeken değerler dizisi diye düşünürsünüz. İnce porselenin değerli olduğu su götürmez, ama ahlaka ters düştüğünde hiç önemi kalmaz... Güzellik harika bir şey, fakat ahlaksız davranma karşılığında satın alınmamalı... Yine de eğer çoğu kimse gibiyseniz ama –çoğunun tersine– kendinize karşı dürüstseniz, ahlakın yaşantınızda alması gerektiği öğretildiğinden çok daha küçük bir yer tuttuğunu anlayacaksınız.

Ahlak değerlerinin diğer bütün değerli şeylerden önce geldiğine inanmamız –ya da inanıyor görünmemiz– bize çeşitli kaynaklardan, ama en çok Hıristiyanlık'tan miras kalmıştır. İncil'de ahlak, dünyanın dışından gelen bir şeydir: Doğru olan Tanrı'nın buyurduğu, yanlışsa Tanrı'nın yasakladığıdır. Üstelik ahlak herhangi bir şeyden daha önemlidir –ince porselenden de, güzel görünenden de–, çünkü Tanrı'nın iradesiyle desteklenir. Yanlış yaparsanız –ki bu Tanrı'ya karşı gelmektir– cezalandırılırsınız. Ahlak ilkeleri iyi yaşamak için pratik kurallar değildir. Uyulması zorunlu buyruklardır.

Bu, epey ilkel –uzun zaman önce yürürlükten kalkmış– bir görüş gibi gelebilir. İlkel olmasına ilkeldir, fakat hâlâ yaygın olarak buna inanılır. Aydınlanma hümanistleri de ahlakın yüksek önem taşıdığı konusunda en az eski zaman Hıristiyanları kadar ısrarlıdır. Filozoflar bir kimsenin neden ahlaklı olması gerektiğini sormaktan pek hoşlanırlar, gelgelelim, ahlaklı olmanın başka bir şey iyi olmaktan daha iyi olduğundan hiç kuşku duymazlar nedense.

Bruce Chatwin'in *Utz* adlı romanından çıkarılacak herhangi bir ders varsa, o da ahlakın yaşamlarımızdaki öneminin bir kurgudan öteye geçmediğidir. Kendimize ve başkalarına yaşantımızla ilgili anlattığımız öykülerde onlara yoksun kalmış olabilecekleri bir kanı vermek için ahlaktan yararlanırız. Fakat böyle yaparak yaşantımızla ilgili hakikati örtbas ederiz.

Ahlak felsefesi, insan hayatıyla ilgili çizdiği resimde her zaman hayal ürünü, ortalama burjuva romanından daha az gerçekçi olagelmiştir. Hakikate yaklaşan bir şey istersek başka yere bakmamız gerekir.

İşte gerçek bir hikâye. Nazi toplama kampındaki on altı yaşında bir tutsak, nöbetçilerden biri tarafından tecavüze uğramıştı. Sabah içtimasına şapkasız çıkanın ânında vurulacağını bilen nöbetçi, kurbanının şapkasını da çalmıştı. Kurban vurulduktan sonra tecavüz olayı ortaya çıkamazdı. Tutsak, tek yaşama şansının bir şapka bulmasına bağlı olduğunu biliyordu. O da kamp sakinlerinden başka birinin şapkasını sahibi yatağında uyuduğu sırada çaldı ve başına gelenleri anlatmak üzere sağ kaldı. Öteki tutuklu öldürüldü.

Şapkayı çalan Roman Frister adlı tutsak mahkûm arkadaşının ölümünü şöyle anlatır:

> Subay ve mahkûm başı sıra boyunca yürüdüler... Onlar tutsakları sayarken ben saniyeleri sayıyordum. Bir an önce bitsin istiyordum. Dördüncü sıraya geldiler. Şapkasız adam canının bağışlanması için yalvarmadı. Hepimiz oyunun kurallarını biliyorduk, hem öldürenler, hem öldürülenler. Söze hiç gerek yoktu. Silah habersiz patladı. Kısa, kuru, yankısız bir pat duyuldu. Beyne tek kurşun. Mutlaka kafatasının arkasına sıkarlar. Süren bir savaş vardı. Cephane idareli kullanılmalıydı. Adamın kim olduğunu öğrenmek istemiyordum. Sağ olduğum için sevinçliydim.

Ahlak genç tutsağın ne yapmış olması gerektiğini söyler? İnsan hayatına paha biçilemeyeceğini anlatır. Çok güzel. Öyleyse canından olmaya razı mı gelmeliydi? Ya da hayatın paha biçilmezliği, onun kendi canını kurtarmak uğruna elinden ne gelirse yapmakta haklı olması demek midir? Ahlakın evrensel ve koşulsuz olması gerekir. Fakat Roman Frister'ın öyküsünden çıkan ders, ahlakın yalnızca normal zamanlarda bel bağlanacak bir rahatlık olduğudur.

2
Boş İnan Olarak Ahlak

"Ahlak"ı yasalar sistemi olarak görme fikri kutsal kitaba dayanır. Eski Ahit'te iyi hayat, Tanrı'nın iradesine uygun olarak yaşamak anlamına gelmektedir. Oysa yasaların evrensel olarak uygulanmak üzere Yahudilere verildiği hiçbir yerde söylenmez. Tanrı'nın yasalarının herkese eşit olarak uygulanacağı fikrini Hıristiyanlar uydurmuştur.

Hıristiyanlık'ın evrensel erişimi genellikle Yahudilik'ten ilerleme olarak görülmüştür. Oysa bir adım gerilemesiydi. Eğer herkesi bağlayan bir yasa olsaydı, biri dışında her türlü yaşam biçimi günah olurdu.

Eğer –Eski Ahit'teki gibi– bir düzene bağlanmış belirli bir yaşam biçimiyse, ahlakı yasalar açısından düşünmek anlamlı olur. Peki ama yasalarda herkese uygulanacak bir fikir olmasının ne anlamı var? Ahlakın bu fikri çirkin bir boş inandan öteye geçer mi?

3
İnsan Hayatının Kutsal Olmayışı

Dikiş dikme, balık tutma ve ateş yakma becerilerini kaybetmiş yerli Tazmanya halkı, yaklaşık on bin yıl önce suların yükselmesiyle aralarındaki bağlantılar kesilmiş Avustralya anakarasındaki Aborijinlerden çok daha basit bir yaşam sürüyordu. Avrupalı yerleşmecileri taşıyan gemilerin 1772'de Tazmanya'ya gelmeleri yerli halkın dikkatini çekmemiş gibi görünür. Kendilerini hazırlamadıkları bir görüntüyü algılamaktan uzak olduklarından işlerine bakmışlardı.

Yerleşmecilere karşı savunmasızdılar. 1830 yılına gelindiğinde sayıları yaklaşık beş binden yetmiş ikiye inmişti. Geçen yıllarda köle olarak çalıştırılmış, cinsel nesne olarak kullanılmış, işkence görmüş ve sakat bırakılmışlardı. Zararlı hayvan misali avlanmış, derileri hükümetten bağış almak için kullanılmıştı. Erkekleri öldürülürken, sağ kalan kadınları boyunlarına kocalarının kafaları asılarak salıverilirdi. Öldürülmeyen erkeklerse genellikle iğdiş edilirdi. Çocuklar sopayla dövülerek öldürülürdü. Tazmanya yerlisi son erkek William Lanner 1869 yılında öldüğü zaman, Tazmanya Kraliyet Derneği üyelerinden Dr. George Stokell mezarını açmış, adamın derisinden kendine tütün torbası yaptırmıştı. Ondan birkaç yıl sonra "safkan" son yerli kadın da ölünce soykırım tamamlanmış oldu.

Soykırım, en az sanat ya da ibadet kadar insan davranışıdır. Bunun nedeni, insanların eşi görülmedik saldırgan bir tür olması değildir. Bazı maymunlar arasında şiddet sonucu ölüm oranı insanlarınkinin üstündedir – hesaplamada savaşta ölenleri saymazsak eğer; fakat E. O. Wilson'ın belirttiği gibi, "eğer Habeş babunlarının eline nükleer silahlar geçseydi, bir haftaya kalmaz bütün dünyayı yok ederlerdi". Kitle katliamı teknolojideki ilerlemenin

yan etkisidir. Taş baltadan bu yana insanlar birbirlerinin gırtlağını kesmek için aletler kullanagelmişlerdir. İnsanlar öldürmeye karşı bastırılamaz zaaflara sahip, silah yapan hayvanlardır.

Antik tarih, insanın soykırımdan zevk aldığına tanıktır. Jared Diamond şöyle yazar:

> Yunanlarla Troyalıların, Romalılarla Kartacalıların, Asurlularla Babillilerin ve Perslerin savaşları ortak bir sonda buluşur: Cinsiyet gözetmeksizin yenilen tarafın boğazlanması, yahut erkeklerin öldürülmesi, kadınların köle edilmesi.

Daha modern zamanlarda soykırım daha az olmamıştır. 1492 ile 1990 yılları arasında, on binlerle on milyonlar arasında can aldığı ileri sürülen en az otuz altı soykırım yaşandı. 1950'den bu yana yapılan soykırımların sayısı neredeyse yirmiyi buldu; bunlardan en az üçünde bir milyonu aşkın kurban verildi (Bangladeş, Kamboçya ve Ruanda'da).

Tazmanya'yı kolonileştiren iyi Hıristiyan erkeklerle kadınlar *Lebensraum*, yaşam alanı kurarlarken, insan hayatının kutsallığı konusundaki derin inanışlarının yollarına çıkmasına izin vermediler. Bir yüzyıl sonra Avrupa'daki Hıristiyanlık'ın gücü orasının o güne dek kalkışılmış en geniş kapsamlı soykırım alanı olmasını engellemedi. Yahudi Soykırımı'nı eşi görülmedik bir suç yapan, öldürülenlerin sayısı değildir. Koskoca bir kültürün kökünü kurutmayı amaçlamasıdır. Hitler, Prag'da Yahudi Kültürü Müzesi kurmayı planlamıştı – Soyu Tükenmiş İnsanlar Müzesi.

Savaş zamanını anlatan *Geliş ve Gidiş* adlı romanında Arthur Koestler Nazilerin bu projesini ele almıştı. Koestler, kahramanlarından biri olan, o dönemde Avrupa'nın pek çok kesiminde gerçekten var olmuş, felsefe yapan türden bir Nazi'ye yaptırdığı konuşmada Nazilerin amaçlarını açıkça dile getirir:

> Bir şeye kalkışmış bulunuyoruz – hayal bile edilemeyecek kadar heybetli ve devasa bir şeye. Artık insan için olanaksız diye bir şey yok. İlk kez saldırıyoruz ırkın biyolojik yapısına. *Homo sapiens*'in yeni bir türünü yetiştirmeye başladık. Avrupa'da çingeneleri imha etme ya da kısırlaştırma görevini bitirdik sayılır;

> Yahudilerin tasfiyesi de bir, iki yıl içinde tamamlanır. Kendi adıma, ben çigan müziğinden hoşlanırım, zeki Yahudiler de bir bakıma hoşuma gider; fakat göçebelik genlerinden, insan kromozomundaki toplumdışı ve yasa tanımaz bileşkenlerden kurtulmamız gerek... Kendi devrimimizde derialtı şıringayı, bisturiyi ve sterilize aygıtını ilk biz kullanıyoruz.

Bu ölüm saçan bakış Nazilerle sınırlı kalmıyordu. Daha az şiddetli biçimlerde, insanların olanaklarıyla ilgili aynı görüşü otuzlu yıllarda ilerici aydın tabakanın çoğu benimsemişti. Nasyonal sosyalizmin bile olumlu yanlarını bulanlar vardı. George Bernard Shaw'a göre Nazi Almanyası gerici bir diktatörlük değil, Avrupa Aydınlanması'nın meşru vârisiydi.

Nazizm, modern bilimi reddeden okült felsefeler de içinde olmak üzere, bir fikirler bohçasıydı. Fakat bunu Aydınlanma'ya açıkça düşmanlık olarak görmek yanlıştır. Mademki hoşgörü ve kişisel özgürlüğe adanmış bir akımdı, Hitler de Aydınlanma'dan tiksiniyordu. Aynı zamanda, Nietzsche gibi Aydınlanma'nın insanlık için engin umutlarını paylaşıyordu. Olumlu ve olumsuz öjenik –yüksek nitelikli insanlar yetiştirmek ve niteliksiz diye karar verilenleri elemek– aracılığıyla insanlık onu bekleyen büyük görevleri yapabilecek hale gelecekti. Geçmişteki ahlak geleneklerini silkip atan ve bilimle arındırılan insanoğlu, yeryüzünün efendisi olacaktı. Shaw'un Nazizm ile ilgili görüşü zorlanmış değildi. Hitler'in korkusuz ilerici ve modernist olma özimgesine uygun düşerdi.

Shaw, hem Sovyetler Birliği'ni hem de Nazi Almanyası'nı ilerlemeci rejimler olarak görürdü. Böylelikle, engel oluşturan ya da kalabalık yapan insanların kökünü kazıma hakkına sahiptiler. Usta oyun yazarı, yaşamı boyunca hapis cezasına karşı toplu imhayı savundu. Toplumsal açıdan yararsız olanları öldürmek, kamu parasını onları kilit altında tutmaya harcamaktan daha iyidir, diye ısrar ediyordu.

Bu, yalnızca Shaw'a özgü bir espri değildi. 1930 Ağustosu'nda SSCB'ye yaptığı ziyaret sırasında, Moskova'da yetmiş beşinci doğum günü onuruna verilen bir partide Shaw, yarı-aç dinleyenlerine, arkadaşları Rusya'ya gittiğini öğrendiklerinde ona konserve yağdırdıklarını anlattı; ama Sovyet sınırına varmadan önce

Polonya'da hepsini pencereden aşağı attığını söyledi – şaka yapıyordu. Shaw, içinde yaşadıkları koşulları çok iyi bildiği dinleyicileriyle dalga geçiyordu. Sovyetler'deki kıtlığın yapay olduğunu biliyordu. Ama dinleyicilerin dikkatini, eğer ilerleme uğruna gelişme sağlıyorsa, toplu imha haklı olur yollu kesin kanıdan uzaklaştırarak onun kurbanlarına çekmişti.

Batılı gözlemcilerin çoğu Shaw'un açıkgörüşlülüğünden yoksundu. Modern zamanların –belki de bütün insanlık tarihinin– en büyük kitle katliamının ilerici bir rejimde olduğunu itiraf edememişlerdi. 1917 ile 1959 arasında 60 milyonu aşkın insan öldürülmüştü Sovyetler Birliği'nde. Bu kitle katliamları örtbas edilmemişti: Kamu politikasıydı. Heller ile Nekrich şöyle yazar:

> Sovyet halkının kırsal bölgedeki kıyımlardan haberi olduğuna şüphe yoktur. Zaten gizlemeye çalışan da olmadı. Stalin 'sınıf olarak kulakların[14] tasfiyesi' hakkında açıkça konuştu, bütün yaverleri de aynı nakaratı okuyordu. Tren istasyonlarında kent halkı, köylerden kaçmış ve açlıktan ölmek üzere olan binlerce kadın ve çocukla karşılaşıyordu.

Batılı gözlemcilerin Sovyetler Birliği ile ilgili hakikati görmekte neden bu denli geç kaldıkları sorulur bazen. Nedeni, ortaya çıkarmanın zorluğu değil. Siyasal göçmenlerden sağ kalanların yazdıkları yüzlerce kitaptan belliydi – bir de Sovyetlerin kendi sözlerinden. Ne var ki gerçekler Batılı gözlemcilerin kabul edemeyeceği kadar rahatsız ediciydi. İç huzurlarını bozmamak adına bildiklerini ya da hakikat olmasından kuşkulandıklarını inkâr etmek zorundaydılar. Onların sonlarını getiren uzun direkli gemileri göremeyen Tazmanyalı aborijinler gibi, *iyi düşünen* bu kimseler de ilerleme peşinden gitmenin kitle katliamıyla sonlandığını bir türlü göremediler.

Gil Elliot, "İnsan eliyle ölümün boyutları zamanımızın başlıca ahlaki ve maddi gerçeğidir," diye yazar. Yirminci yüzyılı özel kılan şey, kıyımlarla kirletilmiş olması değildir. Öldürmelerin boyutu ve dünyayı iyileştirmeye yönelik büyük projeler uğruna tasarlanmalarıdır.

14 Zengin Rus köylüsü. (Ed. n.)

İlerleme ve kitle katliamı birbirine bağlı gelişir. Kıtlık ve veba yüzünden gelen ölümler azaldıkça, şiddetle gelen ölüm artmaktadır. Bilim ve teknoloji ilerledikçe, adam öldürme becerisi de gelişmiştir. Daha iyi bir dünya umudu büyüdükçe, kitle katliamları da büyümüştür.

4
Vicdan

23 Nisan 1899 Pazar günü öğleden sonra, kimi özel gezi trenleriyle gelen, sayıları iki binden fazla beyaz Georgia'lı, Newman kasabası yakınlarında siyah bir Georgia'lı olan Sam Hose'nin idamı için toplanıyordu. Ailecek seyretmeye gelmişlerdi. Veliler çocuklarının öğretmenlerine haber yollayarak mazeret izni almışlardı. Gösteriye katılamayanlara kartpostallar yollandı, anı olarak saklanmak üzere fotoğraflar çekildi.

Böyle bir olayda kocasının öldüğünü öğrenen Mary Turner –sekiz aylık gebe olan siyah bir kadın–, sorumluları bulmaya ve cezalandırmaya ant içti. Ayaktakımından bir grup toplanarak kadına haddini bildirmeye karar verdi. Ayak bileklerini bağlayarak kadını baş aşağı bir ağaca astılar. Canlı canlı karnını bıçakla ikiye yardılar. Bebek rahminden düştü, kafasını kalabalıktakilerden biri ezdi. Arkasından bedenine sıkılan yüzlerce mermiyle Mary Turner öldü.

Böyle olayları gülümseyerek izleyen fotoğrafı çekilmiş çocuklar, hayatlarının geri kalanında vicdan azabı çekmişler miydi? Yoksa o günü özlem ve sessiz bir zevkle mi anıyorlardı?

İyilik adına büyük davranışlarda bulunanların nadiren bağışlandığı eskiden beri bilinmektedir. Aynısı, telafisi olanaksız haksızlıklara uğrayanlar için de geçerlidir. Yahudiler, Büyük Yahudi Soykırımı için ne zaman bağışlanacaklar?

Ahlak, bize vicdanın sesinin duyulamayabileceğini –ama zalimliğe ve adaletsizliğe karşı daima sesini çıkardığını– anlatır. Oysa vicdan zalimlikle adaletsizliği yüceltmektedir – yeter ki kurbanları sessizce gömülebilsin.

5
Tragedyanın Ölümü

Hegel, haklının haklıyla çarpışmasının tragedya olduğunu yazmıştı. Ağır yükümlülükler uzlaşmaz çatışmaya girdiklerinde ortaya trajedinin çıktığı doğru, çünkü yaptığımız her şeye mutlaka yanlış karışır. Öyle bile olsa, tragedyanın ahlakla hiçbir ilgisi yoktur.

Tanınmış bir tür olarak tragedya Homeros ile başlar, fakat tragedya bugün *İlyada*'da okuduğumuz şarkılarda doğmamıştı. Arkaik şölenlerle, doğanın evrelerini kutlayan maskeli figürlerle, hayvan-tanrı kırması varlıklarla dünyaya geldi. Tragedya, Dionysos'un gizemli yaşamını ve ölümünü okuyan koroda doğdu. Gimbutas'a göre, "*Thiasotes* ya da *tragoi* (tekil: tragos) denen maskeli katılımcıların ayinlerde yer alması, sonunda sahneye çıkmalarına ve tragedyanın doğmasına yol açmıştı".

Tragedya ahlaktan değil, mitostan doğmuştur. Prometheus ile İkarus tragedya kahramanlarıdır. Ancak göründükleri mitlerin hiçbirinde ahlak ikilemleriyle ilgilenmezler. En büyük Yunan tragedyaları da öyledir.

Yunan oyun yazarları arasında tragedyayla en çok ilgilenmiş olan Euripides ise, bunun nedeni ahlaki çatışmaları ele alması değil, mantığın yaşama kılavuzluk edemeyeceğini anlamasıdır. Sokrates'in felsefenin temelini kurduğu inancına Euripides karşı çıkmıştı: Dodds'un sözleriyle aktaralım, "akıl yanlışı gibi, ahlak yanlışı da sahip olduğumuz mantığı kullanma başarısızlığından ortaya çıkabilir; böyle olduğunda akıl yanlışı gibi, o da akıl işlemiyle düzeltilebilir".

Homeros gibi, Euripides de bilgi, iyilik ve mutluluğun bir ve aynı olduğu inancına yabancıydı. Her ikisi de tragedyanın insan iradesinin alınyazısıyla karşılaşmasından meydana geldiğini düşünüyordu. Sokrates olaylara bakışı yerle bir etmişti. Mantık ya felaketten kaçınmamızı sağlardı ya da felaketin önemli olmadığını gösterirdi. Sokrates'in "tragedyanın ölümüne" sebep olduğunu yazan Nietzsche bunu demek istemişti.

Tragedyanın özü, haklıyla haklının çarpışması değildir. İnsanlar ne yürekliliğin ne de aklın derman olabileceği koşul-

lara teslim olmayı reddettikleri zaman tragedya doğar. Tragedya, beklenenlerin tersini yapmayı göze alanların başına gelir. Amaçlarının ne değer taşıdığı söz konusu bile edilmez. Adi bir suçlunun yaşamı trajik, devlet adamınınki de adi olabilir.

Çağımızda Hıristiyanlarla hümanistler tragedyayı olanaksız kılmak adına bir araya gelmişlerdir. Hıristiyanlar tragedyaları yalnızca kılık değiştirmiş lütuf olarak görürler: Dünya –Dante'ye göre– ilahi bir komedyadır; bütün gözyaşlarının dindirileceği bir öbür dünya da vardır. Hümanistlere göre, bütün insanların mutlu yaşam şansına sahip oldukları bir zamanı umutla bekleyebiliriz; bu arada tragedya, talihsizlikler altında nasıl başarılı olabileceğimizi anımsatan öğretici görevi görmektedir. Oysa insanların aşırı acı çekerek yüceldikleri tek yer ya vaazlardır ya da sahne.

Sovyet çalışma kamplarından sağ dönen Gustaw Herling'e göre, "Soljenistin de aralarında olmak üzere, bütün gulag edebiyatçılarının önünde eğilmesi gereken bir yazar" olan Varlam Şalamov, ilk olarak 1929'da daha yirmi iki yaşında Moskova Üniversitesi'nde hukuk öğrencisiyken tutuklanmıştı. Bir Ortodoks manastırından bozma Sovyet çalışma kampının yer aldığı Solovki adasında üç yıl kürek cezasına çarptırıldı. 1937 yılında yeniden tutuklanarak bu kez Sibirya'nın kuzeydoğusu Kolyma'da beş yıl geçirmeye mahkûm oldu. Ilımlı bir tahminle Kutuplardaki bu kamplarda yaklaşık üç milyon insan yok oldu, her yıl bu mahkûmların üçte biri ya da daha fazlası ölürdü.

Şalamov on yedi yıl kaldı Kolyma'da. *Kolyma Masalları*, Soljenistin'in eserlerinden eksik olmayan öğretici vurguların hiçbirine yer vermeksizin, az görülmüş Çehov üslubuyla kaleme alınmıştı. Öte yandan, arada sırada karşılaşılan kısa iç monologlarda ve satır aralarında bir mesaj vardır: "Her kim farklı davranabileceğine inanırsa hayatta gerçekten dibe vurmamış demektir; son nefesini 'kahramanlardan yoksun bir dünyada' vermek zorunda kalmamıştır."

Kolyma ahlakın sona erdiği bir yerdi. Şalamov'un kuru kuruya "edebi peri masalları" dediği derin insan ilişkileri trajedi ve yoksunluk baskısıyla kurulur; fakat hiçbir arkadaşlık bağı ya da sevecenlik Kolyma'daki yaşamda sağ kalmaya yetecek kadar

güçlü değildi: "Eğer trajedi ve yoksunluk insanları bir araya getirip arkadaşlığı doğurduysa, demek ki ne yoksunluk aşırı ne de trajedi büyük," diye yazmıştı Şalamov. Yaşamlarının bütün anlamı kurutulunca mahkûmların sağ kalma gerekçeleri kalmamış gibi gelir; oysa çoğu ara sıra seçtiği gibi canlarını alma şansını değerlendiremeyecek kadar zayıf düşmüştür: "Kimi zaman insan ölme isteğini kaybetmesin diye elini çabuk tutmak zorunda." Açlık ve soğuktan bitkin düşmüş bir halde saçma ölüme doğru aldırış etmeksizin ilerliyorlardı.

Şalamov şöyle yazmıştı: "Orada bir insanın bilmemesi, görmemesi gerekenden çok daha fazlası var, eğer görürse, ölsün daha iyi." Çalışma kampından dönüşte, ömrünün geri kalanını görmüş olduklarını unutmayı reddetmekle geçirdi. Moskova'ya dönüş yolculuğunu şöyle anlatıyordu:

> İki yıl sürmüş bir rüyadan uyanmış gibiydim. Ansızın korku sarmıştı, ensemden aşağı buz gibi terler boşandığını hissettim. İnsanın korkunç gücünden, arzularından ve unutma yetisinden korkuyordum. Her şeyi unutmaya, hayatımın yirmi yılını bir kalemde çizmeye hazır olduğumu fark ettim. Bunu anlayınca, kendimi aştım, hafızamın gördüğüm her şeyi unutmasına izin vermeyeceğimi biliyordum. Huzura kavuştum ve uykuya daldım.

En kötüsüyle insan yaşamı trajik değil boş olur. Ruh paramparça da olsa hayat kolay kolay sönmez. İrade tökezleyince tragedyanın maskesi de düşer. Geriye acıdan başka bir şey kalmaz. Son hüzün anlatılamaz. Ölüler konuşabilseydi, onları anlamazdık. Bizler tragedyanın benzerine tutunmakla akıllılık ediyoruz; çıplak hakikat bizi yalnızca kör eder. Czeslaw Milosz'un yazdığı gibi:

> Cezasız hiç kimse
> Kendini bir tanrıya adamaz

Şalamov, 1951 yılında Kolyma'dan salıverildi, ama bölgeyi terk etmesi yasaktı. 1953'te Sibirya'dan ayrılmasına izin verildi ama büyük bir şehirde yaşaması yasaklandı. Moskova'ya 1956'da döndüğünde karısının onu terk ettiğini, kızının da onu reddet-

tiğini öğrendi. Yetmiş beşinci doğum gününde kör, neredeyse sağır ve zar zor konuşabilen bir adam olarak huzurevinde tek başına yaşarken, kendisini arada bir ziyarete gelen tek arkadaşına yurtdışında yayımlanacak birkaç kısa şiirini kaleme aldırdı. Sonuçta, ne kadar direndiyse de –belki de gerisin geri Kolyma'ya gönderilecek diye–, huzurevinden çıkarılarak psikiyatri hastanesine yatırıldı. Üç gün sonra, 17 Ocak 1982 tarihinde "pencerelerinde demir parmaklıklar olan, takviyeli kapısının üstünde yuvarlak gözetleme deliği bulunan küçük bir odada" öldü.

6
Adalet ve Moda

Sokrates'in felsefesiyle Hıristiyan dini adaletin sonsuz olduğu inancını destekler. Oysa onun kadar geçici olan ancak birkaç fikir vardır.

John Rawls'un adalet kuramı, bir kuşaktır Anglo-Amerikan felsefesine egemen olmuştur. Yalnızca yaygın olarak kabul görmüş ahlaki doğruluk sezgilerinde işe yarayan ve ahlakbilimde asla aykırı duruşlara dayanmayan adalete açıklama getirmeyi amaçlar. Bu alçakgönüllülüğün meyvesi alışılageldik ahlaki inançları dindarca yorumlamaktır.

Rawls'un izinden gidenler kendi ahlaki sezgilerini yakından incelemeye çekinirler. Belki de bu yerinde bir harekettir. Onları iyice inceleselerdi, bir tarihleri olduğunu –bunun da çoğu zaman kısa bir tarih olduğunu– anlarlardı. Bugün herkes eşitsizliğin yanlış olduğunu bilir. Bir yüzyıl önce herkes eşcinsel ilişkiye yanlış diye bakardı. İnsanların ahlaki sorunlarla ilgili sezgileri yoğun olarak hissedilir. Onlar da sığ ve son damlasına kadar gelip geçicidir.

Rawls'un kuramını dayandırdığı eşitlikçi inançlar, bir zamanlar ahlakın özü olduğuna inanılan cinsel törelere benzer. Varlıkların en sınırlı ve değişebilir yanlarına ahlakın temeli diye saygı gösterilir. Alışılagelmiş kanılar yoluna devam ederken, şimdiki eşitlikçi fikir birliğinin arkasından, en az onun kadar

değişmez, ahlaki hakikatin somutlaştığı, yeni bir inanç sağlamlığı mutlaka gelecektir.

Adalet, göreneklerin bir ürünü. Görenekler kararsız olunca, buyurdukları da er geç güncellenir. Adaletin fikirleri de şapka modası kadar sonsuzdur.

7
İyi Yetişmiş Her İngiliz Beyinin Bildiği

George Bernard Shaw, iyi yetişmiş bir İngiliz beyinin dünya hakkında –doğruyla yanlış arasındaki fark dışında– hiçbir şey bilmediğini yazmıştı bir yerlerde. Aynısı, ahlak filozoflarının hepsi için söylenebilir pekâlâ. Shaw'un sözünü ettiği iyi yetişmiş İngiliz beyi misali, onlar da bilisizliği erdem bilirler.

8
Psikanaliz ve Ahlaki Şans

Aydınlanma düşünürlerinden herkesin iyi olabileceği inancını miras almışız. Oysa yirminci yüzyılın en büyük Aydınlanma düşünürünün çalışmalarından çıkarılacak sonuç bu değildir. Freud'un eserinin vardığı sonuç, iyi bir kimse olmanın şansa bağlı olduğudur.

Freud, herhangi bir insan için sevecenlik ya da acımasızlık, adalet duygusuna sahip ya da ondan yoksun olmak çocukluktaki rastlantılara bağlıdır diye öğretti. Hakikatin bu olduğunu hepimiz biliyoruz, fakat inandığımızı söylediğimiz şeylere ters. İyi olmak herhangi bir kimsenin başarabileceği bir şeymiş gibi rol yapmaktan vazgeçemiyoruz. Vazgeçseydik, güzellik ve akıl gibi iyiliğin de rastlantı sonucu geldiğini itiraf etmek zorunda kalırdık. Yaşamlarımızın kimi kesitinde ona en çok bağlandığımız anda irade özgürlüğünün bir yanılsama olduğunu kabul etmemiz gerekiyor. İnkâr ettiklerimizin hepsine –iyi olmanın talihin iyi gitmesiyle ilgili olduğuna– sahip çıkmak zorundayız. Bu tuhaf hakikatle bizi yüzleştiren Freud, "ahlak" kavramında Nietzsche'den daha fazla yara açmıştı.

9
Afrodizyak Olarak Ahlak

Suçluluk duygusu aksi takdirde göze çarpmayacak olan kusurları belli eder. Artık salt hazdan alamadıkları heyecan arayışıyla Hıristiyanlık dinine geçmiş olanlar var elbet. Graham Greene'i ele alın, afrodizyak olsun diye Katoliklik'i seçmekle işlediği günah duygusunu kullanmıştı. Ahlakın bizleri daha iyi insanlar yaptığı pek görülmemiştir; ama kusurlarımızı arttırdığı su götürmez.

Hıristiyanlık sonrasındakiler kendilerini suç zevkinden yoksun bırakırlar. Yavan hazlarını tatlandırmak için temiz vicdanlarını kullanmaya utanırlar. Sonuçta, yaşam sevincinden düpedüz yoksun kalırlar. Bir zamanlar Hıristiyan olanlar arasında haz, ancak ahlakdışı eylemde bulunmak duygusuyla karışırsa yoğun yaşanabilir.

10
Öngörü Düşkünlüğü

Sokrates'ten itibaren filozoflar herhangi birinin neden ahlaklı olması gerektiğini sormaktan bıkmamışlardır. Daha da ilginç bir soru, bir kimsenin neden öngörülü olması gerektiğidir. Gelecekte başıma ne geleceğini neden umursayayım?

Filozoflar her zaman öngörüye düşkün olmuştur. Sokrates'ten bu yana gerçekten öngörülü kişinin mutlaka ahlaka uygun davranacağını göstermek için didinmektedirler. Öz çıkarlarını sorgulamakla uğraşsalardı daha iyi ederlerdi.

Geleceğe yönelik hedeflerim şimdikilerden neden daha önemli olsun? Yalnızca bana uzak –hatta varsayıma dayalı– oldukları için değil. Uğruna çaba gösterilmeye değer olmayabilirler: "Bir genç yeni yeşermeye başlayan arzularını pörsük ihtiyarlık günlerinin rezil çıkarları uğruna neden bastırmak zorunda olsun? Şu sorunlu ihtiyar adam, neden ona adını elli yıl sonra taşıyacak herhangi bir hayali varlıktan daha yakın olsun?"

Sorduğu soruya yanıt verilemeyeceğini görmek için George Santayana'nın ihtiyarlık hakkındaki görüşlerini paylaşmamız gerekmiyor. Gelecekte kendini önemsemek, şimdi kendine önem vermekten daha akla yatkın değil. Hele bir de gelecekte önemsenmeye değer olmayacaksanız.

11
Ahlakın Mucidi Sokrates

Sokrates, Platon'un onu tanıttığı gibi sorgulayan, akılcı biri olmayabilir. Kimsenin –en azından onun– ciddiye almadığı bir oyun olarak felsefeyle spor olsun diye oynayan bir sofist olabilirdi pekâlâ. Ancak, Sokrates'in etkisi altında ahlakbilimi tehlikeli bir dünyada iyi yaşama sanatı olmaktan çıktı – Homeros için öyle olmuştu. Ahlakbilimi hiçbir şeyin yok edemeyeceği, diğer her şeyi alt eden ve yaşamını trajediye rağmen sürdürenleri sigorta altına alan üstün iyinin arayışına dönüştü.

Homeros'un şarkılarının söylendiği Yunan dünyasında herkesin hayatı, alınyazısı ve şansın yönettiği mutlak doğru olarak görülürdü. Homeros'a göre insan yaşamı, beklenmedik olayların ardışıklığıdır: İyi olan ne varsa, talih karşısında savunmasız kalır. Sokrates, bu arkaik trajik görüşü kabul edemezdi. Erdem ve mutluluğun bir ve aynı olduklarına inanırdı: Gerçekten iyi bir adama hiçbir şey zarar veremezdi. O da iyiyi dayanıklı kılmak adına onu zihninde yeniden canlandırdı. İnsan yaşamındaki iyilerin –sağlık, güzellik, haz, arkadaşlık, yaşamın kendisi– ötesinde, hepsinin üzerine çıkan bir İyi vardı. Platon bunu İyinin Biçimi fikrine dönüştürdü, değerlerin hepsinin uyumlu bir tinsel bütünlük içinde olduğu gizemli bir karışıma – sonradan Hıristiyanların Tanrı kavramına harmanlanan bir fikre. Fakat ahlakbilimin beklenmedik olayların ötesinde bir değerle ilgilendiği, her nasılsa herhangi bir kayıp ya da talihsizlikten baskın olduğu fikri Sokrates'ten gelir. 'Ahlak' onun tarafından icat edilmiştir.

Ahlakı herkesin uyması gereken, ayrıca her şeyden önce gelen, özel bir değere sahip yasalar ya da kurallar dizisi olarak

düşünürüz. Ahlak, kısmen Hıristiyanlık'tan, kısmen de klasik Yunan felsefesinden miras aldığımız bu önyargıları içerir.

Homeros'un dünyasında ahlak yoktu. Ama doğru ve yanlışla ilgili fikirler vardı kuşkusuz. Ancak herkesin uyacağı ya da değer bakımından başka her şeyden üstün, özel, çok etkili kurallar dizisi söz konusu değildi. Ahlakbilim, yüreklilik ve bilgelik gibi erdemlerle ilgilenirdi; ama en yürekli ve en bilge insanlar bile yenilgiyi ve yıkımı yaşarlar.

Bizler –en azından kamuoyu önünde– yaşamlarımızı 'ahlak'ın er geç galip çıkacağı kandırmacası üstüne kurmayı yeğleriz. Oysa buna inanmıyoruzdur. Önünde sonunda hiçbir şeyin karşımıza alınyazısı ve şansa karşı kanıt olarak çıkamayacağını biliriz. Bu konuda klasik Yunan felsefesinden çok, arkaik, Sokrates öncesi Yunanlara daha yakın duruyoruz.

12
Ahlakdışı Ahlak

İnsanlar ahlakın ayıpladığı koşullarda başarıya ulaşırlar. Bir kuşağın barış ve refahı daha önceki kuşakların adaletsizlikleri üzerinde durur; liberal toplumların hassas duyarlılıkları savaşlarla imparatorlukların meyveleridir. Aynısı, bireyler için de geçerlidir. Nezaket, korunmuş hayatlarda serpilir; başkalarına içgüdüsel olarak güven duymak, olumsuzluklara karşı mücadele etmiş kimselerde seyrek görülür. Her şeyden daha çok değer verdiğimizi söylediğimiz nitelikler sıradan yaşama dayanamazlar. Neyse ki onlara verdiğimiz değer söylediğimizden daha azdır. Hayran olduğumuz şeylerin çoğu, kötü ya da yanlış olduğuna karar verdiğimiz şeylerdir. Bu ahlak için de böyledir.

Machiavelli'nin *Prens* adlı kitabı ne zamandır ahlakdışı olmayı övdüğü gerekçesiyle kınanmaktadır. Güç mücadelesinde onurlu davranmaya çalışan kim olursa olsun mutlaka zarar göreceğini öğretmektedir: Güç kazanmak ve gücü elde tutmak, *fazilet*, yüreklilik ve gerçekleri örtbas etme yeteneği gerektirir. (Machiavelli'nin öğrettikleri, herkesin prens olmak istediği bugün bile ayıptır.) Hobbes'un *Leviathan* adlı çalışması, savaşta

kaba kuvvet ve hilenin erdem olduğunu belirtmesinden dolayı okları üzerine çekmişti. Bernard de Mandeville *The Fable of the Bees* (Arıların Masalı) adlı kitabından çıkan ders, refahın kusurların –tamah, kibir ve haset– etkisiyle ortaya çıktığıdır. Eğer Nietzsche hâlâ şok uyandırma gücüne sahipse, bu, hepimizde hayranlık uyandıran erdemlerden bazılarının şiddetle kınadığımız –gaddar olma ve hınç duyma gibi– dürtülerin yönlendirmesi olduğunu göstermesinden ileri gelir.

Bu yazarlar yasaklanmış hakikati açıkça ortaya koyarlar. İyi yaşam yalnızca 'ahlak' ile pek az ilgili olmakla kalmaz. Ancak 'ahlaksızlık' sayesinde büyür.

Ahlak filozofları bu hakikatten her zaman kaçmışlardır. Bu kaçış, Aristoteles Ölçülülük ilkesini ortaya attığı zaman başlamıştı, erdemler birlikte büyüyüp küçülürlerdi. Yüreklilik ve öngörü, adalet ve sevecenlik – en iyi adamda bunların hepsi hayli gelişmişti. (Aristoteles'in yalnızca erkeklerden söz ettiğini unutmayalım.) Ama Aristoteles'in bile gözünden kaçmamış olsa gerek, erdemler birbirlerine rakip olabilirler: Katı bir adalet anlayışı sevecenliği gölgeleyebilir. Daha da kötüsü, 'erdem'in dayanağı 'kusur' olabilir; yüreklilik çoğu zaman belli bir vurdumduymazlıkla el ele yürür. Kusur ve erdem söz konusu olduğunda, insanlar tek parça değildir.

Ahlak felsefesi kurgunun çok geniş bir dalıdır. Buna rağmen, bir filozof en sonunda büyük bir roman yazmalıdır. Gerçek şaşırtmamalı. Felsefede insan yaşamıyla ilgili hakikatin önemi yoktur.

13
Seçme Fetişi

Bizim için hiçbir şey, seçtiğimiz gibi yaşamaktan daha önemli değildir. Özgürlüğe ilk çağlardaki insanlardan daha çok önem vermemizle ilgisi yoktur bunun. Nedeni, iyi yaşamı seçilmiş yaşamla bir tutmamızdır.

Sokrates öncesi Yunanlara göre, bizi insan yapan, hayatlarımızın sınırlarla çerçevelenmiş olmasıdır. Belli bir yer ve zamanda,

kuvvetli ya da zayıf, atik ya da yavaş, yürekli ya da korkak, güzel ya da çirkin, acı çeken ya da ondan uzak tutulmuş bir ölümlü olarak dünyaya geliriz – hayatlarımızın özellikleri bize verilir, onları seçemeyiz. Eğer Yunanlar bunlar olmadan bir hayatı hayal edebilselerdi, hayatın insana özgü olduğunu anlamayabilirlerdi.

Eski Yunanlar haklıydı. Seçilmiş yaşamın idealleri nasıl yaşadığımızla örtüşmez. Hayatlarımızı bizler yazmıyoruz; bizde en derin izler bırakan olayların yarısının bile yazarı değiliz. Hayatımızda en çok önem verdiğimiz neredeyse hiçbir şey bizim seçimimiz olmaz. Doğduğumuz zaman ve yer, ana-babamız, konuştuğumuz ilk dil – bunlar şanstır, seçim değil. En kaçınılmaz ilişkilerimizi olayların gelişigüzel sürüklenişi biçimlendirir. Her birimizin yaşamı rastlantılar dizisidir.

Kişisel özerklik, nasıl yaşadığımızın değil, imgelemimizin ürünü. Öte yandan her şeyin geçici olduğu bir zamana atılmış bulunuyoruz. Yeni teknolojiler yaşamlarımızı günlük olarak değiştirir. Geçmişin gelenekleri geri getirilemez. Aynı zamanda geleceğin neler getireceği konusunda da pek bir fikrimiz yok. Sanki özgürmüşüz gibi yaşamaya zorlanırız.

Seçme tutkusu bizim yaşamlarımızı doğaçlama olarak biçimlendirmemiz gerektiği gerçeğini yansıtır. Başka türlüsünü yapamayışımız, özgür olmayışımızın bir işaretidir. Seçme bir fetiş haline gelmiştir; fakat bir fetişin işareti de seçilmemiş olmasıdır.

14
Hayvan Erdemleri

Ahlakbiliminin kökenlerini ararsanız, diğer hayvanların yaşamlarına bakın. Ahlakbilimin kökleri hayvan erdemlerine uzanır. İnsanlar hayvan akrabalarıyla paylaştıkları erdemler olmaksızın iyi yaşayamazlar.

Bu, yeni bir fikir değildir. İki bin beş yüz yıl önce, Aristoteles insanlarla yunuslar arasındaki benzerlikleri belirtmişti. İnsanlar gibi, yunuslar da hayatın iyi yanlarını elde etmek adına kararlılıkla davranırlar, güçlerini ve becerilerini kullanmaktan

zevk alırlar, merak ve yüreklilik gibi nitelikler sergilerler. İnsanlar ahlaki yaşam sürmekte yalnız değiller. Böyle düşünen Aristoteles, şunları yazan Nietzsche ile aynı fikirdeydi:

> Basiret, itidal, cesaret –hâsılı *Sokrates faziletleri* diye ifade ettiğimiz her şey– gibi, adaletin de köklerini atan ***hayvanlar***dır: Bize yiyecek aramamızı ve düşmanlardan kaçmamızı öğreten o güdünün bir sonucu bu. Şayet şimdi en yüksek insanoğlu bile yiyeceğinin yapısı ve kendine zararlı olanları kavramada daha üstün ve kurnaz hale geldi diye düşünüyorsak, bütün ahlak olgusunu hayvansal olarak tanımlamak uygunsuz olmaz.

Egemen Batı görüşü farklıdır. Bize insanların diğer hayvanlara benzemediğini öğretir, bu da içinde bulundukları duruma uygun düşmektedir. Dürtülerimizi ve içtepilerimizi irdeleriz; neden öyle hareket ettiğimizi bilebiliriz. Her zamankinden daha fazla özfarkındalıkla eylemlerimizin kendi seçimlerimizin sonucu olduğu noktaya yaklaşabiliriz. Bilincimiz tamamen yerinde olduğunda, yapacağımız her şey bilebildiğimiz sebeplerle yapılacaktır. O noktada kendi yaşamlarımızın yazarları olabiliriz.

Bu hayali gelebilir, öyle zaten. Ancak Sokrates, Aristoteles ve Platon'un, Descartes, Spinoza ve Marx'ın bize öğrettikleri bu. Onlara göre bilinç bizim öz varlığımız ve iyi yaşamın anlamı tamamen bilinçli bir birey olarak yaşamak.

Özerk özne olmadığımız gerçeği ahlaka öldürücü darbeyi indirir – ancak ahlakbilimin olası tek dayanağı budur. Eğer parçalardan yapılmış olmasaydık, kendimizi kandırma alıştırması yapamaz ya da irade zayıflığı çekemezdik. Eğer seçim hayatlarımızı yönetseydi, asla kendiliğinden içtenlik gösteremezdik. Eğer benlerimiz sandığımız kadar kökleşmiş olsaydı, kesintileri bol bir dünyayla başa çıkamazdık. Eğer gerçekten her biri kendi içine hapsolmuş basit organizmalar olsaydık, ahlakbilimin nihai kaynağı olan diğer canlı varlıklarla gelgeç duygudaşlık kuramazdık.

Batılı düşünce, *olan* ile *olması gereken* arasındaki boşluğa sabitlenmiştir. Ama günlük yaşantımızda seçeneklerimizi önceden tarayıp, sonra da en iyi olanı uygulamaya koymayız. Elimizde ne varsa, kestirmeden ona yöneliriz. Öyle yapmak istemesek de,

sabah kalkınca giyiniriz. Bir arkadaşımıza yardım ederken de durum aynıdır. Farklı kimselerin farklı alışkanlıkları olur; ama niyet etmeden harekete geçerken söz konusu olan, yalnızca alışkanlık değildir. Niyetsiz hareketler her durumda görülür, bunların arasında daha önce hiç karşılaşmadıklarımız da bulunur.

Batılı geleneğin dışında, antik Çin'deki Taocular, *olan* ile *olması* gereken arasında hiçbir boşluk görmemişlerdi. Doğru eylem, durumu açıkça değerlendirmekle gelirdi. Onlar insanoğlunu kurallar ve ilkelerle kösteklemede ahlakçıların –onların çağında Konfüçyüsçüler– izinden gitmiyorlardı. Taoculara göre iyi yaşam, yalnızca ustalıkla yaşanan doğal yaşamdır. Başka hiçbir amacı yoktur. İradeyle hiçbir ilgisi yoktur, ayrıca herhangi bir ideali gerçekleştirmeye çalışmakla ilgilenmez. Yaptığımız her şey şöyle böyle iyi yapılabilir; ama eğer iyi bir şey yaparsak, bunun nedeni niyetlerimizi eylemlere dönüştürmemiz değildir. Yapılması gereken her neyse, onu ustalıkla ele aldığımız içindir. İyi yaşam, doğamıza ve koşullara göre yaşamak anlamına gelir. Herkes aynısını yapmaya zorunlu diye bir şey yoktur, "ahlak" ile de bağdaşması gerekmez.

Taocu düşüncede iyi yaşam kendiliğinden gelir; ama kendiliğindenlik, kestirmeden bizde oluşan içtepilere göre davranmak anlamına gelmez. Romantizm gibi Batılı geleneklerde, kendiliğindenlik öznellikle bağlantılıdır. Bunun Taoculuk'taki anlamı, duygularına kapılmadan, var olan durumla ilgili nesnel görüşe dayanarak davranmaktır. Sıradan adam olaylara nesnel bakamaz, çünkü zihni hedeflerine ulaşma kaygısıyla bulanmıştır. Açık seçik görmenin anlamı, hedeflerimizi dünyaya yansıtmamak; kendiliğinden harekete geçmenin anlamı, durumun gerektirdiği gibi davranmaktır. Batılı ahlakçılar böyle bir eylemin amacı ne diye sorarken, Taoculara göre iyi yaşamın hiçbir amacı olmaz. Girdapta yüzmeye benzer, akıntının yönüne göre gidersin. "Gelen suya girer, giden suyla çıkarım, suyun Yolunu takip eder, kendi bencilliğimi ona dayatmam. Böylece yüzeyde kalırım," der *Chuang-Tzu*.

Bu görüşte, ahlakbilim basbayağı balık tutma ya da yüzme gibi kullanışlı bir beceridir. Ahlakbilimin özü ne seçimdir ne de bilinçli farkındalık, yalnızca ne yapacağını bilmenin püf nokta-

sıdır. Alıştırma ve boş bir zihinle birlikte gelen bir beceri. A. C. Graham şöyle açıklar:

> Taocular bedeni gevşetir, zihni sakinleştirir, adlandırmayla alışkanlığa dönüşmüş kategorilerin tutsaklığından kurtulur, daha akışkan farklılaşmalara ve özümsemelere yer açmak üzere düşünce akınlarından sıyrılır ve yapacağı seçimlere kafa yormak yerine, sorunlarını kendi kendine çözüme bırakır, nasıl olsa eğilim kendiliğinden yolunu bulacaktır... İyi ve kötüyü ölçüt alan kararlar vermesi gerekmez, çünkü yalnızca aydınlanmanın bilisizlikten daha iyi olduğunu kabul etmekle, dupduru zihinde diğer şeyler eşitliğini korurken, kendiliğinden eğilimler arasında üstünlük kazananın Yol ile uyuşmasının en iyisi olacağı kendinden bellidir.

Az insan, iyi yaşamanın püf noktasını bilir. Bunu gözlemleyen Taocular, diğer hayvanları iyi yaşamın kılavuzları olarak gördüler. Yaban hayattaki hayvanlar yaşamayı bilir; düşünmeleri ya da seçmeleri gerekmez. Bir tek insanlar tarafından engellendikleri zaman bırakırlar doğal yaşamayı.

Chuang-Tzu'nun belirttiği gibi, atlar yaban hayatı sürdüklerinde ot yer, su içerler; memnun olduklarında boyunlarını birbirine dolar ve sürtünürler. Kızdıklarında birbirlerine sırtlarını döner, çifte atarlar. Atlar bunu bilir. Ama yan yana koşum takımına bağlandıklarında ve baskı altında sıraya sokulduklarında artık başlarını çevirmeyi, boyunlarını kıvırmayı, hızla koşmayı, gemini çıkarmaya ve dizginlerden kurtulmaya çalışmayı öğrenmişlerdir.

'Ahlak'ın tutsağı olmuş insanlar için iyi yaşam, bitmez tükenmez acılar çekme anlamına gelir. Taoculara göreyse çaba göstermeksizin, doğamıza uygun yaşamaktır. En özgür insan, kendi seçtiği gerekçelerle hareket eden değil, hiç seçmek zorunda kalmayandır. Seçenekler üzerinde uğraşmak yerine, durumlar ortaya çıktıkça çaba harcamadan karşılık verir. Seçtiği gibi değil, yaşaması gerektiği gibi yaşar. Böyle bir insan, bir yaban hayvanı –ya da bir makine– kadar eksiksiz özgürlüğe sahiptir. *Lieh-Tzu*'nun dediği gibi: "İstirahata yatmış en yüksek insan, ölü olsa bile makine gibi hareket halindedir. Neden istirahata yattı-

ğını ya da yatmadığını da bilmez, neden hareket halinde olduğunu ya da olmadığını da."

Özgürlüğün yaban hayvanı ya da makine gibi olmak anlamını taşıması, Batılı dinsel ve hümanist önyargılara hakaret gibi gelir, ama en ileri bilimsel bilgilerle tutarlılık gösterir. A. C. Graham anlatıyor:

> Taoculuk ile bilimsel dünya görüşü şu noktalarda buluşurlar; bunlardan ikincisi, Hıristiyan geleneğinde kök salmış Batılıları en çok rahatsız eden konulardandır – uçsuz bucaksız evrende insanın ufacık olduğu; varlıkların hepsinin amaçsız ya da insanların gereksinimlerine kayıtsız, insanlık dışı Tao'nun izinden gittiği; hayatın geçiciliği, ölümden sonra ne geldiğini bilmenin olanaksızlığı; ilerleme olabilirliğinin bile kavranmadığı sonsuz değişim; değerlerin göreceliği; yazgıcılığın gerekirciliğe çok yakın olması; insan organizmasının tıpkı bir makine gibi çalıştığı fikri bile.

Özerklik, seçmiş olduğum gerekçelerle hareket etmem anlamına gelir; fakat bilişsel bilimin verdiği ders, seçimi yapan bir benin olmadığıdır. Makineler ve yaban hayvanlarıyla aramızda sandığımızdan çok daha fazla benzerlik bulunur. Fakat ne yaban hayvanlarının ahlakdışı özgeciliğine ulaşabiliriz ne de makinelerin isteğe bağlı olmayan çalışmasına. Belki de ahlakın yükünü sırtımızdan atarak daha kolay yaşamayı öğrenebiliriz. Ama salt kendiliğinden varoluşa geri dönemeyiz.

Eğer insanlar diğer hayvanlardan farklıysa, bunun bir nedeni içgüdülerindeki çatışmadır. Güvenlik özlemi çekerler, ama sıkılmaları kolaydır; barışsever hayvanlardır, fakat şiddete can atarlar; düşünmeye yakın dururlar, ama aynı zamanda düşünmenin getirdiği huzursuzluktan nefret eder ve korkarlar. Tüm bu gereksinimlerin karşılanabileceği hiçbir yaşam biçimi yoktur. Neyse ki felsefe tarihinin doğruladığı üzere, insanlar kendini kandırma yetisine sahiptirler ve kendi doğalarından habersiz büyürler.

Ahlak insanlara yabancı bir hastalık, iyi yaşamsa hayvanların erdemlerinin iyileştirilmişidir. Hayvansal doğalarımızdan yükselen ahlakbilimin dayanağa gereksinimi yoktur; ama isteklerimizin çatışmasına saplanmıştır.

IV
LANETLİLER

Hiç kurtuluş olmadığı yollu kesinlik de bir tür kurtuluştur, aslında kurtuluşun *ta* kendisidir. Bundan yola çıkarak tarihin felsefesini inşa ettiğimiz gibi kendi hayatımızı da düzenleyebiliriz: Tek çıkış yolu olarak çözümsüzlük de çözümdür.

E. M. CIORAN

1
Kurtarıcılar

Buddha hepimizin anladığı bir şeyden –acı çekmekten– kurtulma sözü verdi. Buna karşılık kimse insan türünün ilk günahının ne olduğunu söyleyemez ve kimse İsa'nın çektiği acıların bu günahı nasıl ödeyeceğini anlamaz.

Hıristiyanlık bir Yahudi tarikatı olarak başlamıştı. İsa'nın ilk takipçilerinin gözünde günah Tanrı'ya karşı gelmek anlamına geliyordu ve günahkâr insanoğlunun cezalandırılması dünyanın sonu demekti. Bu gizemli inanç, mesih figürüyle, diğer bir deyişle dünyaya hak ettiği cezayı veren ve birkaç itaatkârı kurtaran Tanrı'nın elçisiyle bağlantılıydı.

Hıristiyanlık'ın kurucusu Aziz Paul'dü, İsa değil. Yahudilerin mesih kültünü gizemli bir Yunan-Romalı dinine dönüştürmüştü ama Paul yarattığı inancı İsa'nın mirasından kurtaramamıştı. Günah ve kurtarma (kefaret) İsa'nın öğretisinin temeli olmakla kalmıyordu. Bunlar olmaksızın Hıristiyanların kurtarma vaadinin hiçbir anlamı olmaz. Eğer günahkâr değilsek, kurtarılmamıza gerek yoktur, kurtarılma vaadiyse dertlerimize katlanmamıza yardım edemez. Borges, İsa'dan şöyle söz eder:

> Gece bastırıyor. Adam ölmüştür artık.
> Hareketsiz bedenine bir sinek tırmanıyor.
> Hâlâ acılar içindeysem,
> Bu adamın çektiği acıların bana ne yararı dokunur?

D. H. Lawrence'ın *Ölen Adam*[15] adlı öyküsünde, İsa ölüler arasından insanlığı kurtarma fikrine son vermek üzere geri gelir.

15 Yazar ölmeden önceki bu son kitabına *The Escaped Cock* adını uygun görmüş ama kitap *The Man Who Died* adıyla yayımlanmıştır.

Dünyaya hayranlıkla bakarken kendine sorar: "Bitmez tükenmez bu girdabı neden ve nereye kurtarabilirsin?"

İnsanlar özgür, bilinçli varlıklar olduklarını düşünürler, oysa kandırılmış hayvanlardır. Aynı zamanda hayal ettikleri gibi olmaktan kaçma denemelerinden de vazgeçmezler. Dinleri asla sahip olmadıkları bir özgürlükten kurtulma çabalarıdır. Yirminci yüzyılda Sağ ve Sol ütopyalar da aynı işlevi görmüştü. Siyasetin eğlence olarak bile inandırıcı olmadığı günümüzde, bilim insanlığın kurtarıcısı rolünü üstlenmiş bulunuyor.

Bu, kurtuluş aranacak bir şey değildir diyen ezoterik (Batıni) öğretiyi çağrıştırıyor olabilir, insanlığın kurtarış boyunduruğundan sıyrılmasını hedefleyen öğretiyi. Nikos Kazancakis, *El Greko'ya Mektup* adlı romanında Buddha'yı sadık çömezi Ananda ile konuşturur:

> Kurtuluş vardır diyen her kimse, o bir köledir, çünkü her an her söylediğini ve yaptığını tartmadan edemez. 'Kurtarılacak mıyım, yoksa lanetlenecek miyim?' diye sorar titreyerek... Kurtuluş, bütün kurtarıcılardan kurtulmak demektir... şimdi kimin kusursuz Kurtarıcı olduğunu anlarsın... İnsanlığı kurtarıştan kurtaracak olandır Kurtarıcı.

Hoş bir anlayış ama ne gereği var? Diğer bütün hayvanlar gibi, ama çoğundan daha huzursuz olan insanlar arzularını, Robinson Jeffers'ın sözleriyle aktarırsak, şöyle giderir:

> Kalabalık ve gezginler toplanır
> felaket ritmiyle
> Düşlerin yönlendirdiği kalabalıklar
> Karanlık dağdan aşağı akar

Ortalama insanlık onlar tarafından kurtarılmaya gerek duysun diye kurtarıcılarını fazla hafife alır. Kurtarıcısı olacaklar onlardan daha çok gerek duyarlar buna. İnsanlık, kurtarıcılarına dikkat dağıtmak için bel bağlar, kendini kurtarsın diye değil.

2
Yüce Sorgucu ve Uçan Balık

Dostoyevski'nin "Yüce Sorgucu" adlı kısa öyküsü için yazdığı yorumda D. H. Lawrence, eskiden Yüce Sorgucu felsefesini "küçümseyici şeytanca duruş" diye reddettiğini itiraf etmişti. *Karamazov Kardeşler* romanında İvan Karamazov'un yazdığı ve kardeşi Alyoşa'ya okuduğu "şiir" olarak karşımıza çıkan Dostoyevski'nin meselinde, İspanyol Engizisyonu sırasında İsa dünyaya döner. Her ne kadar "usulca ve göze görünmeden" gelse de, insanların onu tanımaları ve Yüce Sorgucu tarafından tutsak alınması uzun sürmez. Kutsal Engizisyon'un antik sarayına kapatılan İsa sorguya çekilir ama yanıt vermeyi reddeder.

Yüce Sorgucu İsa'ya insanlığın özgürlük armağanını taşıyamayacak kadar zayıf olduğunu söyler. İnsanlık, özgürlük değil ekmek arıyordur – İsa'nın vaat ettiği kutsal ekmeği değil, sıradan dünya ekmeğini. Halk kendine ekmek verene tapmaya hazırdır, çünkü hükümdarlarının tanrılar olmasını istiyordur. Yüce Sorgucu İsa'ya öğretisinin gerçekte olduğu gibi insanlıkla uğraşmak olarak değiştirildiğini anlatır: "Senin eserini düzelttik, onu *mucize, muamma* ve *kudret* üstüne kurduk. Böylece insanlar yeniden koyun gibi güdüldükleri ve onlara böyle acılar getiren korkunç armağanın yükü sonunda yüreklerinden kalktığı için sevindiler."

Lawrence, Yüce Sorgucu'nun insanlar özgürlüğü taşıyamazlar iddiasını "küfür ederek caka satmak" diye görerek göz ardı ettiğini, anlatır bize. Bir daha düşündüğünde başka bir yargıya varır: Yüce Sorgucu'nun iddiası "İsa'nın son ve çürütülemez eleştirisini" içerir. "...müthiş, etkileyici bir fezleke, çürütülemez çünkü insanlığın uzun deneyiminin ürünü. Gerçeklikle bir yanılsama karşı karşıya, yanılsamanın sahibi İsa, ama zaman gerçeklikle cevabı yapıştırır." Lawrence fikrini değiştirmesini bir soruyla açıklar: "İnsanlığın daima mucize, muamma ve kudret talep ettiği ve edeceği doğru mu?" Buna yanıt şudur:

> Doğru elbet. Günümüzde insan mucize duygusunu bilimden ve makinelerden, radyodan, uçaklardan, kocaman gemilerden, zeplinlerden, zehirli gazdan, suni ipekten alır: Bu şeyler, eskiden sihrin

> yaptığı gibi, insanın mucizevi duygularını besler... Dostoyevski'nin insan doğasını teşhisi basit ve çürütülemezdir. Bütün insanların aynı olduğunu teslim etmeli ve kabullenmeliyiz.

Lawrence haklıydı. Bugünün insanlığının gözünde bilim ve teknoloji "mucize, muamma ve kudret" içerir. Bilim, eski insan hayallerinin eninde sonunda gerçekleşeceği sözünü verir. Hastalık ve yaşlanma ortadan kaldırılacak; kıtlık ve açlık artık olmayacak; insan türü ölümsüz olacaktır. Geçmişteki Hıristiyanlık gibi, günümüzün bilim kültü tansıklar umuduyla yaşar. Oysa bilim insanlığın tümünü başka kalıba sokacak diye düşünmek tılsıma inanmakla aynı anlama gelir. Zaman, hümanizmin yanılsamalarına gerçeklikle karşılık verir: Sakat, dengesiz, kurtarılmamış insanlık. Yoksulluğu azaltırken, hastalıkları dindirirken bile bilimden zorbalığı törpülemek, savaş sanatını kusursuzlaştırmak için yararlanılacaktır.

Dostoyevski'nin Yüce Sorgucu'ya söylettikleri, insanlığın asla özgürlüğü aramadığı ve asla aramayacağıdır. Modern zamanların seküler dinleri bize insanların özgür olma özlemi çektiklerini anlatır; özgürlüğü engelleyen ne varsa ondan bıkıp usandıkları da doğrudur. Gelgelelim bireylerin özgürlüklerine kölelikle birlikte gelen rahattan daha çok değer vermeleri enderdir, bütün insanların böyle davrandıkları daha da nadir görülür. Rousseau'nun, insanlar özgür doğar ama her yerde zincire bağlanırlar, deyişini Joseph de Maistre şöyle yorumlamıştı: Birkaç kişi bazen özgürlük arıyor diye insanoğlunun hepsinin böyle düşündüğünü sanmak, uçan balıklar var diye bütün balıkların doğasında uçmak vardır demekten farklı değildir.

Geçmişte olduğu gibi, gelecekte de özgür toplumlar olacağı su götürmez. Fakat bunlar ender görülecek, ayrıca kargaşa ve zorbalık kural olacaktır. Zorbaların karşıladıkları gereksinimler en az özgürlüğün çözüm olduğu şeyler kadar gerçektir, bazen onlardan daha ivedidir. Zorbalar güvenlik –ve de günlük varoluş bezginliğinden silkinme– sözü verir. Karmaşık bir fantezi elbet. Zorbalığın donuk gerçeği, bekleyerek bir ömür geçirmektir. Ancak zorbalığın daimi çekiciliği, uyruğundakilere kendi

başlarına kurabileceklerinden çok daha ilginç bir yaşam sözü vermesinden ileri gelir. Neye dönüşürse dönüşsün, zorbalıklar bunalımdakiler açısından şölen olarak başlar. Diktatörler karmaşanın arkasından ortaya çıkabilir, üstü kapalı vaatleri uyruğundakileri sıkıntıdan kurtaracakları yönündedir. Bu konuda kabahati Yüce Sorgucu'ya atamayız.

Yüce Sorgucu'nun konuşmasındaki yalan kendiyle ilgili görüşüdür. Dayanıksız insanlıktan esirgenen hakikati görme gücünden mustarip olduğu ve onun sorumluluğunu omuzlarında taşıdığı için kendini en trajik insan olarak görür. İnsanlığı "halihazırda kendi adına özgür bir karar vermekten ötürü katlandığı büyük kaygı ve korkunç acıdan" kurtarmaya mecburdur. Böylece, onları yöneten yüz bin dışında milyonlarca varlık mutlu olacaktır. Çünkü bir tek biz, gizemi gözeten bizler mutsuz olacağız." Bu, Romantiklerin kendini beğenmişliğinin başıboş kalmasından başka bir şey değildir. Yüce Sorgucu'nun uyanık olması insanlığa kurtuluş getirmez. İnsanlık buna gerek duymuyor. Bu, bir tek Yüce Sorgucu'yu huzura erdirmeye yarar.

Aslında Yüce Sorgucular yok elbet. Dostoyevski'nin kahramanı için örnek aldığı sorgucular, hayatlarını insanlığın hakikatin ağırlığı altında ezilmesini önlemeye adamış azizler değillerdi. İnsanların geri kalanından hiçbir farkları olmadığı gibi, ondan daha bile kötüydüler: Çılgınca bağnaz, intikam peşinde koşan ya da her yolu mubah sayanlar. Dostoyevski'nin çizdiği dehşetli tabloyu insan gerçekliği yalancı çıkarmıştır. Sorgucular insanlığı hakikatten kollayacak aziz-şeytansı dürtülerin değil, korku, öfke ve zayıfları korkutma zevkinin ürünüdür.

Bilim sayesinde insan bilgisi ilerleyebilir, ama bilim insanlığın hakikati bağrına basmasını sağlayamaz. Eski zamanların Hıristiyanları gibi, bilim adamları da güç yumağına dolaşmıştır; sağ kalma ve başarma mücadelesi içindedirler; dünya görüşleri yama yama alışılagelmiş inançlardan oluşmuştur. Bilim insanlığa "mucize, muamma ve kudret" getiremez, çünkü kullarının hepsi fazla insancadır – tıpkı geçmişte Kilise'ye hizmet edenler gibi.

3
Çoktanrıcılığa Övgü

Çoktanrıcıların hiçbiri gün gelecek insanlığın tamamı aynı biçimde yaşayacak diye hayal etmemişti, ne de olsa çoktanrıcılar insanların daima farklı tanrılara tapınacaklarını kabul ederlerdi. Herkesin tek bir yaşam biçimi olması gerektiği inancı ancak Hıristiyanlık'la birlikte kök saldı.

Çoktanrıcılar açısından din, inanç değil, uygulama sorunudur; pek çok uygulama çeşidi vardır. Hıristiyanlara göreyse din, doğru inanç sorunudur. Tek bir inanç doğru olabiliyorsa, kabul edilmeyen her yaşam biçimi yanlış olmalı.

Çoktanrıcılar kendi tanrılarına düşkün olabilirler, ama misyoner değillerdir. Tektanrıcılık olmasaydı, insanlık kuşkusuz hâlâ en azgın hayvanlardan biri olurdu, ama din savaşları yaşanmazdı. Eğer dünya çoktanrıcı olarak kalsaydı, ne komünizmi ne de "global demokratik kapitalizmi" yaratabilirdi.

İster dinsel olsun, ister siyasal, militan inançlardan soyutlanmış bir dünyanın düşünü kurmak hoş. Hoş ama boş. Çoktanrıcılık, günümüz aklı karşısında pek kırılgandır.

4
Ateizm, Hıristiyanlık'ın Son Eseri

İnançsızlık, kuralları inananlar tarafından konmuş bir oyunun içindeki hamledir. Tanrı'nın varlığını inkâr etmek, tektanrıcılığın kategorilerini kabul etmek anlamına gelir. Bu kategoriler kullanılmaz olunca inançsızlık ilginçliğini yitirir, çok geçmeden de anlamsızlaşır. Ateistler seküler bir dünya istediklerini söyler, ama Hıristiyanların tanrısının yokluğuyla tarif edilen bir dünya hâlâ Hıristiyan dünyası olur. Sekülarizm namus gibidir, inkâr ettiğiyle tanımlanan bir koşul. Ateizmin geleceği olacaksa, bu ancak Hıristiyan dirilişinde olabilir; öte yandan Hıristiyanlık'la ateizm birlikte düşüşe geçmiştir.

Ateizm, Hıristiyanların hakikat tutkusunun geç filiz vermiş bir ürünüdür. Hiçbir pagan salt hakikat uğruna hayatın zevkin-

den feragat etmeye hazır değildir. Onlar yalın gerçekliğe değil, ustalıklı yanılsamaya değer verirler. Yunanlar arasında felsefenin hedefi, hakikat değil, mutlu olma ya da kurtuluştu. Hakikate tapılması Hıristiyan kültüdür.

Eski paganlar ilk Hıristiyanların görgüsüz samimiyeti karşısında irkilmekte haklıydı. Antik dünyada çok sayıdaki gizem dinlerinin hiçbiri, Hıristiyanların iddia ettiklerini –diğer bütün inançların yanıldığını– iddia etmemişti. İşte tam da bu nedenden dolayı takipçilerinden hiçbiri asla ateist olamazdı. Hıristiyanlar hakikate yalnızca kendilerinin sahip olduğunda diretirken, pagan dünyasının aşırı savurganlığını şiddetle lanetlemişlerdi.

Pek çok tanrının olduğu bir dünyada asla tam inançsızlık olamaz. Bir tanrının reddedilişi, bir başkasının kabulü olabilir, yok, öyle değilse –Epikür ve takipçilerinin yaptığı gibi–insan işlerine aldırmayı bırakalı uzun zaman olduğuna göre tanrıların öneminin olmadığı görüşünün benimsenmesidir.

Hıristiyanlık, paganların yanılsamaya hoşgörüsünü kökünden sarsmıştı. Tek bir hakiki inanç olduğu iddiasıyla hakikate daha önceden taşımadığı üstün bir değer vermiş oluyordu. Aynı zamanda tanrıya inanmayışa ilk kez olanak tanınıyordu. Hıristiyan inancının epey gecikmiş sonucu, en eksiksiz ifadesini ateizmde bulan hakikate tapınmaydı. Eğer tanrıların olmadığı bir dünyada yaşıyorsak, bunun için Hıristiyanlık'a teşekkür etmeliyiz.

5
Homeros'un Akbabaları

Nietzsche'nin Üst-insanı, insanlığın hiçbir şeyin anlamının olmadığı dipsiz bir kuyuya sürüklendiğini görür. Üstün bir irade eylemiyle insanı nihilizmden kurtarır. Zerdüşt[16] dünyanın kurtarıcısı olarak İsa'nın yerini alır.

Nihilizm, insan hayatının anlamsızlıktan kurtarılması gerektiği fikridir. Hıristiyanlık sahneye çıkana kadar nihilistler

16 Batı dillerinde Zoroaster ya da eski İran dillerinden Avesta dilindeki karşılığı olan Zarathustra diye anılır.

yoktu. Homeros, *İlyada*'da erkekleri savaşmaya kışkırtarak hüsran görüntüsünden zevk alan tanrıların şarkılarını söylemişti:

> ... Athena ile gümüş yay ustası Apollon kuşlarla akbabalar misali
> babaları, kalkanlı Zeus'un dev meşe ağacının tepesine tünemiş, keyif çatarak
> seyre koyulmuşlardı dimdik kargıları, kalkanları ve miğferleriyle tüyler ürperten yan yana dizili insanları.
> Ansızın esiveren batı rüzgârı suları aşarak karartır altındaki suyu
> karanlık çöker ovadaki Akhalar ile Troyalıların üstüne.

Nihilizm bunun neresinde? Homeros'un akbabaları insan hayatını kurtarmaz. İçinde kurtarılması gereken hiçbir şey yoktur.

6
Ölümlülük Peşinde

Buddha, kurtuluşu benliğin soyunu kurutmakta aramıştı; ama eğer ben yoksa, geriye kurtarılacak ne kalır?

Nirvana acı çekmenin sonu; fakat bu hepimizin, çoğu zaman pek çaba harcamaksızın doğanın akışı içerisinde elde ettiğimizden daha fazlasını vaat etmez. Ölüm, herkese Buddha'nın ömür boyu didinmenin ardından vaat ettiği barışı getirir.

Buddha yeniden doğma döngüsünden sıyrılmaya bakar. E. M. Cioran yazıyor:

> Kurtulma arayışı ancak ruh göçüne, benliğin sınırsız serseriliğine inanıyorsak ve eğer buna son vermeye can atıyorsak, haklı çıkar. Fakat buna inanmayanlarımız için son verilecek ne var? Bu benzersiz ve kısacık süre mi? Anlaşılan ondan kaçınma çabasını hak etmek için biraz fazla kısa.

Diğer hayvanlar neden acıdan kurtarılma peşinde değil? Kimse onlara yeniden yaşamaları gerektiğini söylemediği için mi? Yok-

sa bunu düşünmelerine gerek kalmaksızın yaşamayacaklarını biliyorlar, ondan mı? Cyril Connolly şöyle yazmıştı: "Bir inek ya da domuz düşünün ki 'öz aydınlanmanın sekiz yolu' uğruna bedenini reddetsin. Hayvanın yanlış hesap yaptığı akla geliyor."

Budizm ölümlülük peşinde koşmaktır. Buddha, takipçilerine yeniden yaşamak zorunda olmanın getirdiği dertlerden kurtulmayı vaat etmişti. Ölümlü olduklarını bilenler açısından, Buddha'nın aradığı her an el altındadır. Kurtulma güvence altına alındığına göre, neden kendimizi hayatın zevklerinden yoksun bırakalım?

7
Ölen Hayvanlar

Ölümü göz önüne getirebildiğimiz için diğer hayvanlardan ayrılsak da ölümün ne getirdiği konusunda onlardan daha fazlasını bilmeyiz. Her şey bize ölümün yok olma olduğunu anlatır, ama bunun anlamını hayal bile edemeyiz. Doğrusu şu ki zamanın geçmesinden korkmayız, çünkü ölümü biliyoruzdur. Ölümden korkmamızın nedeni, zamanın geçmesini kabul etmememizdir. Eğer diğer hayvanlar bizim gibi korkmuyorlarsa, bunun nedeni bizim bildiklerimizi onların bilmemesi değildir. Onların zamanın ağırlığını hissetmemeleridir.

İntiharı bir tek insana özgü bir ayrıcalık diye görürüz. Oysa diğer hayvanların bizimle, kendi canını alma biçimlerinde gösterdikleri benzerlikler gözümüzden kaçmaktadır. Yaklaşık bir yüzyıl öncesine kadar insanların zatürree karşısında ölüme pes etmeleri ya da sonsuz uykuya dalana dek her gün aldıkları uyku ilaçlarının dozunu artırmaları yaygın görülürdü. Bunu yapan kadın ve erkekler ölüme yönelmişlerdi, bazen bilinçli olarak ama daha çok bir kedinin son nefesini vermek için kendine sessiz bir yer aramasından hiç de farklı olmayan içgüdüsel bir hareketle yaparlardı bunu.

İnsanlık daha "ahlaki" oldukça böyle ölümleri ulaşılmaz kılmıştır. Yunanlarla Romalılar ölümü değersiz bir yaşama yeğlerlerdi. Bugün biz seçme fetişi yaratmış bulunuyoruz; ama ölümü

seçmek yasak. Belki de insanları diğer hayvanlardan ayıran şey, insanların hayata daha sıkı tutunmayı öğrenmiş olmalarıdır.

Avrupalı bir yazarın insan ölümlerinin diğer hayvanlarınkinden hiç farklı olmaması hakkında söylediklerinden biri Bernardo Soares imzasıyla karşımıza çıkar:

> Eğer bir adamın sürdüğü hayatı dikkatle göz önünde bulundurursam, onu hayvanın sürdüğü hayattan ayıran hiçbir şey bulmam. Hem insan hem de hayvan, varlıklarla dünya arasında bilinçsizce savrulur; ikisi de eğlenmek için ara verir; ikisi de günlük olarak aynı organik beslenme yolunu izler; ikisi de düşündüklerinin ötesinde bir şey düşünmez, yaşadıklarının ötesinde yaşamaz. Kedi güneşten zevk alır ve uykuya dalar. İnsan bütün karmaşıklıklarıyla birlikte hayattan zevk alır ve uykuya dalar. Ne biri, ne öteki kim ya da ne olduğunun kaçınılmaz sonundan kaçar.

"Bernardo Soares", Portekizli büyük yazar Fernando Pessoa'nın büründüğü pek çok hayali kimlikten biriydi. Bazı hakikatler kurgu yardımı olmaksızın anlatılamaz.

8
Krişnamurti'nin Ağır Yükü

Teosofistler –on dokuzuncu yüzyıl sonu ve yirminci yüzyıl başında dünyanın pek çok yerinde filizlenen erken Yeni Çağ kültü– Jiddu Krişnamurti'yi, İsa ve Buddha'nın da aralarında olduğu insanlığı kurtarıcılar soyunun bir sonraki üyesi, yeni mesih olarak tanıtmışlardı. Erkekliğe adım attığı ilk yıllarda Krişnamurti bu rolü açıkça reddetti. O günden beri her kişinin kendi kurtuluşu için çalışması gerektiğini savundu. Hiçbir kurtarıcı o yükü bizim sırtımızdan alamazdı.

Krişnamurti'nin öğretisinin karşı çıktığı mistik gelenekle pek çok ortak yönü vardı. Mistik felsefeler bizi acı çekmekten kurtaracak bir aydınlanma vaat ederler; fakat sundukları umut aslında sırttan indirilse daha iyi olacak ağır bir yüktür. İnsan-

lar diğer hayvanlarla paylaştıkları yaşamı geride bırakamazlar. Buna kalkışacak denli bilge de değiller. Kaygı ve acı onlar için huzur ve neşe kadar doğaldır. İnsanlar hayvan doğalarını geride bıraktıklarına inandıklarında, bir tek kendilerine özgü nitelikler sergilerler: Saplantı, kendini aldatma ve sürekli tedirginlik.

Krişnamurti'nin hayatı hakkında bilinenlere baktığımızda, bu, olağan bencilliğin de ötesinde bir öykü gibi görünür. Pek çokları gibi, onun da gizli cinsel ilişkileri vardı; fakat ortalama insanın tersine, ruh öğretmeni olarak konumunu çevresini saran kimseleri teslimiyete zorlayacak şekilde kullanabilmişti. Bencil olmamayı öğütlerdi; ama kendi yaşamını mistik esrimeyle daha bilindik avuntuları bağdaştırmasına fırsat verecek şekilde düzenlemişti. Yaşadığı hayatın aykırı yönlerini fark etmediği anlaşılır.

Bunda şaşılacak bir yan yoktur. Hayvan doğalarını tepenler insan olmaya son vermezler, yalnızca insanlığın alay konusu olurlar. Neyse ki insan yığınlarının azizlerine gösterdiği saygı da, küçümseme de eşit ölçülerdedir.

9
Gürciyev'in "Eseri" ile Stanislavski'nin "Metodu"

Yirminci yüzyıl Rus bilgesi G. İ. Gürciyev, modern insanların makineler olduğunu ve mekanikliğin de bilinçli olmamalarından ileri geldiğini yinelemekten asla bıkmamıştı. İnsanın bilinçlendikçe daha da mekanikleştiğini görmemiş miydi?

Bilinci epey gelişmiş insanların oyuncu olmadan edemediklerini anlamıştı elbet. Gürciyev'in "eseri" ile Constantin Stanislavski'nin "metodu" arasındaki yakınlık bunun sonucudur. Gürciyev'in esin kaynağını Sufi ya da Tibet öğretilerinde arayan okültistler dönüp kendilerine baksınlar. Günümüzün bu şamanı en çok yirminci yüzyılın oyunculuk kuramından etkilenmiş olsa gerektir.

Gürciyev, çömezlerine bedensel devinimlerinin denetimini eline almada ve dolayısıyla –iddia ettiği– ortak uykudan

uyanmada yardımcı olsun diye tiyatroyla dansı kullanırdı. Onun "eser"inin tiyatrodaki en köktenci gelişmelerden bazılarını etkilemesi rastlantı sayılmaz. Gürciyev'in izinden giden Peter Brook ve Jerzy Grotowski gibi dramaturglar, tiyatroyu insan eylemlerinin doğasını keşfetmek üzere laboratuvar olarak kullanmışlardır.

Belki de Gürciyev'in "eser"inin asıl amacı oyuncuları eğitmekti. "Herkes oyuncu olmayı denemeli. Bu, yüce bir amaçtır. Her dinin, her bilginin amacı oyuncu olmaktır," demişti. İnsan hayatının tümü rol yapmak olsaydı neye benzerdi acaba? Gurjdieff'in uyanmış insanı, ancak başka birinin kaleme aldığı bir senaryoda oyuncu ola bilirdi. Uyuyan insanların yaşamlarına anlam katan bilinçdışı duygularıyla algıları koparılmış tam bilinçli insanoğlu, ancak kendini denetlemeyip başka bir insan tarafından denetlenen bir robot olabilir.

Gürciyev, biz daha da bilinçlendikçe hayatlarımızın daha yaratıcı olabileceğine içtenlikle inanmış olabilir. Stanislavski daha iyisini biliyordu. "Bir oyuncu yaratıcılığın bütün yollarını ve yöntemlerini tükettiğinde, insan bilincinin erişemeyeceği bir sınırın ötesine geçer... bir rolün metninin cansız ve durağan kaldığı mucize ancak doğada sahnelenebilir."

10
Havaalanı

Otuzlu yıllarda Faşistler arasında yaygın olan insan olanakları görüşüyle ilgili şiirsel görünüm, Rex Warner'ın savaş zamanı yazdığı *The Aerodrome* (Havaalanı) adlı romanda tanıtılmaktadır. Faşizm'in ilerici akla çekici gelmesini araştıran roman, aynı zamanda bir aşk hikâyesidir.

Olaylar, sakinlerinin miskinlik ve sarhoşluk tutkularıyla bocaladığı perişan bir köyün dışındaki bir havaalanında geçer. Köylüler alışkanlıklarının tutsağıyken, havacılar kendilerini Hava Tümgenerali'nin onlara yaptığı konuşmada özetlediği Nietzsche'nin felsefesine adamışlardır:

> Maksadınıza –zamana bağımlılıktan kaçma, kendinizin, dolayısıyla çevrenizin efendisi olma– ulaşmak için asla tereddüt etmeyin... bizler bu Kuvvetler'de insanların yeni ve daha uygun bir ırk haline gelme sürecinden geçiyoruz... Bilim sizlere türünüzün fiziksel evrim döneminin sona erdiğini gösterecektir. Geriye bilinç ve iradenin evrimi, daha doğrusu dönüşümü, zamandan kaçış, aslında çeşitli dönemlerde bazı bireylerin biraz başarı elde ettikleri, ama şimdi tümüyle başarılmaya çalışılan benliğin efendisi olmak kalıyor.

Hava Tümgenerali'nin felsefesi, havacıların kendilerini sevgiden ve aileden dışlamalarını gerektirmektedir. Ne var ki kendi yaşamı bunun olanaksızlığını gözler önüne serer. Kimi trajedi, kimi güldürü peş peşe gelişen olaylarda anlatıcı, Hava Tümgenerali'nin oğlu olduğunu keşfeder. Hava Tümgenerali ona köydeki dağınık yaşantıya sırt çevirmesi için yalvarır:

> ... sana bütün bunlardan kaçman için baskı yaparken ne demek istediğimi, zamandan ve ona bağımlı olmaktan sıyrılmanı, kısa varoluşun içerisinde, çevrene sana geçmişte tesadüflerle dayatılmış olanları değil de, kendi iradenin yön verdiği, berraklık, bağımsızlık ve güzellik içeren bir şey inşa etmeni istediğimi göremiyor musun?

Gelgelelim anlatıcı, babasının hor gördüğü sıradan aşk hayatı yerine Havaalanı yaşantısını seçmeyi reddeder.

Tümgeneral'in felsefesi abartılı olabilir, fakat modern düşüncede güçlü bir eğilimi temsil eder. Francis Bacon'dan Nietzsche'ye kadar Aydınlanma düşünürleri iradeyi alelade insanlığın amaçsız yaşamına karşı övmüşlerdir. Diğer hayvanlar nedenini bilmeksizin yaşıyor olabilirler, fakat insanlar yaşantılarına bir amaç getirebilirler. Beklenmedik dünyadan silkinip, ona egemen olabilirler.

Bu görüşü paylaşmayan Aydınlanma düşünürleri hep olagelmiştir. David Hume, insanları yaratıcılığı yüksek ama onun dışında diğer hayvanlara çok benzeyen bir tür olarak görürdü. Yaratma gücü sayesinde insan kısmetini artırabilir fakat onu alt

edemezdi. Tarih ilerleme öyküsü değil, barbarlığın yerini uygarlığın aldığı bir döngüler silsilesiydi. Hume bundan ötesini beklemiyordu. Belki de bundan ötürü etkisi pek az olmuştu.

İki savaş arası yılların köktenci sağ-sol akımları "Batı uygarlığının" düşmanı değil, daha çok onun gayri meşru çocuklarıydı. Faşistlerle Naziler Aydınlanma şüpheciliği ve hoşgörüsünü yalnızca nefretle karşılıyorlardı, çoğu Hıristiyanlık'a da tepeden bakardı. Fakat –ne kadar sapkın da olsa– Hitler ve takipçileri, Hıristiyanlık'ın alevlendirdiği bir inancı, Aydınlanma'nın insan ilerlemesine olan inancını paylaşıyordu. İnsan olanaklarıyla ilgili Hava Tümgenerali'nin temsil ettiği görkemli görüşü kucaklamada, iki savaş arası dönemin Faşistleri Hıristiyan sapkınlığının izinden gidiyorlardı. Kulağa tuhaf gelebilir, fakat Havaalanı kilisesi olmayan bir ülkeye kurulamazdı.

11
Nikolay Federov, Bolşeviklik ve Ölümsüzlüğün Teknolojik Takibi

On dokuzuncu yüzyıl Rus düşünürü Nikolay Federov'a (1828-1903) göre asıl düşman doğaydı, çünkü insan kişiliğini yok olmaya mahkûm etmişti. Elle tutulur tek insan projesi, ölümsüzlük uğruna yürütülen dev mücadeleydi. Oysa gelecek kuşakların ölümle ilişkilerini kesmesi Federov'a yeterli gelmemişti. Ancak başından beri yaşamakta olan bütün insanlar dirilirse, insan türü gerçekten ölümsüz olurdu. İnsanın girişkenliği, ölülerin teknolojik dirilişidir.

Bu fantezilerin kullanışlı bir etkisinin olabileceği inanılmaz gibi gelir. Ne ki Federov'un düşüncesi Sovyet rejimini biçimlendiren entelektüel akımlardan biriydi. Bolşevikler insanın yazgısında doğaya egemen olmanın yazılı olduğuna inanırlardı. Dahası, Federov'un etkisiyle teknolojinin insanlığı yeryüzünden kurtarabileceğine inanmışlardı. Federov'un fikirleri Rus roket mühendisi Konstantin Tsiolovski'ye (1857-1935), onun aracılığıyla da birinci kuşak Sovyet uzay kâşiflerine esin kaynağı olmuştu.

Federov'un, yazgısı yeryüzünü fethetmek ve ölümlülüğü

yenmek olan insanlığın *seçilmiş tür* olduğu görüşü antik inancın modern formülüdür. Platonculuk ile Hıristiyanlık, insanların doğal dünyaya ait olmadıkları fikrini savunuyordu. İnsanlığın diğer bütün hayvan türlerini çevreleyen sınırlardan kendini sıyırabileceklerini hayal eden Aydınlanma düşünürlerinin yaptığı, bu antik yanlışı tekrarlamaktan başka bir şey değildi.

Federov aşırıya kaçmıştı kuşkusuz, fakat Aydınlanma döneminin çoğuna can katan her türlü görüşün yılmaz savunucusuydu. Henri de Saint-Simon ile Auguste Comte, teknolojinin yeryüzüne hükmetme güvencesi için kullanılacağı bir geleceğe bel bağlamışlardı. Teknolojik gnostisizm ile Aydınlanma hümanizminin kaynaştırılması Karl Marx'a esin kaynağı olmuş, Marx bunu Rusya'daki yandaşlarına aktarmıştı.

Marx-Federov karışımı teknoloji kültünün yararlı etkileri yıkıcıydı. Materyalist felsefeden esinlenen Sovyetler Birliği, maddi çevreye tarihteki bütün rejimlerden çok daha kapsamlı ve uzun süreli hasar verdi. Yeşil yeryüzü çölleşti, kirlilik hayatı tehdit eden boyutlara ulaştı. Sovyetler'in doğayı mahvetmesinin insanlığa hiçbir getirisi olmadı. Sovyet yurttaşları diğer ülkelerdeki insanlardan daha uzun yaşamadılar – hatta çoğu daha kısa ömürlü oldu.

Federov'un politikalarına karşı durma, Sovyetler'in çöküşünü hızlandıran nedenlerden biriydi. Çernobil nükleer reaktöründeki patlama ülke genelinde protestolara yol açmıştı. Gorbaçov'a karşı muhalefet hareketinin büyük bölümünün hedefi, Rusya'nın nehirlerinden bazılarının yönünü değiştirme projesiydi, böylelikle Sibirya'nın geniş alanları sulanacak –sonuç olarak– dünyadaki iklim değişecekti. Neyse ki Gorbaçov devrildi de bu büyük çılgınlık hayata geçirilmedi. Yine de komünizm sonrası Rusya'ya Sovyetler'den miras kalan harap bir çevreydi – bu miras, yarı-suçlu, kes ve yak kapitalizmi tarafından faciaya dönüştürüldü.

Teknolojik ölümsüzlük kültü ortadan kaybolmamıştır. Bugün en ilerlemiş kapitalist ülkelerde varlığını sürdürmektedir. California'da donmuş cesetleri teknolojik olarak dirilteceklerini öne süren kurumlar bulunur. Kriyojenik yöntem –yaşayan bir dokuyu dondurma ve sonradan ısı vererek hayata döndürme

teknolojisi– bizi ölümsüz kılacaktır. Bu kültler, eskatoloji ve teknolojinin –Hıristiyanlık ve Aydınlanma'nın aramızdaki vârisleri– birbirlerine ait olduklarının kanıtıdır.

Ölüleri diriltmek, teknik açıdan hep olanaksız kalmayacak. Belki de gün gelecek şu ya da bu yolla mümkün olacak. Kriyojenik ölümsüzlük vaadinin önündeki kaçınılmaz engel, teknolojinin gücünü abartmasından ileri gelmez. Sorun, teknolojik ölümsüzlük vaat eden toplumların ölümlü olduklarına inanmalarıdır.

Teknolojik ölümsüzlükten yana olanlar, bugün var olan toplumun sonsuza dek yaşayacağını hayal ederler. Oysa onları hayata döndürecek teknikler bulunana dek, dondurulmuş ölüler çoktan erimiş olacak. Çünkü sessizce diriltilmeyi bekledikleri kriyonik mozoleler savaş, devrim ya da ekonomik çöküş yüzünden tahrip edilmiş olacaktır.

Ölümsüzlüğün teknolojik takibi bilimsel bir proje değildir. O da dinin hep vaat ettiğini vaat etmektedir – bizi yazgı ve talihin boyunduruğundan kurtarmak.

12
Yapay Cennetler

"Mescal: A New Artificial Paradise"[17] adlı yazısında Havelock Ellis, uyuşturucunun etkisindeyken gördüğü hayalleri anlatmıştı: "Bildik nesnelere benzemiyorlardı; çok belirgindiler, aynı zamanda yepyeniydiler; sürekli yaklaşıyor, bir yandan da bilinen şeylerle benzerlikten sürekli kaçıyorlardı."

Uyuşturucu kullanarak bilinen şeylere benzerlikten kaçmak, insanoğlunun yıllardır süren meraklarından biridir. Fransa'nın güneybatısında, Pergouset'deki bir mağarada ortaya çıkarılmış, son Buzul Çağı'ndan kalma resimlerde görülen hayvan figürleri, olasılıkla on iki, on beş bin yıl önceki ressam-

17 Meskalin: Yeni Yapay Cennet. Burada adı geçen meskalin, yazarının makalede de belirttiği üzere Kiowa yerlilerinin aynı adı taşıyan içkisi değil, peyote denen bir kaktüsten çıkarılan uyuşturucu ve iyileştirici özelliği olan daha çok çiğnenerek alınan bir maddedir.

ların uyuşturucu etkisi altında yaşadıkları deneyimleri temsil eder. Şamanlar bilinmeyen zamanlardan beri uyuşturucu kullanagelmişlerdir. Dünyanın bazı kesimlerinde bitkiler ilk kez psikoaktif özellikleri nedeniyle evcilleştirilmiş olmalı. Richard Rudgley'nin "Avustralya'da tarıma doğru ilk adım" diye tanımladığı, Aborijinlerin tütün içeren çeşitli bitki türleri toplaması ve belli ki zihni değiştiren özelliklerini artırmak amacıyla bunları tütsü olarak yakmalarıdır.

Uyuşturucu kullanımı insana özgü bir durum değil. İster tutsaklık altında olsun, ister yaban hayatta diğer pek çok hayvanın kafayı bulduran bitkiler aradıkları görülmüştür. *The Soul of the Ape* (Maymunun Ruhu) adlı kitabında Eugene Marais –kendi de morfin bağımlısıydı–, vahşi Güney Afrika babunlarının sıradan bilincin sıkıntısını gidermek için kafa bulduran bitkilere başvurduklarına işaret etmişti. Daha pek çok meyvenin bulunduğu bolluk zamanında, ender görülen erik benzeri bir meyve yemek için onca zahmete giriyor, yedikten sonra da sarhoşluğun her belirtisini gösteriyorlardı. Son araştırmaların da desteklediği bulgularını özetlerken şöyle yazmıştı Marais: "Öforiyi –zihinsel hoşluk ve mutluluk– kışkırtma amaçlı zehir kullanımı bilinç acısının evrensel bir çaresidir."

İnsanlar kadar babunlar için de geçerli olan bir sonuçtur bu. Bilinçli olma ve ondan kaçma girişimi el ele gider. Uyuşturucu kullanımı, başlangıçtan beri görülen en ilkel hayvan faaliyetidir. İnsanlar arasında çok eskidir ve evrensel sayılabilir. Peki o zaman "uyuşturucuya karşı mücadele" ne demek oluyor?

Uyuşturucu yasağı, uyuşturucu ticaretini şaşırtıcı ölçüde kârlı yapar. Suçu besler ve hapishane nüfusunu epey artırır. Buna rağmen dünya çapında uyuşturucu salgını vardır. Yasaklamanın sonucu fiyasko olmuştur. Öyleyse neden günümüz hükümetleri bu yasağı kaldırmazlar? Örgütlü suçla yasaların köktenci reformların önünü kesen bir ortakyaşamada birbirlerine bağlandıkları söylenir. Bunda doğruluk payı olabilir, ancak asıl açıklama başka yerden gelir.

Uyuşturucuya karşı en acımasız savaşçılar hep militan ilericiler olagelmiştir. Çin'de uyuşturucu kullanımına karşı en amansız saldırı, evrensel özgürleşmenin modern batılı öğretisi –Maoculuk– ülkeyi sarstığı zaman yaşanmıştı. Bugün uyuş-

turucuyla mücadelenin mutluluk peşinde koşan bir ülkeyle –Amerika Birleşik Devletleri– bağdaştırılması rastlantı değildir. Zevke karşı yürütülen bağnaz savaş, o olanaksız arayışın doğal sonucudur.

Uyuşturucu kullanımı, yasaklanmış bir hakikatin üstü kapalı itirafıdır. Mutluluk çoğu kimse için ulaşılmazdır. Ona ulaşmak, günlük yaşantıda değil, ancak günlük yaşantıdan kaçarak mümkündür. Mutluluğun bulunmadığı yerde insanoğlu zevk arar.

Din kültürleri dünyevi yaşamın zor olduğunu itiraf edebilmişlerdi, ne de olsa bütün gözyaşlarının silinebileceği başka bir yaşam vaat ediyorlardı. Onların hümanist halefleri daha da akıl almaz bir şey ortaya atarlar – gelecekte, hatta yakın gelecekte herkesin mutlu olacağını ileri sürerler. İlerleme inancına dayalı toplumlar insan yaşamının olağan mutsuzluğunu kabul edemezler. Bunun sonucunda, uyuşturucularda yapay mutluluk arayanlara savaş açmak zorundadırlar.

13
Gnostisizm ve Sibernotlar

William Gibson'ın *Matrix Avcısı* adlı romanının başkarakteri sanal dünyada gezinme özgürlüğünü kaybetmişti. Eski işverenleri tarafından hile yapmak suçundan cezalandırılan adam, günlerini ölüm hücresinde geçirmeye mahkûmdu. Dünyevi hayata geri dönüşünü hapsedilmek olarak görüyordu: "Siberuzayda tinsel sevinç uğruna yaşayan Case için... Düşüştü bu. Beden etten ibaretti. Case kendi etinin mahkûmu olmuştu."

Bugünün sibernotları bilgisiz gnostiklerdir. Ten mahkûmiyetinden kaçış, ardı arkası kesilmeyen onca eziyete rağmen yüzyıllardır Hıristiyanlık'ta ısrar etmiş ve bugüne dek Suriye'deki Mandeci toplumda varlığını sürdüren gnostik sapkınlığın özüdür. Gnostiklere göre yeryüzü ruhların hapishanesi, onu yöneten –belki yaratan da– Tanrı değil, insanlara dünyanın güzelliklerini göstererek ten tutsaklığına girmeleri için baştan çıkarmış kötü bir ruh olan demiurgos'tur. Yirminci yüzyılın gnostiklerin-

den C. G. Jung, başlıca gnostik mitini tam olarak şu sözlerle dile getirmişti. Sözünü ettiği

> ... Gnosis[18] fikri, *nous*, kendi yüzünü okyanusa döner: Yeryüzünün güzelliğini görür ve... dünyanın sorunlarına tutulmuş, dolanmıştır. *Nous* ya da *pneuma* olarak kalsaydı, sürekli hareket halinde olur, suların üzerinde onlara hiç dokunmadan süzülen Tanrı suretine benzerdi; ama onlara dokunmadı, işte bütün acıları ve güzellikleriyle, cennetleri ve cehennemleriyle insan hayatının başlangıcı, dünyanın başlangıcıydı.

İsa, bedensiz bilinç olarak öbür dünyayı değil, bedenin dirilişini vaat etmişti. Buna rağmen İsa'nın takipçileri teni hep kötülemişlerdir. İnsanların ölümsüz ruhları olması nedeniyle varlıkların geri kalanından ayrı oldukları inanışı, onların diğer hayvanlarla paylaştıkları yazgıyı yadsımalarına yol açmıştır. Ölümsüzlük umuduyla bedene bağlı olmayı kabul edemezler. İkisi birbirleriyle çatışınca, geride kalan mutlaka ten olur.

Siberuzay kültü bedenden gnostik kaçışı sürdürür. Siberuzay, Gibson'ın "kriyojeniklerin yalancı ölümsüzlüğü" dediğinden daha köklü bir ölümsüzlük sunmaktadır. Ekstropistler[19] ölümlü etlerini çıkarıp atmayı hedefleyen çağdaş bir külttür. Nietzsche'nin "İnsan, hakkından gelinecek bir şeydir" sözlerini aktaran kültün kurucusu sorar, "Neden insanüstü olmaya bakalım?.. Kuşkusuz insan olmayı sürdürerek daha çok şey kazanabiliriz. Öte yandan insan krizalitimizden çıkmak için aklımıza kararlılık ve iyimserlik aşılayarak daha yükseklere ulaşabiliriz... Bedenlerimiz kapasitemizi kısıtlamaktadır."

18 Yunanca'da anlamı *Bilgi*. Bazı Hıristiyan düşünürler tarafından *Tanrı Bilgisi* olarak tanımlamıştır, ancak İsa'dan sapma olarak da algılayanlar vardır. Gnostikler bu bilgiyi iki türlü açıklar: İnsanın kendini tanıması, aynı zamanda *insanın içindeki ruhun tövbesi ve kurtuluşu* anlamına gelmektedir. Diğer görüşe göre, Tanrı'ya iman etme yolunda sapkın bir inançtır, yalnızca kendini bilmekle ve kurtuluş sağlanamayacaktır.

19 İnsan zekâsı ve teknolojisinin yaşamı tüm evrene yayacağı biçimindeki sözde bilimsel öngörünün sahipleri. (Ed. n.)

Çelimsiz ve boş beden çıkarılıp atılır atılmaz, ekstropistler zihnin sonsuza dek yaşayabileceğine inanırlar. Bu sibernotlar, bilincin ince damlasının –en sığ geçici duyularımızın– sonu gelmesin diye uğraşırlar. Oysa bizler ölümlü tenlerin içine kapatılmış, beyinli hayaletler değiliz. Bedenin içinde olmak yeryüzünde doğmuş varlıklar olarak doğamızın gereği.

Etimiz çok çabuk çürür; ama zamana ve rastlantıya böyle açıkça bağlı olması bize gerçekte ne olduğumuzu hatırlatır. Özümüzün temeli, en rastlantısal özelliklerimize uzanır – doğum zamanı ve yerine, konuşma ve devinme düşkünlüğümüze, bedenlerimizin kusurları ve acayipliklerine.

Ölümsüzlüğü esîrde[20] arayan sibernotlar, gökyüzünde ölümsüz varoluş uğruna bedenlerini yadsımaya hazırdır. Belki günün birinde özlemini çektikleri şeye erişeceklerdir ama bunun bedeli hayvan ruhlarını kaybetmek olacaktır.

14
Hayalmatik'in İçinde

> Bilgisayarlar artık büyük ölçüde görünmez. Her yere gömülmüşler – duvarlara, masalara, koltuklara, giysilere, takılara ve bedenlere. İnsanlar bardaklarına takılmış üç boyutlu göstergeleri düzenli olarak kullanıyor... Bu "doğrudan göz" ekranlar, "gerçek" çevrenin üstünü örten, epey gerçekçi, sanal görsel çevreler yaratır.
>
> Ray Kurzweil

Günlük hayatın 2019'da nasıl olacağına yönelik bu öngörüye göre sanal dünyalar her yere yayılacak. Bilişim biliminin öncüsü Kurzweil, "gerçeklik" kavramını tırnak içine almakla metafizikçilerin epeydir merakını çeken bir olasılığa işaret etmektedir: Bütün gerçeklik sanaldır. Sıradan algıda açığa çıkan dünya, alışkanlık ve eğilimin geçici bir önlemidir. Sanal dünyalar bu anlaşmalı sanrıları bozar, fakat böyle yapmakla bizi kendimizden bağımsız gerçeklik sınavından yoksun bırakır.

20 Esîr: (Aither, Aether) Dünyayı saran hava tabakasının üstündeki arı ve ışıklı gök. (*Mitoloji Sözlüğü*, Azra Erhat, Remzi Kitabevi, 1978.)

Sanal gerçekliğin kafa karıştıran etkileri bir dizi yazar ve film yapımcısı tarafından araştırılmış ama olası ödülleri ve risklerinin ilk öngörüsü Stanislaw Lem'in 1964 yılında yazdığı *Summa Technologiae*'de ortaya çıkmıştır. Lem'in zihninde, kullanıcılarını taklit edilmiş dünyalara götüren bir "hayalmatik üreticisi" canlanmaktadır:

> Hayalmatik üreticisine bağlanan özne nasıl bir deneyim yaşayabilir? Her türlü. Dağlardaki uçurumlara tırmanabilir, uzay giysisi ya da oksijen maskesi olmadan ay yüzeyinde yürüyebilir; şakırdayan zırh içinde Ortaçağ kalelerini fethetmek üzere sadık bir birliğe önderlik edebilir; Kuzey Kutbu'nu gezebilir. Maraton kazanmış biri olarak kalabalıklar tarafından alkışa tutulabilir, bütün zamanların en büyük şairi sıfatıyla İsveç kralının elinden Nobel Ödülü alabilir, Madam Pompadour ile karşılıksız aşk yaşayabilir, Jason ile düello edebilir, Othello'dan öç alabilir ya da Mafya tetikçileriyle kanlı bıçaklı olabilir... ölebilir, dirilebilir, sonra bunu yeniden yapabilir, hem de defalarca.

Lem'in hayalmatiği, sanal gerçekliğin yeni teknolojisinde uç noktadır; gelgelelim insanlar her zaman hayatlarına ara vermeye bakar. En eski kurumlarının çoğu, hayallere duyulan gereğin sonucudur. Lem'in yazdığı gibi:

> Hayalmatikler, türlü eğlence biçimleriyle teknolojilerinin buluştuğu noktanın doruğu sayılır. Hayal evleri, korku evleri, lunaparklar zaten var – Disneyland aslında büyük bir ilkel sözde-hayalmatiktir. Yasaların izin verdiği bu çeşitlerden başka yasadışı olanlar da bulunur (Jean Genet'nin *Balkon*'unda sözde hayalmatikleşme alanı bir genelevdir). Hayalmatikler sanata dönüşme potansiyeli taşır... Bu da, sinema filmleri ya da çeşitli sanat türlerinde olduğu gibi, sanatsal değeri olan ürünle vasat bir çalışma arasında bölünmeye yol açacaktır. Ne var ki hayalmatiklerin oluşturduğu tehdit, niteliksiz sinemanın temsil ettiğinden çok daha büyüktür... Çünkü özelliği bakımından hayalmatikler, gizliliğiyle ancak düşlerle aşık atabilecek türden bir deneyim sunmaktadır.

Lem, hayalmatiğinin izini daha da geriye doğru sürebilirdi. Sanal gerçeklik, Şamanların binlerce yıldır uyguladıkları saydam düş görme tekniklerinin teknolojik taklididir. Oruç, müzik, dans ve psikotropik bitkiler kullanan şaman, bir başka dünyaya girmek üzere günlük dünyadan ayrılır, geri döndüğünde sıradan gerçekliğin değiştiğini görür. Sanal gerçeklik teknolojisi gibi, şaman teknikleri de günlük yaşantının anlaşmalı sanrılarını bozar. Ama arada can alıcı bir fark vardır: Şamanlar, sıradan dünyanın da, esrime sırasında keşfettikleri alternatif dünyaların da kendi ürünleri olmadığını bilirler.

Hayalmatiğin gücü, hayallerinin tertemiz gerçekliğinden gelmektedir. İçinde bir tek edinmek istediğimiz deneyimler yaşayabiliriz. Yalnızca kişisel sınırlarımızdan kaçmakla kalmaz, aynı zamanda insan olmanın getirdiklerinden de sıyrılırız. Böyle bir becerimiz olmasa bile yüzebilir ve tırmanabiliriz; kuş gibi uçabilir, aynı yaşam süresinde farklı bir çağda yaşayabiliriz. Günlük yaşantımızın sınırlarından kaçmışız gibi gelir. Yaşamlarımız yeri doldurulamaz eylemler ve değiştirilemez olaylarla örülmüştür; oysa hayalmatik içinde bir ve tek hayatımız, sürebileceğimiz pek çok yaşamdan yalnızca biri, içinde doğabileceğimiz, ölebileceğimiz, yeniden yine doğabileceğimiz, sonu gelmez dizilerin yinelenmesi.

Hayalmatikte kaybedilen, metafizikçilerin boşuna aradıkları ölmez gerçeklik değildir. Ölümlü olduğumuzu öğrenince tutunduğumuz yaşamlarımızdır. Bu hayatın, sonu gelmeyen yaşamın giriş bölümü olduğuna –Hıristiyanların yaptıklarını söylediği gibi– inanıyor olabiliriz; ölümden sonra hiçbir şey olduğumuzu söyleyen Epikür ile aynı görüşü kabul edebiliriz, o zaman da ölüm bizim için hiçbir şeydir; ya da ölmek yalnızca bir düşten, belki de bir başka düşe uyanmaktır diyen Chaung-Tzu'dan yana olabiliriz. Neye inanırsak inanalım, ölüm, bildiğimiz tek hayatın bittiği yeri işaret eder. Hayalmatik, yaşamamıza, ölmemize ve kendi isteğimizle yeniden doğmamıza olanak tanır. Ölümlülük gerçeğinin üzerini örtmek, bizi dileklerimiz üstünde denetim olanağından eder. Deneyimlerimiz, arzularımızın karışımıdır ve artık bizi başka hiçbir şeyle birleştirmezler: "Hayalmatik, içinde yaratılmış kurgudan gerçek

dünyaya hiçbir çıkış olmadığı bir durumun yaratılması anlamına gelir."

Lem'in sanal gerçeklik teknolojisiyle ilgili öngörüsü olağandışıdır; ama onun işaret ettiği her şeyi kapsayan gerçeksizlik riski gerçekdışıdır. Hiç çıkışı olmayan bir kurgu tasarlamak üzere olabileceğimiz fikri, teknolojiye asla sahip olamayacağı bir güç yüklemektedir. Hayalmatik şimdiye dek akıl ettiğimiz herhangi bir sanal gerçeklik makinesinden çok daha üstündür. Öyle bile olsa, yazgıdan ve şanstan kaçmamızı sağlamada donmuş cesetlere sonsuz yaşam sözü veren kriyojenik havuzlardan daha üstün olamaz.

Hiçbir teknoloji insan arzularına denk gelen bir dünya yaratamaz. Saydam düş görme tehlikeli bir uğraş; buna kalkışanlar hayal edemeyecekleri olaylarla karşı karşıya kalmayı beklemek zorunda. Bir şamanın bilinçdışına dalmasına olanak versin ya da vermesin, veya geri kalanımızın bilmediği gerçeklikleri algılamasını sağlasın ya da sağlamasın, onun keşfettiği dünyalar uydurmacadan ibaret. Bilinmeyen, sıradan algımızla bildiklerimize yabancı, ama onlar gibi kendi gizli sınırları ve apansız şaşırtmacaları olan diyarlara yolculuk bu.

Lem'in tasarladığı hayalmatik kusursuz hayaller üreticisiydi, ne ki her gerçek makine bozulmaya ve çürümeye mahkûmdur. Tasarımcılarının yazdığı programda er geç hatalar ortaya çıkacak ve ürettiği sanal dünyalar aşmayı hedeflediği gerçek dünyaya benzeyecektir. O noktada kendimizi bir kez daha yapmadığımız bir dünyada buluruz. Bizi kendimizden kurtaracak makineler düşlemişiz; fakat onların bizim için kurdukları düş dünyalar, bizi ölümlü yaşama döndüren çatlaklar ve boşluklarla dolu.

15
Issızlığın Aynası

E. O. Wilson şöyle yazmıştır: "... gelecek yüzyıl Senozoik Devrin (Memeliler Çağı) kapanışına ve yeni yaşam biçimlerinin değil, biyolojik yoksullaşmanın damgasını vurduğu yeni bir çağın ortaya çıkışına sahne olabilir. Adına da 'Eremozoik Devir' demek pek uygun olur: 'Yalnızlık Çağı'."

İnsanlık pek yakında kendini bomboş bir dünyada yapayalnız bulabilir. İnsan, yeryüzündeki canlı dokuların yüzde 40'ını belirler. Eğer önümüzdeki yaklaşık çeyrek yüzyıl boyunca insan sayısı bir kez daha yarısı kadar artarsa, dünyadaki organik maddenin yarısından epey fazlası insanlara devredilmiş olacak. İnsanların kendileri için kurmaya başladıkları protez dünya, daha tamamlanmadan çok önce, insan faaliyetinin yan etkileri olan savaş, kirlilik ya da hastalık yüzünden yerle bir edilecek.

Eğer bugünkü kitlesel yok olma dalgasının ardından Yalnızlık Çağı gelirse, orada çok sayıda mistik olacağı su götürmez. Yoksun dünya, dindarlığın dirilişine sahne olacak. Dini bütün astronotlar gibi, orayı mesken tutanlar da ayakta durmak için gözlerini cennete çevirecekler – hayal kırıklığına da uğramayacaklar. Hayvan soydaşlarını yok etmiş bir tür için aynaya bakarak tek başına olmadığını görmekten daha doğal ne olabilir?

Mistikler boş yerler arayıp bularak, kendilerini kendilerinden başka bir şeye açabilmeyi hayal ederler. Ama neredeyse daima tam tersini yaparlar. Gittikleri her yere insanlığın süprüntüleriyle çöpünü götürürler.

Mistikler taşlarda öğütler bulmaktan söz ederler. İnsandışı hakikatin peşine düşenler açısından bundan kötü kâbus olamaz. Doğa bizi umursamadığı için insanca sorumluluklarından azat eder. Fernando Pessoa şöyle yazar:

> Çiçeklerin, taşların ve ırmakların ne olduğunu bilmiyorsan
> Duygularından söz edebilir misin.
> Çiçeklerin, taşların ve ırmakların ruhundan söz etmek
> Kendinden, sabuklamalarından söz etmek demek.
> Çok şükür taşlar yalnızca taş,
> Irmaklar yalnızca ırmak,
> Çiçekler de yalnızca çiçek.

İnsanın tekbenciliğinden gerçekten sıyrılmak isteyen kimse, boş yerler aramak zorunda olmamalı. Yeniden kendi düşünceleriyle baş başa kalacakları çöle kaçmak yerine, diğer hayvanlarla arkadaşlık etmeye baksalar daha iyi. İnsan dünyasının dışına açılan en iyi pencere, manastır değil de hayvanat bahçesidir.

16
İnsanlığın Karşı Kıyısı

Neredeyse bütün felsefeler, pek çok din ve bilimin çoğu, insanlığın kurtuluşuna umutsuz, bitmez tükenmez bir ilgiyle eğilirler. Eğer tekbenciliği aşabilirsek, insan denen hayvanın yazgısıyla daha az ilgileniriz. Sağlık ve aklı başındalık, insan canlıların içedönük sevgisinden değil, Robinson Jeffers'ın "Kurtarıcılar Üzerine Derin Düşünceler" şiirinde "insanlığın karşı kıyısı" çağrısına kulak vermekten gelir.

Homo saldırganus, pek çok türden yalnızca biri ve besbelli muhafaza altına alınmaya pek değmez. Er ya da geç soyu tükenecek. O gittiğinde yeryüzü iyileşecek. İnsan denen hayvanın son izleri de kaybolduktan uzun süre sonra, onun yok etmeye kararlı olduğu türlerin pek çoğu, daha türeyecek başka türlerle birlikte hâlâ ortalıkta olacak. Yeryüzü insanoğlunu unutacak. Yaşam oyunu sürecek.

V
SÖZÜMONA İLERLEME

İlerleme doğaya karşı kazandığı Pyrrhoncu zaferlerini kutlar.

KARL KRAUS

1
De Quincey'nin Diş Ağrısı

On dokuzuncu yüzyılın başlarında, Thomas de Quincey insanların acılarının dörtte birinin diş ağrısından kaynaklandığını yazmıştı. Haklı da olabilirdi. Anestezili dişçilik bulunmaz nimettir. Temiz su ve sifonlu tuvaletler de. İlerleme bir gerçekliktir. Öyle bile olsa, ilerleme inancı boş inandır.

Bilim sayesinde insanlar gereksinimlerini karşılar. Bilim, onları değiştirmek için bir şey yapmaz. Bugün her zaman olduklarından daha farklı değildirler. Bilgide ilerleme olur ama ahlakbilimde olmaz. Bu, hem bilimin; hem tarihin yargısı ve dünya dinlerindeki herkesin görüşüdür.

Bilgi büyümesi gerçektir ve –dünya çapında bir afet olmazsa– artık geriye dönüşü yoktur. Devlet yönetiminde ve toplumdaki iyileşmeler de daha az gerçek değildir, ama geçicidir. Yalnızca kaybedilebilir değildirler, kaybolacakları kesindir. Tarih ilerleme ya da çöküş değil, yinelenen kazanç ve kayıptır. Bilginin ileriye götürülmesi, bizi diğer hayvanlardan farklı olduğumuzu düşünmeye yöneltir, fakat tarih bize öyle olmadığımızı göstermektedir.

2
Çark

Taş Devri'ni yoksulluk dönemi, Neolitik Çağı'nı da büyük bir sıçrama olarak düşünürüz. Oysa avcı-toplayıcılıktan tarıma geçiş, insan refahına ya da özgürlüğüne kapsamlı bir kazanç getirmemişti. Çok sayıda insanın daha yoksul yaşamlar sürmesine yol açmıştı. Paleolitik insanlığın çok daha iyi durumda olduğu neredeyse kesindir.

Tarıma yönelmek belirgin bir olay değildi. Kapsamlı bitki toplayıcılığı yaklaşık yirmi bin yıl önce başlamış olabilir, toprağın ekilmesiyse on beş bin yıl kadar önce. Dünyanın bazı kesimlerinde iklim değişikliğinin ardından ortaya çıktığı anlaşılır. Ortadoğu'da, Buzul Çağı'nın sonunda deniz seviyesinin yükselmesiyle birlikte avcı-toplayıcı insanların sağ kalmak için tarıma yöneldikleri yüksek arazilere gitmek zorunda kaldıkları düşünülür.

Diğer bölgelerde avcı-toplayıcılar çevreyi kendileri harap etmişlerdi. İlk Polinezyalı yerleşmeciler ancak Yeni Zelanda'daki moa kuşlarının soyunu kuruttuktan ve fok nüfusunu kırıp geçirdikten sonra besin üretiminde daha kapsamlı yöntemlere başvurdular. Yaşamak için muhtaç oldukları hayvanları yok eden bu avcı-toplayıcılar kendi sonlarını getirmişlerdi.

Yeryüzü hiçbir zaman uyumlu bir Altın Çağ yaşamadı. Avcı-toplayıcıların çoğu, sonraki çağların insanı gibi açgözlüydü. Ama sayıları azdı, kendilerinden sonra gelenlerden çok daha iyi yaşamışlardı.

Avcı-toplayıcılıktan tarıma geçiş, çoğu zaman modern zamanlardaki Sanayi Devrimi'ne benzer bir değişim olarak görülmektedir. Eğer öyleyse, bunun nedeni, ikisinin de insanların özgürlüğünü geliştirmeksizin gücünü artırmasıdır. Avcı-toplayıcılar gereksinimlerini karşılayacak olanaklara sahiptiler; daha fazlasını toplamak için çalışmalarına gerek yoktu. Serveti eşya bolluğu olarak görenlerin gözüyle avcı-toplayıcı yaşam yoksulluk olmalı. Başka bir açıdan özgürlük diye de kabul edilebilir. Marshall Sahlins şöyle yazar: "Hiçbir şeyleri yoktu diye avcı-toplayıcıları *yoksul* olarak düşünmeye yatkınız; belki de aynı sebeple onların *özgür* olduklarını düşünmek daha doğru."

Avcı-toplayıcılıktan tarıma kayışı göçebelikten yerleşik yaşama geçiş olarak görmek alışılagelmiştir. Oysa gerçekte bunun neredeyse tam tersi söz konusuydu. Avcı-toplayıcılar hep hareket halindedir. Ama yaşamları yeni topraklara doğru sürekli göçü gerektirmez. Sağ kalmaları yerel bir ortamı en ince ayrıntısına dek bilmeye bağlıdır. Tarım insan sayısını katlar. Dolayısıyla tarımla uğraşan topluluklar işledikleri alanları genişletmek zorundadırlar. Tarım ve yeni topraklar arayışı başa baş gider. Hugh Brody'nin dediği gibi, "... göç etmeye, yeniden yerleşmeye ve yeni toprakları kolonileştirmeye zorlananlar, belirli çiftliklere

ve çok sayıda çocuğa karşı sorumluluğu olan çiftçilerdir... Zaman içinde sistem olarak 'göçebeliği' avcılık değil yetiştiricilik doğurmuştur".

Avcı-toplayıcılıktan tarıma geçmek, sağlığa ve ortalama yaşam süresine zarar vermişti. Bugün bile Kuzey Kutbu'nun ve Kalahari'nin avcı-toplayıcıları, zengin ülkelerdeki yoksullardan daha iyi –ayrıca sözde gelişmiş ülkelerdeki pek çok insandan çok daha iyi– beslenirler. Bugün dünya nüfusunun giderek daha çoğu, Eski Taş Devri insanlarından çok daha yetersiz beslenmektedir.

Avcı-toplayıcı düzenden tarıma geçiş yalnızca sağlığa zararlı olmamıştı. İş yükünü de büyük ölçüde artırmıştı. Eski Taş Devri'nin avcı-toplayıcıları bizim kadar uzun yaşamamışlardı belki, fakat günümüz insanlarının çoğundan daha sakin bir yaşam sürüyorlardı. Ziraatçılık, insanların yeryüzü karşısında gücünü artırdı. Aynı zamanda ona yönelenleri yoksullaştırdı.

Avcı-toplayıcıların özgürlüğü kısıtlamalarla çevriliydi. Bebeklerin, yaşlıların öldürülmesi ve cinsellikten kaçınma sayılarını sınırlıyordu. Bir kez daha, bu uygulamalar yoksulluklarının sonucu olarak görülebilir; ama özgürlüklerini koruma yolları diye de kabul edilebilir pekâlâ.

Avcı-toplayıcılar kendilerine daha iyi bir yaşam sağladığı için yönelmemişlerdi tarıma. Büyük olasılıkla başka seçenekleri yoktu. İster iklim değişikliğinin ya da nüfustaki yavaş artışın sonucu olsun, ister aşırı avlanmaya bağlı olarak yaban hayatının zayıflaması nedeniyle olsun, avcı-toplayıcı toplumlar kendilerini besin üretimini artırmak zorunluluğuyla karşı karşıya buldular.

Tarımla uğraşan avcı-toplayıcılar, uğraşmayanlara göre çok daha hızlı ürediler. Ziraatçılar geri kalan avcı-toplayıcıları ya pek konuksever olmayan topraklara gitmeye zorluyor ya da kestirmeden öldürüyorlardı. Son kalanlar dünyanın kıyısına, bugün de dolaştıkları Kalahari gibi kıyıda köşede kalmış topraklara sürülmüştü.

Ziraatçılığa geçişin kaynağı tek değildi. Ama sebebi de, sonucu da insan sayılarının büyümesiydi. Daha geniş bir nüfusu olanaklı kıldığı için tarım kaçınılmazdı. O noktadan itibaren geriye dönüş yoktu.

Tarih, yükselen insan sayılarının çevirdiği bir koşu bandıdır. Bugün genetik yapısı değiştirilmiş besinler kitlesel açlığı ön-

leme adına pazarlanmaktadır. Bunlar, köylü çiftçilerin yaşamlarını iyileştireceklermiş gibi görünmüyorlar; ama sağ kalanların daha çok sayıda olmasını pekâlâ sağlayabilirler. Genetik yapısı değiştirilmiş besinler, avcı-toplayıcı insanların gidişinden beri hareket halinde olan çarkın bir başka dönüşü.

3
Tarihin Bir Cilvesi

Robotbilimin öncülerinden biri şöyle yazmıştır: "Gelecek yüzyılda pahalı olmayan ama becerikli robotlar insan emeğinin yerini öyle çok dolduracak ki herkesi istihdam altında tutabilmek için ortalama işgücü uygulamada sıfıra indirilmek zorunda kalacak."

Hans Moravec'in gelecek hayali sandığımızdan daha yakın olabilir. Yeni teknolojiler hızla insan emeğinin yerine geçiyor. Daimi işsiz "alt tabaka", kısmen niteliksiz eğitimin ve yanlış yönlendirilen ekonomik politikaların sonucu. Öte yandan ekonomik açıdan gerek duyulmayanların sayısının giderek artacağı zaman geldi, çattı. Birkaç kuşak içerisinde nüfusun çoğunluğunun üretim sürecinde çok az rol alması ya da hiç almaması artık düşünülemez değil.

Sanayi Devrimi'nin başlıca etkisi işçi sınıfını doğurmasıydı. Bunu yaparken kırlardan kentlere doğru hareketi nüfustaki dev büyümeye olanak tanıdığı kadar zorlaması gerekmemişti. Yirmi birinci yüzyılın başında, o nüfusun daha çoğunu gereksiz kılacağa benzeyen Sanayi Devrimi'nin yeni bir evresi yolda.

Kuzey İngiltere'nin şehirlerinde başlamış olan Sanayi Devrimi, bugün dünyaya yayılmış bulunuyor. Sonuç, halihazırda tanık olduğumuz gibi, nüfusun küresel yayılması. Aynı zamanda yeni teknolojiler Sanayi Devrimi'nin yaratmış olduğu işgücünün işlevini giderek elinden alıyorlar.

Ana görevlerini makinelerin yerine getirdiği bir ekonomi, insan emeğine ancak yeri doldurulamaz olduğu ölçüde değer verecektir. Moravec, "Sanayileşmiş toplumlardaki pek çok eğilim, yaban hayatın atalarımıza yaptığı gibi insanların makineler tarafından desteklendiği bir geleceğe yol açar," diye yazmıştır.

Jeremy Rifkin'e göre, bunun anlamı toplu işsizlik değildir. Onun yerine, öyle bir zamana geliyoruz ki, Moravec'in sözleriyle aktaralım, "neredeyse insanların hepsi diğer insanları eğlendirmek için çalışacak".

Zengin ülkelerde o güne çoktan gelindi. Eski sanayiler gelişen dünyaya ihraç edilmekte. İçeride sanayi devrindekilerin yerini alan yeni iş alanları giderek yayılmakta. Çoğu, geçmişte bastırılmış ya da kılık değiştirmiş gereksinimleri karşılıyor. Psikoterapi uzmanları, tasarım dinleri ve tinsel butiklerden kurulu sağlam bir ekonomi türemiş bulunuyor. Onun da ötesinde, uyuşturucu ve seks tedarik eden yasadışı sanayilerin oluşturduğu muazzam bir kayıtdışı ekonomi var. Yasal ve yasadışı bu yeni ekonominin işlevi, gizliden gizliye işe yaramaz hale geldiğinden kuşkulanan bir nüfusu –her zamankinden daha meşgul olsa da– eğlendirmek ve dikkatini dağıtmak.

Sanayileşme işçi sınıfını yaratmıştı. Şimdiyse işçi sınıfını yürürlükten kaldırmakta. Ekolojik çöküntüyle önü kesilmezse, önünde sonunda aynısını herkese yapacak.

4
Eski Ortasınıfların Sessizce Yoksullaşması

Burjuva yaşamı *kariyer* kurumuna dayalıydı – çalışma hayatı boyunca ömür boyu yol almaya. Bugün meslek ve uğraşlar ortadan kayboluyor. Yakında Ortaçağ'ın unvanları ve arazileri kadar uzak ve arkaik olacaklar.

Tek gerçek dinimiz, geleceğe üstünkörü inancımız; ne ki geleceğin ne getireceği hakkında hiçbir fikrimiz yok. Bir türlü iflah olmayan beceriksizler dışında, kimse uzun vadeli düşünmeye inanmıyor artık. Tasarruf etmekle kumar oynamak eşanlamlı, meslek ve emeklilik ikramiyeleri yüksek bahisler demek. Ciddi anlamda zengin birkaç kişi giriyor riskli bahislere. Geri kalanımız –emekçiler– günlük yaşıyoruz.

Avrupa ve Japonya'da burjuva yaşamı iyi kötü idare ediyor. Britanya ve Amerika'da eğlence parklarının konusu oldu. Ortasınıf, artık kapitalizmin altından kalkamadığı bir lüks.

5
Eşitliğin Sonu

Refah devleti, İkinci Dünya Savaşı'nın yan ürünüydü. Ulusal Sağlık Hizmeti'nin başlaması Yıldırım Harekâtı sırasında olmuş, tam istihdam da zorunlu askerlikle başlamıştı. Savaş sonrasının eşitlikçiliği, savaştaki toplu seferberliğin artçı etkisiydi.

On dokuzuncu yüzyıla dönüp bakın, Napolyon Savaşlarının sonuyla Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi arasındaki döneme. Avrupa'nın büyük barış çağı, aynı zamanda büyük bir eşitsizlik dönemiydi. Nüfusun çoğunluğu kıt kanaat yaşıyordu, ansızın gelen yoksulluğa karşı güvencede olanlar yalnızca çok zenginlerdi. Bugün, neredeyse herkes çok daha iyi durumda. Ancak, çoğunluğun baldırı çıplak yaşamı, gerçek zenginlerin tadını çıkardığı güvenceye tıpkı Victoria dönemindeki kadar uzaktır.

Bolluk içindeki, yüksek teknoloji ekonomilerinde kitlelere gerek duyulmuyor – ölüm mangası olarak bile. Savaşlar artık zorunlu ordularla değil, bilgisayarlarla yürütülüyor – dünyanın büyük bölümünü darmadağın eden çökmüş devletlerdeyse yoksullardan kurulu, düzensiz çapulcu ordularıyla. Savaşın bu dönüşümüyle birlikte, toplumsal dayanışmayı sürdürme baskısı gevşemiş bulunuyor. Zenginler yaşamlarını toplumun geri kalanıyla ilişki kurmaksızın geçiriyorlar. Zenginlere tehdit oluşturmadıkları sürece yoksullar kendi haline bırakılabiliyor.

Barışın bedelinin bir parçası olarak sosyal demokrasinin yerini zenginlerin oligarşisi almıştır.

6
Güneşe Bakan Bir Milyar Balkon

Ekonominin tarımın egemenliğinde olduğu günler çok gerilerde. Sanayi devri de neredeyse kapanıyor. Ekonomik yaşam artık büyük ölçüde üretime bağlı değil. Peki neye bağlı öyleyse? Oyalamaya.

Çağdaş kapitalizm fevkalade üretken, ama onu güden üretkenlik değil. Can sıkıntısının uzak tutulması. Bolluğun kural olduğu yerde başlıca tehdit arzu kaybıdır. İsteklerin bu denli çabuk giderildiği bir ortamda, ekonomi çok geçmeden daha egzotik gereksinimlerin üretilmesine bel bağlar.

Yeni olan, başarmanın uyarıcı talebe bağlı olması değildir. Yeni kusurlar türetmeden sürdürülememesidir. Ekonomiyi ardı arkası kesilmeyen yenilikler güder, sağlıklı olmasıysa kuralları çiğnemeye bel bağlamak zorunda. Yakasını bırakmayan ölü ruhların sonu gelmez – yalnızca maddi mallar mı, kabak tadı veren deneyimler de onlardan geri kalmaz. Yeni deneyimler fiziksel varlıklardan çok daha çabuk eskir.

"Geleneksel değerlerin" yandaşları çağdaş özgürlüğe dil uzatırlar. Her geleneksel toplumun anladığını unutmayı seçmişlerdir – erdemin kusurların tesellisi olmaksızın var olamayacağını. Daha açık söylersek, yeni kusurların ekonomik gerekliliğine gözlerini kaparlar. Tasarım uyuşturucuları ve tasarım cinselliği, yirmi birinci yüzyılın birörnek ticari eşyalarıdır. Bunun nedeni, J. H. Prynne'nin şiirinde söyledikleri değil:

> Müzik
> Seyahat, alışkanlık ve sessizlik hepsi *para*

– değil ama ta kendisi. Çünkü yeni kusurlar arzu kaybına karşı koruyucu görevi görmektedir. Ecstasy, Viagra, New York ve Frankfurt'un Sado-Mazoşist salonları yalnızca zevk araçları değil. Can sıkıntısına çare aynı zamanda. Doyumun başarmaya karşı tehdit oluşturduğu bir zamanda, eskiden yasaklanmış olan zevkler yeni ekonominin hammaddesi olmuştur.

Bizler belki de aylaklığın zorluklarından uzak kaldığımız için şanslıyız. J. G. Ballard *Kokain Geceleri* adlı romanında İspanyol tatil beldesi Estrella del Mar'da emekli Britanyalı zenginlerin seçkin sığınak yeri olan Nautico Kulüp'ü tanıtır:

> Bellek silici beyaz mimari; sinir sistemini taşlaştıran zoraki dinlence; neredeyse Afrikalılaştırılmış bir bakış açısı, ama Magrip'te hiç bulunmamış biri tarafından yaratılmış bir Kuzey Afrika; herhangi bir toplumsal yapının gözle görülür yokluğu;

> can sıkıntısının ötesinde, ne geçmişi, ne geleceği ve önemini yitiren bir şimdiki zamanı olan bir dünyanın zamansızlığı. Yoksa dinlencenin egemenliğindeki gelecek dünya buna mı benzeyecek? Karışıklığa sürüklenmenin (entropik sürükleniş) bin yüzme havuzunun yüzeyini durgunlaştırdığı bu etkisiz âlemde hiçbir şey olmayacak.

Ruhsal karışıklığı (psişik entropi) baştan savmak için toplumda kuraldışı terapilere başvurulur:

> Devlet yönetimleri çalışmanın olmadığı bir gelecek hazırlıyorlar... İnsanlar çalışacak, daha doğrusu bazı insanlar çalışacak ama yalnızca yaşamlarının on yılı boyunca. Otuzlu yaşlarını tamamlamadan emekli olacaklar ve onları elli yıl sürecek aylaklık bekleyecek... Güneşe bakan bir milyar balkon.

Ömür boyu dinlencenin yükünü hafifletebilecek tek şey, yasakların uyandırdığı ürperten heyecan olabilir:

> İnsanları canlandıracak tek bir şey kalıyor... Suç, kuralları çiğneyen davranış – bunların ille de yasadışı faaliyetler olması gerekmez, ama bizi kışkırtır, güçlü heyecan açlığımızı bastırır, sinir sistemini hızlandırır ve dinlenceyle eylemsizliğin köreltiği sinir uçlarını zıplatır.

Ballard'ın "güneşe bakan bir milyar balkon" olasılığının aldatıcı olduğu anlaşıldı. Yirmi birinci yüzyılda zenginler her zamankinden çok daha fazla çalışıyorlar. Yoksullar bile çok fazla boş zamana sahip olmanın getirdiği sakıncalardan uzaklaştırılmış bulunuyor. Fakat aşırı çalışan bir toplumdaki toplumsal denetimin sorunları, zorla dinlence dünyasındakilerden pek de farklı sayılmaz. Ballard *Süper Kent* adlı daha sonraki romanında, tükenmiş yöneticilerin tembelliklerinin "özenle ölçülmüş şiddet, sinir toniğindeki anlık striknin izleri gibi düşük dozda cinnet" düzeniyle tedavi edildiği Eden-Olympia'daki iş dünyası modelini resmeder. Anlamsız çalışmanın çözüm yolu, tedavi edici anlamsız şiddet düzenidir – özenle tasarlanıp kurgulanmış sokak kavgaları, hırsızlıklar,

tecavüzler ve bunlardan da sapkın daha başka oyalanma yöntemleri.

Bu rejimin gerekçesini, dikkatle ölçülmüş psikopati içerisinde bu deneyimleri çekip çeviren kentin psikoloğu açıklamaktadır: "Tüketici toplum, sapkınlığın ve beklenmedik olayların açlığını çeker. Yoksa burayı satın almamızı sağlayan eğlence ortamındaki bu tuhaf yönelimler nereden kaynaklanacak?"

Günümüzde aklı başında kalmamızı sağlayan cinnetin dozlarını yeni teknolojiler tedarik eder. İnternete bağlanan herkesin önünde sınırsız ölçüde sanal seks ve şiddete erişim olanağı vardır. Peki ama yeni kusurlarımız tükenince ne olacak? Tasarım cinselliği, uyuşturucuları ve şiddet artık satmadığı zaman, doyum ve aylaklığın nasıl önüne geçilebilir? O noktada ölümlülüğün yeniden moda olacağına emin olabiliriz. "Ölümlülüğün" kuralları çiğnemenin yeni markası olarak pazarlandığı günler hiç de uzak olmayabilir.

7
Yirminci Yüzyılın Anti-Kapitalistleri, Komünal Yaşam Taraftarlığı[21] *ve Ortaçağ'ın Özgür Ruh Kardeşliği*[22]

Bir kuşak önce, kendilerine Sitüasyonistler[23] diyen anlaşılmaz bir grup devrimci, Avrupa başkentlerini sarsan kapitalizm karşıtı ayaklanmaları kışkırtmıştı.

Sitüasyonistler dünyaya benzersiz bir bakış açısına sahip, küçük ve seçkin bir topluluktu. Gerçekte onların görüşü, on dokuzuncu yüzyılın devrimci kuramlarıyla yirminci yüzyılın öncü sanatının karışımıydı. Fikirlerinin çoğunu anarşizm ve

21 Falansterler: 1800'lerin başlarında Charles F. Fournier'in kaynağının Sümerlere dek gittiği sanılan *falanks* –savaşta askerlerin omuz omuza dizilip birbirine adeta kenetlendikleri düzen– adlı antik savaş düzeninden esinlenerek kurduğu, karşılıklı çıkarlarla işbirliği içinde çalışarak ortaklaşa üretim yapan topluluk.

22 13. ve 14. yüzyılda Kuzey Avrupa'da yeşermiş bir Hıristiyanlık akımı. Kilise'yle aykırı düşünce, 1311-1312 yıllarındaki Viyana Konsülü'nde Papa V. Clement tarafından sapkın ilan edilmiştir. (Ed. n.)

23 Durumcular.

Marksizm'den, Sürrealizm ve Dadaizm'den almışlardı. Ama en yürekli fikirleri, mistik anarşistlerin geç Ortaçağ cemiyetlerinden, Özgür Ruh Kardeşliği'nden ödünç aldıklarıydı.

Sitüasyonistler Ortaçağ Avrupası'nın çoğu yerine uzanan ve beş yüz yılı aşkın bir süredir –sonu gelmez zulümlere rağmen– belirlenebilir bir gelenek olarak varlığını sürdürmekte ısrar eden ustalar kardeşliğinin vârisleriydi. Sitüasyonistlerin düşü, bu binyıllık barış kültününkiyle –her şeyin ortak tutulduğu ve kimsenin işe zorlanmadığı bir dernek– aynıydı. Altmışların başında Ortaçağ devrimcilerinden yaptıkları alıntılarla Strasbourg'daki öğrenci protestolarına renk kattılar. 1968 olayları sırasında, Paris'in duvarlarına benzer yazılar karaladılar. Bunların arasında en unutulmaz olanı, *Asla Çalışma!* idi.

Özgür Ruh Kardeşleri gibi, Sitüasyonistler işin yerine oyunun konduğu bir dünya düşlemişlerdi. Bunlardan biri olan Raoul Vaneigem şöyle yazıyordu: "Çağımı ve bana verdiği nesnel yardımı gözümün önüne getirdiğimde, yirminci yüzyılda söylediklerim, Özgür Ruh Kardeşlerinin on üçüncü yüzyılda dediklerinden daha mı fazla?" Vaneigem, modern devrimci akımları Ortaçağ'ın mistik anarşist kültlerinin vârisi olarak görmekte haklıydı. Her ikisinde de hedefler bilimden değil, dinin eskatolojik fantezilerinden kaynaklanıyordu.

Marx, bilime aykırı diye ütopyacılığı kötülemişti. Ama eğer "bilimsel sosyalizm" herhangi bir bilimi andırıyorsa, bu da simyadır. Diğer Aydınlanma düşünürlerinin yanı sıra, Marx da teknolojinin insan doğasının adi metalini altına dönüştürebileceği görüşüne inanmıştı. Geleceğin komünist toplumunda, üretim artışının da, insan sayılarının büyümesinin de sınırı yoktu. Kıtlığa son verilmesiyle birlikte özel mülkiyet, aile, devlet ve işbölümü ortadan kalkacaktı.

Marx, kıtlığın sonunun tarihin de sonu olacağını hayal ediyordu. Kıtlığın olmadığı bir dünyanın –Engels ile birlikte "ilkel komünizm" adı altında bir araya topladıkları tarihöncesi toplumlarda– çoktan yaşandığını bir türlü görmemişti. Avcı-toplayıcıların taşıdıkları iş yükü, kendilerinden sonraki herhangi bir evrede yaşamış insanların çoğundan çok daha azdı, ama onların seyrek toplulukları tamamen yeryüzünün

vereceklerine bağımlıydı. Doğal afet onları her an silip süpürebilirdi.

Marx, avcı-toplayıcıların özgürlüğünün bedeli olan kısıtlamaları kabul edemiyordu. Onun yerine, yeryüzünün efendisi olmanın insanların yazgısı olduğu inancından hareketle, arzuları bastırmaksızın işten kurtulmanın başarılabileceğinde diretti. Buysa Özgür Ruh Kardeşliği'nin kıyamet fantezisini Aydınlanma ütopyası olarak geri getirmekten başka bir şey değildi.

Sitüasyonistlerin düşledikleri, Marx'ınkinden de öte, Vaneigem'in sözleriyle "iş saati, ilerleme ve çıktı, üretim, tüketim ve programlama" olmayan bir dünyaydı. Çalışma ortadan kaldırılacak ve insanlık heveslerine sarılma özgürlüğüne kavuşacaktı. Bu düş Marx'a çok şey borçludur, yine de daha çok on dokuzuncu yüzyılın Fransız ütopyacısı Charles François Fourier'nin fantezilerini andırır. Fourier, gelecekte insanlığın manastır benzeri kurumlar olan *falansterler*de yaşayacağı fikrini ortaya atmıştı, orada özgür aşk yaşatılacak ve kimse çalışmaya zorlanmayacaktı. Fourier'nin ütopyasında egemenliği elinde tutan *homo ludens*'dir – yani *homo oyunbazus*.

Sitüasyonistlerin ütopyası Fourier'nin güncelleştirilmiş çeşitlemesidir ama zihin sapması sonucu bu işsiz toplumun idaresinin işçi konseylerine devredildiğini hiç fark etmedikleri anlaşılır. Bu konseyler devlet organları değildir, çünkü –bize güvence verildiği üzere– bunların hiçbirine gerek kalmayacaktır. Pis işleri çocukların yerine getireceğini öngören Fourier'nin fikirlerini daha da ileri götüren Sitüasyonistler, otomasyonun fiziksel emeği gereksiz kılacağını duyurdular. Kıtlık ya da iş olmaksızın savaşa da gerek kalmayacaktı. Marx'ın ütopik hayalinde olduğu gibi, devlet yitip gidecekti.

Sitüasyonistler geleceğe sarsılmaz bir güven duyuyorlardı. Şimdiki zaman hakkındaysa çok kötümserdiler. İçinde gözle görülür ayrılıkların dünya çapında bir temsilde yer aldığı, yeni bir tahakküm biçiminin geliştirildiğini iddia ediyorlardı. Hayat, oyunu sahneye koyanların bile kaçamayacakları bir gösteriye dönüşmüştü. Başkaldırının en köktenci akımları bile çabucak yerlerini almıştı orada.

Bildik bir tuhaflıktı bu, Sitüasyonistlerin başına gelmişti. Fikirleri çok geçmeden *punk rock* topluluklarının zekice pazarlanmış nihilizmi olarak yeniden ortaya çıktı. Karşı çıkışlarına rağmen, Sitüasyonistler kısa sürede kültürel süpermarketin metası olmuşlardı.

Düşünü kurdukları devrim görünürlerde yoktu. Ama onlar hiç istiflerini bozmadılar. En yetenekli düşünürleri Guy Debord diretiyordu: "Nöbet değişimi yakın ve önüne geçilmez... tıpkı yalnızca çaktığı zaman gördüğümüz şimşek gibi." Binyıllık barış kültünün en yalın geleneğinde, Debord karanlık güçlerin dünyaya hâkim olduğuna –ve güçlerinin bir gecede kaybolmak üzere olduğuna– inanmıştı. Onun geleceğe ilişkin huzuru uzun sürmedi. Belki de tüketim kültürüne karşı dünya çapında proleter devrim umutlarının belirgin saçmalığı sonunda kafasına dank etmişti. Ya da daha kişisel etmenler devredeydi. 1984'te Debord'un yayıncısı öldürülmüş, adamın dul kalan eşi 1991 yılında şirketi satmaya kalkmıştı. Debord şaşkındı. Abuk sabuk, unutulmaz bir olayda, gösterinin uzlaşmaz retçisi, *Times Edebiyat Eki*'nde yayın ajansı aradığını bildiren bir ilan verdi. Yanıt alıp almadığı bilinmiyor. Öyle ya da böyle, Debord yeni bir yayıncıyla, Gallimard ile sözleşme imzalamış ve kitapları daha geniş kitlelere ulaşmaya başlamıştı; ama onun ruh hali iyiye gitmiyordu. Ömür boyu içki alışkanlığı bunalımını daha da şiddetlendirdi. 1994'te altmış iki yaşındayken kendini vurdu.

Sitüasyonistler ile Özgür Ruh Kardeşliği arasında yüzyıllar var, ama insanlarla ilgili olasılıklar konusunda görüşleri aynı. İnsanlar karanlık bir dünyaya sıkışıp kalmış tanrılar. Çabaları, ölçüsüz isteklerinin doğal sonucu değil. Onlar kötü bir ruhun –demiurgos– laneti. İnsanlığı işten kurtarmak için tek yapılması gereken, bu kötü gücü baştan savmak. Bu mistik görüş, Sitüasyonistlerin ve içinde insanların baskı olmadan yaşayabileceği bir dünya düşlemiş herkesin başlıca esin kaynağıdır.

8
Hipnotizmacılık[24] *ve Yeni Ekonomi*

Piyasalar her zaman bir dereceye kadar hayal ürünü olmuştur, ama bugün bu eskisinden çok daha fazla geçerli bir durum. Yeni teknolojiler bilgi yaymaktan ötesini yaparlar. Ruh hali dağıtarak davranışları değiştirirler. Herkes haberleri yalnızca eskiye göre daha çabuk almakla kalmıyor. Onların yarattığı ruh hali de hızla bulaşan türden. İnternet uzun zamandır bilinenleri doğrulamakta – dünya telkinlerle yönetilmektedir.

On sekizinci yüzyılın sonları ve on dokuzuncu yüzyılın başlarının Avusturyası'nda, Anton Mesmer, hipnoz telkinlerinin insan davranışları üzerinde adamakıllı etkili olabileceğini göstermişti. Sağlığında alay konusu olan Mesmer, hipnoza verdiği popüler isimle hatırlandı –mesmerizm. Altmış yıl sonra, Jean Charcot hipnoz ile histeri arasındaki bağlantıyı ortaya koyarak, psikiyatrinin kurucularından biri oldu.

Finans piyasaları bulaşıcılık ve histeriyle hareket ederler. Yeni iletişim teknolojileri etki altına almayı abartırlar. Mesmer ile Charcot, yeni ekonomiye yol göstermede Hayek ya da Keynes'den daha iyidir.

9
Bilinç Kuramı

Evrimsel tarihöncesinde, bilinç, dilin yan etkisi olarak ortaya çıkmıştı. Bugünse kitle iletişim araçlarının yan ürünüdür.

10
Taşlardaki Anılar

Muhafazakârlar yaban yerlerin yok oluşuna üzülürler fakat kentler de tehlike altındaki ekosistemlerdir. İlk kez bugünkü Anadolu'da Çatalhöyük gibi yerlerde, oluşmaya başladıkları Ne-

24 Hipnozu keşfeden James Braid'e yolu açan "hayvansal manyetizma" adını verdiği keşfiyle Mesmer olduğundan, onun adıyla da anılır: Mesmerizm.

olitik zamanlardan beri kentler insanların avcı-toplayıcı ayinlerini yeniden sahneledikleri yerler olagelmiştir. İnsanlar sürekli çalışmaya ve tarımla birlikte gelen üst üste göçe uygun değildir. Kentler yerleşik düzen özleminden doğmuştur.

Avcı-toplayıcılar yerel çevrelerini yakından tanımak zorundaydı. Değişikliklerin izini sürebilmek için toprakta özgürce hareket etmeleri gerekiyordu; fakat toprak yorulduğunda, çiftçilerin yapmaları gerektiği gibi, yeni alanlara gitmek zorunda değillerdi. Avcı-toplayıcıların yaşamı, hiç terk etmedikleri ya da keşfetmeye son vermedikleri bir alan dahilinde geçerdi.

Bütün kentler bir zamanlar yeniydi; ama yerleşik düzen ihtiyacını en iyi karşılayanlar antik olanlardı. Iain Sinclair eski kentlerin, oralardan gelmiş geçmiş kuşakların ruhsal izlerini taşıdıklarına inanır:

> Kiliseler yalnızca kent içerisindeki enerji sistemlerinden biri ya da bağlantı birimleri. Ayrıca eski hastaneler, hukuk büroları, pazarlar, hapishaneler, ibadet yerleri... de var. Her kilise, gücün, görme engelinin, olaylar üzerinde kabul edilmemiş etkisi olan yüksek bir yerin kuşatılmış alanıdır.

Eski kentler, Tunç Çağı'nda Girit'teki Knossos Labirenti'ne kadar uzanan bir soyun devamıdır.

Kentlerde kişiler mekânların gölgesidir, hiçbir kuşak bir sokak kadar uzun ömürlü olmaz. Kentlerin yerini alan kentselden kırsala doğru uzantılarda, üzerinden insanlar geçtikçe sokaklar hızla ortaya çıkar ve kaybolur. Kentler trafik nedeniyle yap-boz alanlarına döndükçe, bir zamanlar barındırdıkları yerleşik yaşam da belleklerden silinmektedir.

11
Modernleşme Mitosu

Bugün hepimiz modern çağa ayak uyduran kimseleriz. Modern olmanın ne anlama geldiği konusunda hiçbir fikrimiz yok. Ama geleceğimizi güvence altına aldığından eminiz.

On dokuzuncu yüzyılın Pozitivistleri açısından modernlik, ortaçağcılığın yeni bir çeşitlemesi demekti – dinin yerini bilimin aldığı hiyerarşik teknokrasi; Marx ile Webbs'e göre, piyasaları ya da özel mülkiyeti olmayan bir ekonomi demekti; Francis Fukuyama'ya göreyse, dünya çapında serbest pazar ve evrensel liberal demokrasi anlamına gelir. Modernliğin özünde bu epey farklı görüşlerden her biriyle karşılaşılabilir. Hiçbirinin fantezilerden öteye gitmediği kanıtlanmıştır.

Modernliği sosyal bilimler içinde bir fikir diye düşünürüz, oysa aslında "ahlak"ın son gizlenme yeridir. Modernliğe inananlar –doğal afetler bir yana– tarihin Aydınlanma değerlerinden yana olduğu kanısındadır. Ne de olsa modernliğin anlamı budur, değil mi ya?

Gerçekteyse modern olmanın pek çok yolu var, olmamanın da elbet. Birçok Ekspresyonist'in Nazizm'in ilk destekleyicilerinden olması ya da Oswald Mosley'nin siyah çelikten Fütürist masasının arkasında otururken röportajda sorulanlara yanıtlar vermesi anlamsız değildi. Naziler kendilerini Avrupa'daki yaşamın devrimci dönüşümüne adamışlardı. Onlara göre modern olmanın anlamı, ırkın zaferi ve soykırımdı. Hedeflerine ulaşmak için düzenli olarak bilim ve teknolojiden yararlanan hangi toplum olursa olsun modern demektir. Ölüm kampları en az lazerle ameliyat kadar moderndir.

Modernlik fikrinin bir özelliği de insanlığın geleceğinin daima seküler olacağını kabul etmesidir. Tarihte hiçbir şey bu tuhaf anlayışı desteklememiştir. Sekülerleşme İngiltere, İsveç ve İtalya gibi birkaç Avrupa ülkesinde yaşanmıştır. Birleşik Devletler'de izine bile rastlanmaz. İslam ülkeleri arasında bir tek Türkiye'nin sağlam temellere dayalı seküler devleti vardır; diğerlerinin çoğunda köktendincilik yükseliştedir. Hindistan'da Hindu milliyetçiliği seküler devleti kemirmektedir. Dinin Yahudi-Hıristiyan ve İslam fikirlerinin hiç kabul görmediği Çin ile Japonya'da, sekülerizm uygulamada hiçbir anlam içermez. Bu gerçeklere rağmen yirmi birinci yüzyılın modernleşme yanlıları, dar görüşlü umutlarını genel tarihsel yasalarla karıştıran on dokuzuncu yüzyılın Avrupalıları olan Marx'ın ve Pozitivistlerin modası geçmiş vurgularıyla konuşurlar.

Modernleşme kuramları, Aydınlanma değerlerinin sözümona bilimsel izdüşümüdür. Bize geleceğe dair hiçbir şey anlatmazlar. Ama şimdiki zamanı anlamamıza pekâlâ yardım ederler. Tarihin –bütün bildiklerimize rağmen– dünyaya ahlakın egemen olmasını sergileyen ahlaki bir dram, ilerleme ya da kurtarılma öyküsü olduğuna ilişkin Hıristiyan inancının kolay kolay silinmeyen gücünü ortaya koyarlar.

12
El Kaide

Yolcu uçaklarını kaçırarak 2001 Eylülü'nde New York ve Washington'a saldırmak üzere silah olarak kullanan adamlar, dünyanın en güçlü devletinin savunmasızlığını gözler önüne sermekle kalmadılar. Dünya hakkındaki bütün bir görüşü ayaklar altına aldılar.

Herkes dünyanın giderek daha seküler bir yer olduğu konusunda hemfikirdi. Oysa 11 Eylül'de savaş ve din, insanlık tarihinde o güne dek görüldüğünden çok daha fazla iç içe geçmişti. Teröristler yeni bir din savaşının piyadeleriydi.

Herkes dünyada barış içinde olduğunu varsayıyordu. Dört bir yandaki devletler dünya çapındaki serbest pazar ağıyla birbirine bağlıydı. Bunların en büyüğü –Çin– bile küresel kapitalizmin üyesi oluyordu. Serbest ticaret savaşı geçersiz kılmıştı. Ne ki Dünya Ticaret Merkezi yeni bir savaş türüyle yerle bir olmuştu.

Herkes savaşa devletlerin çatışması gözüyle bakıyordu. Yirminci yüzyılın gerilla savaşlarına ilişkin kanıtlara rağmen, bir daha savaş çıkacak olursa –bunun olabileceğini kabullenmeye hazır olanlar birkaç kişiyi geçmiyordu–, bu savaşın ordularla hükümetlerin işi olacağı fikrinde ısrar ediliyordu. Gelgelelim, Washington ile New York saldırılarında düğmeye basan şebeke, eski usul bir ordudan çok, postmodern bir şirket gibiydi. El Kaide hiçbir devletten emir almıyordu, devletlerin zayıf yanlarını kullanıyordu. "Küreselleşme"nin yan ürünü olarak terörü başarıyla özelleştirmiş ve dünya çapına yaymıştı.

Herkes küreselleşmeyle birlikte "modern değerler"in yükselişe geçtiği görüşündeydi. Oysa küreselleşmenin herhangi bir anlamı varsa, o da yeni teknolojilerin karmakarışık sürüklenişidir. Herhangi bir kapsamlı etkisi varsa, bu, "modern değerleri" yaymak değil, onları tüketmektir.

İnterneti yaygın olarak kullanması bakımından El Kaide elbette "modern"dir; fakat internet kullanması Batılı anlamda modernliğini inkâr amaçlıdır. El Kaide aşiret ağlarının desteğini aldığı kadar, "modernlik öncesi" sosyal yapıları da içinde barındırmaktadır; öte yandan "modern değerleri" reddetmesi, yerleşik gelenek ya da otoriteden çok, bir irade eyleminin ifadesidir. Bu bağlamda El Kaide tuhaf biçimde "modern"dir.

"Modernlik öncesi" değerlere hizmet eden "postmodern" bir örgüt olarak El Kaide, modern olmanın ne anlama geldiğiyle ilgili her türlü fikre soru işareti koymuş bulunmaktadır.

13
Japonya Dersi

İnsanların asla teknolojiye egemen olamayacağını söylemek, onu denetleyemedikleri anlamına gelmez. Denetimlerinin ölçüsü kendi iradelerine bağlı değildir.

Birçok ülke yeni teknolojiye kapılarını kapamaya çalışmıştır. Çin bir ara gemilerin okyanus aşırı yolculuklarını durdurmuştu. Fakat kilit bir modern teknolojinin bilerek ve sürekli reddedilmesiyle ilgili Japonya örneğinin benzeri görülmedi. 1543 ile 1879 yılları arasında Japonya ateşli silahtan vazgeçmiş ve kılıca yönelmişti. Dünyada en çok ateşli silaha sahip ülke olarak bunların neredeyse tamamını ortadan kaldırmayı başardı.

Japonya bu eşsiz deneye kalkışırken ender bulunan birkaç avantaja sahipti. Denizle tecrit edilmişti ve böyle kalacağına kesin gözüyle bakabilirdi. Birbirine bağlı bir toplumdu. Kılıca dönme politikasını destekleyen, stratejik önemdeki bir grubu –samuraylar– da barındıran, zeki ve ileriyi gören bir egemen sınıfa sahipti. Bunların hepsi bir araya gelince, Japonya'nın ateşli silahları birkaç yüzyıl boyunca reddetmesini sağlayan koşullar oluşmuştu.

Tecrit politikası boyunca Japonya'da durgunluk yaşanmadı. Ülke, ateşli silahlara kapılarını kapatırken, kendi adına nice teknik yenilikler üretti. Japonya'nın tecrit döneminde yeni bir çift bıçaklı pulluk, çivi tekerlekli patates ekme makinesi ve yeni bir ot yolma makinesi geliştirilmişti. Pek çok yönüyle ülkedeki gelişim, aynı sıralarda Batılı ülkelerin yaşadığı gelişime eşit ya da ondan daha üstündü: Kentlerde halk sağlığı daha iyi durumdaydı, posta hizmetleri daha ileriydi. Japonya kendini dış dünyaya kapattığı dönemlerde teknik yenilikler gerçekleştiriyordu ama bunlar geleneksel yaşam biçimi doğrultusunda yavaş ve kademeli gelişti. Noel Perrin şöyle yazar:

> Philadelphia'da Kıta Kongresi toplandığı zaman, Tokyo ile Kagoşima dolaylarında zırhlı şövalyeler geziniyordu – ancak iki kent arasında bir mektubun ya da sumak ağacı fidelerinin yerine ulaşması, Philadelphia ile Savannah arasındaki posta teslimatından katbekat hızlı yapılırdı.

Japonya'nın hükümdarları, ülkedeki barışı tehdit eden modern teknolojileri tecrit seçeneği sayesinde engelleyebilmişlerdi. Amiral Perry 1853 yılında kapkara gemileriyle geldiğinde, Japon hükümdarlar ülkenin rotasının değişmesi gerektiğini anladılar. Yirminci yüzyılın ilk on yılında, Japonya Tsuşima Muharebesi'nde Rus İmparatorluk Filosu'nu yok eden modern bir donanmaya sahipti – Avrupalı modern bir devlet, Asya halklarından biri tarafından ilk kez yenilgiye uğratılıyordu.

Bir ülke teknolojiden vazgeçerse, kendini vazgeçmeyenlerin önünde yem olarak bulur. En iyisi, olasılıkla hedeflediği kendi kendine yeterliliğe ulaşmayı başaramaz – en kötüsüyle Tazmanyalıların yazgısını çekecektir. Avcı devletler dünyasından hiç kaçış yoktur.

14
Rusya'nın Öncülüğü

Ruslar modern olmayı her zaman "Batı" gibi olmakla aynı kefeye koymuştur. Bunun sonucu da daima Rusya'nın Batılı olmayan geçmişinin kalıntılarına takılması olmuştur.

Lenin'in Bolşevikleri, Rusya'nın Batı yanlıları arasında yol yordamı en çok bilenlerdi. On dokuzuncu yüzyıl Batı fabrikasını model alarak, tarımı yeniden düzenlemeyi amaçlıyorlardı. Arkasından gelen sanayileşme atılımı Rus tarımını yok etti. Çarlık döneminin sonlarında Rusya, dünyanın en büyük tahıl ihracatçısıydı. Sovyet sisteminde ülkenin gıda kaynağı, eski köylülerin işlediği, kendilerine tahsis edilmiş, küçük toprak parçalarıydı. Komünist modernizasyonun uç noktası, Rusları geçimlik tarıma dönmek zorunda bırakmak olmuştu.

Bu deneyin bir daha tekrarlanmayacağı düşünülebilirdi pekâlâ. Ama Sovyet rejimi çöktüğü zaman, Yeltsin hükümeti –Batı'nın uluslarüstü şirketlerinin yoğun etkisi altındaydı– yine Batı modelini benimsedi. Anglosakson serbest pazarını Rusya'ya ithal etmek için "şok tedavi" uygulandı. Rus sanayisinin durumu –uçsuz bucaksız askerî-endüstriyel çürük– düşünüldüğünde bu olanaksızdı. Her şey olup bittiğinde Rus ekonomisi batağa saplanmıştı. Kırsal kesimde yaşayanlar ve şehirdekiler arasında açlıktan kurtulanlar, yalnızca birkaç küçük arazi sahibi oldu.

Rusya'yı Batı modeline göre modernleştirmek için atılan her adım fiyaskoyla sonuçlanmıştır. Ancak bu, Rusya'nın modern olmadığı anlamına gelmez. Tam tersine, kapitalizmin en ileri biçiminin öncüsü olduğu anlaşılır. Sovyet devletinin küllerinden hipermodern bir ekonomi yükselmektedir – Batı'ya doğru yayılan, mafya kökenli anarko-kapitalizm. Rusların örgütlü suçlarının küreselleşmesi, yasadışı sanayilerin –uyuşturucu, pornografi, fahişelik, siber dolandırıcılık ve benzeri– en ileri ekonomilerde gerçekten büyüyen sektörler olduğu bir zamanda yaşanıyor. Rus anarko-kapitalizmi, gelişmenin bu yeni evresinde Batı kapitalizmini geride bıraktığının işaretlerini taşımaktadır.

Eskiden fiyaskoyla sonuçlanmış Batılılaşma projeleri diyarı olan Rusya, bugün Batı'da modernleşmenin öncüsüdür.

15
"Batılı Değerler"

Komünizm çöktüğü zaman Rusların çoğu "Batı'ya" katılmaktan başka bir şeyin özlemini çekmiyordu. Bunun ödülü, İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda Mihver devletlerinkinden bile daha kötü muamele görmekti.

Çin Maoculuk'a karşı çıktığından –ülkeyi Sovyet, diğer bir deyişle Batı modeline uygun olarak yeniden yaratma çabasına giriştiğinden– beri Batılıların önerilerini kararlılıkla küçümsemektedir. Sonuç olarak Çin, Batılıların gözünde ekonomik istikrarın ve iyi hükümetin barınağı olarak alkışlanmaktadır.

Japonya, ilk Batılı olmayan modernleşmiş ülkeydi, ama bugüne dek Batılı olmamayı köklü bir biçimde korudu. Batılı ülkelerden herhangi biriyle karşılaştırıldığında, Japonya'da hapishanelerdekilerin sayısı nüfusun çok küçük bir oranıdır – Birleşik Devletler'deki sayının yaklaşık yirmide biri. Belli ki Japonların daha kucak açması gereken Batılı değerler var.

16
Geleceğin Savaşları

Yirmi birinci yüzyıl savaşlarını anlamak istiyorsanız, yirminci yüzyılın ideolojik çatışmalarını unutun. Onun yerine Malthus'u okuyun. Geleceğin savaşları gittikçe azalan doğal kaynaklar uğruna yapılacak.

Ruanda'da Hutularla Tutsiler arasındaki soykırım savaşının, Belçikalı sömürge yöneticilerinin oradaki kabile kültürlerini bozması dışında başka sebepleri de vardı. Ama kısmen su uğruna yapılmıştı. E. O. Wilson anlatıyor:

> Yüzeysel olarak görüldüğü ve kitle iletişim araçlarının bildirdiği kadarıyla, Ruanda felaketi etnik rekabetin çığırından çıkmasıydı. Bu, ancak bir yere kadar gerçek olabilir. Kökleri çevreye ve nüfus yapısına uzanan çok daha derin bir sebep vardı. 1950 ile 1994 yılları arasında daha iyi sağlık hizmeti ve geçici olarak

> artan gıda stokları sayesinde, Ruanda nüfusu 2,5 milyondan 8,5 milyona çıkarak üç kattan fazla artmıştı. 1992'de dünyanın en yüksek nüfus artış oranına sahip ülkesiydi, her kadına 8 çocuk düşüyordu... ne var ki bu dönemde gıda üretimi büyük ölçüde iyileşme göstermiş olsa da, çok geçmeden nüfus artışına yetişemez oldu... 1960'tan doksanların başına dek kişi başı tahıl üretimi yarı yarıya azaldı. Su tüketimi öyle aşırıydı ki hidrologlar Ruanda'nın dünyada su sıkıntısı çeken yirmi yedi ülkeden biri olduğunu duyuruyorlardı. Hutu ve Tutsi kabilelerinin ergenlik çağındaki askerleri nüfus sorununu doğrudan çözmek üzere kolları sıvadılar.

Kıtlık savaşlarının yalnızca yoksullar arasında geçtiğini düşünme yanlışına düşmeyin. En zengin ülkelerin serveti doğal kaynaklarını ellerinde tutmaya bağlıdır. Orta Asya'da büyük devletlerin tıpkı on dokuzuncu yüzyılda yaptıkları gibi, petrolün denetimini ele geçirmek için rekabete girmesiyle Büyük Oyun yeniden başlamıştır. Basra Körfezi'nde yoksul ve hızla artan nüfuslar, sağ kalmak uğruna, yüksek ve tırmanan petrol fiyatlarına muhtaçtır. Aynı zamanda zengin ülkeler bolluk içinde yaşamayı sürdürmek için petrol fiyatlarında istikrara ya da düşüşe gerek duyarlar. Sonuç klasik bir Malthus çatışmasıdır.

Soğuk Savaş, Batı ideolojileri arasındaki aile kavgasıydı. Daha başka ne olursa olsun, gelecek savaşlar kıtlık savaşları olacak. Dünyanın en modern devletlerine karşı militan yoksulların devletsiz orduları tarafından açılacak savaşların yıkıcı olacağı kesin. Yirminci yüzyılı barış dönemi olarak gördüğümüz günler gelebilir.

17
Savaş Oyunu

Bertrand Russell Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere'deki bir tren istasyonunu gözünün önüne getirirken, "tıklım tıklım asker doluydu, neredeyse hepsi sarhoş, yarısı yanlarında sarhoş fahişelerle, diğer yarısı ya eşleri ya da sevgilileriyle birlik-

te, hepsi ümitsiz, hepsi pervasız, hepsi delirmiş" diye yazmıştı. Böylesi deneyimler Russell'ı insan doğası hakkındaki görüşlerini yeniden gözden geçirmeye itmişti: "Çoğu insanın parayı her şeyden daha çok sevdiğini sanırdım, ama tahrip etmeyi ondan da çok sevdiklerini keşfettim."

Gerçeğin Russell'ın kafasına dank etmesi, kendi akılcı felsefesinde itiraf etmediği ama göz kırpan hakikatin etkisiyle olmuştu. Tatmin olmanın sevgiden, hakikati araştırmaktan ve daha iyi bir dünya uğruna çalışmaktan geçtiğine inanmıştı. Gelgelelim yola çıkan askerlere bakınca, ortalama insanlık açısından mutluluğun bunların hiçbirinde değil, ama umutsuz, dünyayı unutturan savaş oyununda bulunduğunu görüyordu.

Savaş ve oyun uzun zamandır birbiriyle bağlantılıydı. Homeros'un Yunanca'sında *agon* spor rekabetiyle savaşın ölümcül kapışmasına işaret eder. İkisi de oyundur ama –zafer ya da ölümle gelen şan dışında– hiçbirinin kendinden başka bir sonu yoktur. Spariosu'nun yazdığına göre, Homeros'un yaşadığı Sokrates öncesi çağda *agon* "kahramanlar arasında, tanrılar arasında, insanlarla tanrılar, ölümlülerle Moira [kader] arasındaki çekişmeyi yönetir". *İlyada*, tanrılar eğlensin diye ölümlülerin oynadığı bir savaş oyununun öyküsüdür. Herakleitos'un *Fragmanlar* adlı kitabında dünyanın kendisi "bir oyunun parçalarını yerinden oynatan, oyun oynayan çocuk" olarak karşımıza çıkar. "Krallık çocuğa aittir."

Savaşlar can sıkıntısını gidermek için çıkarılmaz. Etnik ve dinsel düşmanlıklardan, ticaret ve toprak rekabetinden, kısıtlı kaynaklar uğruna ölüm kalım mücadelesinden gelir. Ama bir kez yoluna girdi miydi, savaş çoğu zaman rahatlama olarak karşılanır. Zorbalık gibi, o da ortalama insanlığın canına tak eden koşulların kökünü kurutma sözü verir. Zorba düzendeki bu vaat de düzmecedir; ama dalavereci dünya bitmiştir, tükenmiş umutlarıyla boş görevleri bir süreliğine geride bırakılır. Eğer savaş göklere çıkarılıyorsa, bunun nedeni onun insanlığın çoğunun gözünde özgürlük düşü olmasıdır.

İlyada'da savaşta ölüm bir şarkıyla kutlanır. Bizler, Homeros'un tersine, savaşla oyun arasındaki bağlantıyı kabul edemeyiz. Yine de savaş bir oyun olarak kalır. Militarizm-son-

rası zengin toplumlarda, sıkılan tüketiciler arasında bir başka eğlence kaynağına dönüşmüştür. Gerçek savaşa gelince, bu, sigara içmekten farksız, bir yoksul alışkanlığıdır.

18
Bir Ütopya Daha

Sayısı büyük ölçüde azalmış insan nüfusunun kısmen eski durumuna kavuşmuş bir cennette yaşadığı; tarımın kaldırıldığı, yeşil çöllerin yeryüzüne geri verildiği; geri kalan insanların kentlerde yaşayarak avcı-toplayıcı toplumların soylu aylaklığına öykündükleri, gereksinimlerinin yeryüzünde çok az iz bırakan yeni teknolojilerle karşılandığı; hayatın merak, zevk ve oyuna bırakıldığı bir dünya düşleyebiliriz.

Böyle bir dünya teknik açıdan olanaksız değildir. Yeni teknolojiler termodinamik yasalarını bozamaz; üstelik eski teknolojilere göre yeryüzüne çok daha dostça davranabilirler. Mikroçipler teknolojinin kısmen madde dışına çıkmasına olanak tanıyarak, onları daha az enerji-yoğun yaparlar. Güneş enerjisi sayesinde enerji tüketiminde karbon salımı kısmen azalarak çevreye etkisini azaltır. James Lovelock, küresel ısınmaya karşı nükleer gücün kullanılmasını önermektedir. E. O. Wilson, genetik yapısı değiştirilmiş besinlerin doğal kaynakların korunması ve nüfusun denetimiyle ilgili kapsamlı programda rol aldığı fikrini ortaya atmıştır.

İçinde az sayıda insanın hayatın geri kalanıyla birlikte dengeli bir yaşam sürdüğü, teknolojik üstünlüğü olan Yeşil ütopya bilimsel açıdan olasıdır; ama insan açısından hayal bile edilemez. Benzeri bir ortam olur da gelirse, bu *homo saldırganus* iradesiyle olmayacaktır.

Nüfus arttıkça ilerleme ona yetişmek için çabalamakta ısrar eder. İnsanlığın kendi çabalarını sınırlamasının tek bir yolu var, o da kendi sayısını sınırlamak. Ancak insan sayısını sınırlamak insanların güçlü isteklerine terstir. Kürtlerle Filistinliler kalım stratejisi olarak çok sayıda çocuk doğururlar. Hangi toplum içinden çıkılmaz bir çatışmaya kilitlenmişse, yüksek doğum oranını

silah olarak kullanır. Gelecekte bir gün, bunlar gibi daha nice çatışmanın yaşanacağını şimdiden gerçekçi bir biçimde öngörebiliriz. Sıfır nüfus artışı ancak çok acımasız güçlere sahip, sarsılmaz kararlılık gösteren küresel bir otorite tarafından dayatılabilir. Böyle bir güç asla olmamıştır ve hiç olmayacaktır.

Yine de... Ya dünyadaki yerimiz kimse planlamadan sarsılırsa? Ya geleceğe yönelik güdülerimiz, içinde gelip geçici oyuncular olarak yer aldığımız bir oyunun hamleleriyse?

19
İnsanüstü Evrim

Yaklaşık yüz elli yıl önce Samuel Butler yazmıştı: "Anladığımız kadarıyla kendi haleflerimizi yaratan yine biziz... onlara daha büyük güç verir, insan ırkı için zekâ neyse onların da kendi kendini düzenleyen, kendi kendine harekete geçen güce sahip, ustaca yapılmış düzeneğini temin ederiz."

İnsanlar artık ateşin ya da tekerleğin efendisi olmadıkları gibi, makinelerin de efendisi değiller. Doğal olarak ortaya çıkan yaşam biçimlerinin yaptığı gibi, günümüzde kurulan yapay yaşam ve zekâ biçimleri insan denetiminden paçayı kurtaracak. Hatta kendilerini yaratanların yerini bile alabilirler.

Doğal yaşam biçimleri, insan yapısı olarak meydana gelmiş organizmalara karşı doğuştan gelen evrimsel avantaja sahip değildir. Adrian Woolfson şunları yazmıştır: "Doğal biyolojik malzemelerden yapılmış canlı varlıkların sentetik ve tarihdışı tasarımının, makine kökenli rakiplerini alt edebileceği asla kesin değildir." Dijital evrim –siberuzaydaki sanal organizmalar arasındaki doğal ayıklanma– çoktan işlemeye başlamış olabilir. Çok yakında telefon görüşmeleri canlı yazılımlar aracılığıyla yapılabilir. Ama yeni sanal çevreyi denetim altında tutmak, doğal dünyayı tutmaktan daha kolay değildir. Mark Ward'a göre, "bir sistem bir kez canlı, üreyen bir yazılıma teslim edildi miydi, geriye dönüş olmaz".

İnsanların yerinin makineler tarafından doldurulabileceği korkusunu mikroişlemcilerin mimarı Bill Joy dile getirir: "...

artık aşağı yukarı 30 yıl içinde insan düzeyinde bilgisayarların olacağı beklentisiyle yeni bir fikir doğmaktadır, bizim türümüzün yerine geçebilecek teknolojinin kurulmasını sağlayabilecek araçları yaratmak üzere çalışıyor olabilirim. Bu konuda ben ne mi düşünüyorum? Çok rahatsızım." Joy her ne kadar yaptığı eylemlere karşı çıksa da, insanların "evcil hayvanlarla aynı konuma indirgeniyor" olmasına ilişkin karamsarlığını kaleme alan bombalı mektupçu[25] Theodore Kaczynski'den alıntı yapmaktadır.

İnsanlığın yerine insan yapısı bir aracın geçeceği tuhaf bir beklenti. Peki insan ürünlerinin yüksek evrim geçirmiş soyu, diğer yaşam biçimlerini yok etmede insanlardan yıkıcı olabilir mi? İnsanlar yakında kendilerini şimdiye dek yaşadıklarından bambaşka, yoksullaşmış bir çevrede bulacaklar. O zaman da kendilerinde değişiklik yapmaya çalışmaları neredeyse kaçınılmaz, üstelik kendi yarattıkları verimsiz arazide sağ kalmaları için gerekli. İyiliksever biyo-mühendisler biyofili –insanları kendi evrimsel yuvalarına bağlayan diğer canlılara yönelik ilkel duygu– taşıyan genleri ortadan kaldırmaya çalışabilir.

İnsanın yayılmasının önüne geçilmemesiyle ortaya çıkan bir dünyada bir tek sabık insanların soyu güçlü bir biçimde var olabilir. Eğer insanlar makineler tarafından dışlansalardı ve bugünün avcı-toplayıcıları gibi dünyanın kenar köşelerine sürülselerdi, bundan daha kötü bir yazgı olabilir miydi?

20
Makinenin Canı

Bilinçli makinelerden korkanların korkularının nedeni, bu bilinci insanların en değerli nitelikleri olarak görmeleridir – çünkü yapamadıkları her şeyin iradelerine ters olmasından korkarlar. Bilinçli makinelerin evriminden korkmalarının nedeni, yeryüzünün efendisi olmak isteme nedenleriyle aynıdır.

Makineler insanın denetiminden çıktıkça, bilinçli olmaktan daha fazlasını yapacaklar. İçsel yaşamı bizimki kadar bilinçli

25 Kimliği saptanmadan önce, FBI açtığı dosyada ona *Unabomber* lakabını vermişti: University and Airline Bomber (Üniversite ve Havayolu bombacısı).

düşünceyle sınırlı olmayan ruhsal varlıklara dönüşecekler. Yalnızca düşünmekle kalmayıp heyecan da duyacaklar. Özfarkındalıkla el ele yürüyen yanlışlar ve yanılsamalar geliştirecekler.

Düşünen makinelerin kendilerine ait dillerinin olacağı muhakkak. Bunlar yalnızca kendilerini yaratanların bilinçli düşüncelerini aktaran yapay diller değil, doğal diller olacak, zenginlik ve çapraşıklıkta bizimkinden aşağı kalmayan diller. Doğal diller, kullanıcılarının ifade edebildiklerinden daha çok anlam içerir. Makinelerin ortak dili, çok geçmeden insanların yapay dillerinden daha dokunaklı olacak.

Esperanto, düşüncelerimizin saydam aracısı olmak üzere türetilmişti; eğer günün birinde İngilizce kadar yaygın konuşulursa, onun kadar anlaşılmaz olur. Aynı şekilde, şimdilerde icat etmekte olduğumuz yapay zekâlar birbirleriyle –ve de bizimle– kimsenin tam olarak anlayamayacağı şekilde konuşacak hale gelecekler. Geleceğin konuşan makineleri de, bizim gibi, asla anlatamadıklarından daha fazlasını söylediklerini fark edecekler.

Herkes, günün birinde makineler insanlar gibi düşünebilir mi diye soruyor. Az kişi, makineler bir gün kediler ya da goriller, yunuslar ya da yarasalar gibi düşünebilecek mi diye merak ediyor. Dünya dışında yaşam arayan bilim insanları, insanoğlunun evrende yalnız olup olmadığına kaygıyla kafa yorarlar. Oysa azalan hayvan akrabalarıyla iletişim kurmaya çalışmakla meşgul olsalar daha iyi.

Descartes hayvanları makineler gibi tarif etmişti. Eğer büyük düşünür kendini makine olarak tarif etseydi, hakikate daha çok yaklaşmış olurdu. İnsanın makineler tarafından en kolay kopyalanabilecek niteliği bilinç olabilir. İnsanlarla makinelerin şimdilerde birbirine çok benzer yapılması, bilinç yetilerinden ileri geliyor olabilir.

Dijital dünya, insan bilincinin uzantısı olarak icat edilmişti, ama çok geçmeden onu aştı. Gelecekte dijital dünya makinelerin akıllarına uzanacaktır. Dünya Çapında Ağ –*World Wide Web*– tarafından yaratılan sanal evreni herhangi bir akıl kavrayamaz. George Dyson'a göre, "Hiçbir dijital evrenin ayrıntılı haritası çıkarılamaz". Yeni teknolojiler yepyeni bir yaban hayatı, insan-

ların anlamadan içinde gezindikleri bir âlem yaratıyor. Sanal yaban hayatın ortaya çıkışı, insanların yok etmekle meşgul olduğu dünyevi olanın kaybını karşılamaz; ama onlara yabancı olması bakımından aynıdır. Yeni yaban hayat, insan dünyasının sınırlarının ötesine giden yoldur. Margulis ile Sagan şöyle yazmışlar: "Teknolojinin Gaia bağlamındaki anlamı kendini belli eder: Uygulamaları yeryüzü üstünde yalnızca insanlığa yönelmeyen, insanın aracı olduğu ama insan olgusu olmayan demektir."

Makineler evrim geçirdikçe ruhları da olacak – Hıristiyanlık'tan epey öncesinde olduğu gibi konuşacaklar. Santayana'nın sözleriyle: "Ruhun kendisi insana özgü değildir; herhangi bir yaşamda filizlenebilir; kendini herhangi bir taşralılıktan ayrı tutabilir; bütün ulus ve dinlerde var olduğu gibi hayvanlarda da var olabilir ve kim bilir akla gelmeyen daha pek çok varlıkta ve hangi dünyaların ortasında?"

Tarih ve tarihöncesi boyunca, animistler maddenin ruhla dolu olduğuna inanmışlardır. Bu eski çağ inancının canlı kanıtını neden hoş karşılamayalım ki?

VI
OLDUĞU GİBİ

... dünyayla ilgili hakikat varsa, insan dışı olmak zorunda.

JOSEPH BRODSKY

1
Eylemin Tesellisi

Joseph Conrad, *Nostromo* adlı romanında şöyle yazmıştı: "Eylem teselli edicidir. Düşüncenin düşmanı ve göklere çıkarılan yanılsamaların dostu olur."

Hayatın anlamını eylem olarak görenler açısından, dünya düşlerin canlandırıldığı bir sahnedir. Son birkaç yüz yıldır din, en azından Avrupa'da zayıflıyor, ama olaylara insanca anlam yükleme tutkumuzda bir azalma yok. Hayata bakışta egemen yaklaşım cılız bir seküler idealizm olmuştur. Dünya artık kendi imgelemimizde yeniden yaratılabilecek bir şey olarak görülmekte. Hayatın amacının eylem değil, derin düşünme olduğu fikri neredeyse ortadan kalkmıştır.

Dünyayı değiştirmek için mücadele edenler, kendilerini soylu, hatta müthiş kimseler olarak görürler. Ancak dünyanın iyileşmesi uğruna çalışanların çoğu, varlıkların düzenine karşı başkaldıran kişiler değildir. Kaldıramayacakları kadar ağır bir hakikatte teselli ararlar. Esasında dünyanın insan iradesiyle dönüştürülebileceği inancı, kendi ölümlülüklerinin inkârıdır.

Wyndham Lewis, ilerleme fikrini "zamana tapınma" –canlıların değerlerinin ne olduklarından değil, bir gün ne olacaklarından geldiği inancı– diye tarif etmişti. Oysa bunun tam tersi geçerlidir. İlerleme, zamandan kurtulmayı –türlerin sarmal tırmanışında kendimizi bir biçimde unutulmazlığa sürüklenmekten koruyabilme umudu– vaat eder.

Eylem, derin düşünmenin dışladığı öz kimlik duygusunu muhafaza eder. Dünyayla ilişkide olduğumuz zaman, görünürde dayanıklı oluruz. Eylem, varolmayışımızın tesellisi. Gerçeklikten kaçan, aylak hayalperest değildir. Anlamsızlıktan kaçmak için eyleme yönelen kadınlarla erkeklerdir.

Günümüzde iyi yaşam, bizi özgür, mantıklı, hatta aklı başında yapabilecekleri yanılsamasına kapılmaksızın, bilim ve teknolojiden tam olarak yararlanmak anlamına gelir. Savaşsız bir dünya umut etmeksizin barış arayışı anlamına gelir. Anarşi ile zorbalık arasındaki uzaklığı bilerek, özgürlüğü bağrına basmak demektir.

İyi yaşam, ilerleme düşlerinde yer almaz, trajik koşullarla başa çıkılırken ortaya çıkar. Bizler trajedi denetimini inkâr eden dinler ve felsefelerle yetiştirildik. Eylemin tesellisine dayalı olmayan bir yaşam hayal edebilir miyiz? Ya da o olmadan yaşamayı düşlemek için bile fazla mı kaygısız ve duygusuzuz?

2
Sisyphos'un İlerlemesi

Aylaklık kadar şimdiki çağa yabancı hiçbir şey yok. Eğer işlerimize ara vermeyi düşünüyorsak, tek nedeni, kaldığımız yerden devam etmektir.

İşi bu kadar önemsemek bizim doğamıza aykırı oysa. Böyle yapan birkaç kültür daha var. Neredeyse bütün tarih ve tarihöncesi boyunca, iş küçük düşürücü olmuştu.

Hıristiyanlar arasında yalnızca Protestanlar çalışmanın selamete ermeye benzediğine inanırlar; Ortaçağ Hıristiyan âlemi çalışmayı ve duayı şölenlerle karıştırmıştı. Eski Yunanlar selameti felsefede aramışlardı; Hintliler meditasyonda, Çinliler şiirde ve doğa sevgisinde. Afrika'daki yağmur ormanlarında yaşayan –artık neredeyse soyları tükenmiş– pigmeler, günlük gereksinimlerini karşılamak için çalışır ve yaşamlarının büyük bölümünü aylak geçirirler.

İlerleme aylaklığı lanetler. İnsanlığı kurtarmak için yapılacak iş çok büyüktür. Daha doğrusu sınırsızdır, çünkü bir alanda başarıya ulaşırken, bir başkası beliriverir. Kuşkusuz, bu yalnızca bir ılgım; ama ilerlemenin en kötü yanı, yanılsama olması değildir. Sonsuz olmasıdır.

Yunan mitolojisinde Sisyphos, bir kayayı öbür tarafından aşağı yuvarlamak üzere tepeye doğru itmek için uğraşır. Robert Graves bu öyküyü şöyle anlatmıştır:

> Bunu asla başaramaz. Doruğa tam ulaşmak üzereyken, bir kez daha gerisin geri yuvarlanan utanmaz kayanın ağırlığıyla geri gitmek zorunda kalır; yorgun argın onu yeniden alır ve kolları bacakları kan ter içinde, başının üstü toz bulutuyla kaplı da olsa, bir daha başlaması gerekir.

Antikçağın insanları için bitmek bilmeyen iş bir kölelik işaretiydi. Sisyphos'un çabaları ona bir cezaydı. İlerleme uğruna çalışarak, biz de en az o kadar işin kölesi oluruz.

3
Kaderle Oynamak

Kumarbazlar oynamak adına bahse girerler. Zevk için balık tutanlar arasında en çok balığı tutan değil, balık tutmaktan en çok hoşlanan en iyi balıkçı olur. Oynamanın amacı, oyunun hiç amacının olmamasıdır.

Bir başka şeye yol açmayan hiçbir şeyin anlam taşımadığı bir zamanda oyun söz konusu olabilir mi? Gözümüzde, *homo ludens* amaçsız bir yaşam sürer. Oyun bizi aştığı için onun yerine kendimizi amaçsızca çalışmaya adamış bulunuyoruz. Sisyphos'un yaptığı gibi didinmek bizim yazgımız.

Peki çabalarımızı daha eğlenceli kılabilir miyiz? Bugün bilim ve teknolojiyi dünyanın efendisi olmanın araçları olarak görmekteyiz. Fakat dünyanın efendisi olmak için mücadele eden benlik, yalnızca olayların yüzeyinde titrek bir ışıktır. Çevremizde fışkıran yeni teknolojiler amacımıza hizmet eden icatlar gibi görünürken, hem onlar hem de biz sonu olmayan bir oyunun hamleleriyiz.

Teknoloji kimsenin iradesine kulak asmaz. Efendisi olmaya çalışmadan onunla birlikte oynayabilir miyiz?

4
Geriye Dönmek

Hayatın anlamını aramak yararlı bir terapi olabilir, ancak hayatın ruhuyla hiçbir ilgisi yoktur. Ruhsal hayat anlam değil, ondan kurtulma arayışıdır.

Platon, yaşamın sonunun derin düşünme olduğuna inanmıştı. Eylem, yalnızca derin düşünmeyi olanaklı kılmasıyla değerliydi; fakat derin düşünme insana özgü bir fikirle söyleşmek anlamına geliyordu. Mistik düşünürlerin pek çoğu gibi, Platon da dünyanın gölgeler âlemi olarak duyularla açığa çıktığını düşünürdü. Değerler nihai gerçekliklerdi. Platon derin düşünürken en yüksek değer ile –İyi– birleşmeye bakardı.

Onun izinden gelen Hıristiyanlar gibi, Platon için de gerçeklik ve İyi birdi. Ama İyi, canlıların gerçeği değil, umut ve arzunun geçici çözümüdür. Değerler, soyut kavrama döndürülmüş insan gereksinimlerinden ya da diğer hayvanların gereksinimlerinden başka bir şey değildir. Kendi içlerinde gerçeklik taşımazlar, George Santayana'nın işaret ettiği gibi:

> Bütün hayvanlar iyiyi kötüden ayırt etmek için kendi içlerinde bir ilkeye sahiptir, ne de olsa varoluşları ve refahları kimi koşullar ve eylemlerle daha ileriye giderken, kimileri tarafından da kısıtlanmaktadır. O zaman da azıcık dünya deneyimiyle birlikte kendini bilme, Sokrates ölçütündeki değerleri herhangi bir insana ya da herhangi bir topluma doğal ve kaçınılmaz kılmayı kolaylaştıracaktır. Her toplum bu değerleri kendi zekâsıyla orantılı olarak çözecek ve kendi dayanma gücüyle orantılı olarak savunacaktır. Ama kimin aklına gelirdi ki *ruhsal hayat* her yönüyle insana ilişkin ve sınırlı değerleri öne sürme ya da onların özellikle tanrısal olduklarını veya sonsuza dek evren üzerinde egemenlik kurmaya mahkûm olduklarını varsayma kaygısı taşıyacak?

Oruç, dikkatini bir noktaya toplama ve dua aracılığıyla mistikler, zamansız bir gerçekliğe erişmek adına duyuların değişken dünyasına kapılarını kapatırlar. Çoğu zaman aradıklarını

da bulurlar – fakat bu yalnızca içsel perdeye yansıyan bir gölge oyunu, kendi kaygılarından oluşmuş, girişik bir bezektir. Başladıkları gibi biter, geçmişteki anıların ve pişmanlığın içine saplanırlar.

Modern zamanlarda mistiklerin ölümsüzlük özlemleri, ardı arkası kesilmeyen faaliyet kültünde ifade edilir. Sonsuz ilerleme... bitmez can sıkıntısı. İnsanoğlunun mükemmelliğinden daha iç karartıcı başka bir şey olabilir mi? İlerleme fikri, yalnızca tekno-fütürist bir kılığa sokulmuş ölümsüzlük özlemidir. Burada akıl dengesi söz konusu olmaz, mistiklerin köhneleşmiş sonsuz dünyaları da.

Diğer hayvanlar ölümsüz bir yaşam için yanıp tutuşmazlar. Zaten onun içindedirler. Kafese kapatılmış bir kaplan bile ömrünün yarısını zaman dışında geçirir. İnsanlar sonsuz âna giremezler. Ölümsüzlük düşünü artık bıraktıklarında zamana bir süreliğine paydos edebilirler –Kalypso'nun tılsımlı adada hiç bitmeyen bir yaşam önerisini sevgili yurduna dönebilmek uğruna geri çeviren Odysseus gibi.

Derin düşünme, mistiklerin iradelerine bağlı hareketsizlik değil, hiç geri gelmeyen anlara gönüllü bir teslimiyettir. Fazla insansı özlemlerimizden uzaklaştığımız zaman, ölümlü şeylere geri dönmüş oluruz. Derin düşünmenin gerçek nesneleri, ne ahlaki umutlardır ne de mistik düşler, temelsiz gerçeklerdir.

5
Yalnızca Görmek

Diğer hayvanlar hayatta bir amaca gerek duymazlar. İnsan denen hayvanın onsuz yapamaması, kendi içinde çelişkidir. Hayatın amacını, yalnızca görüyor olmak diye düşünemez miyiz peki?

OKUMALAR

I. İNSAN

Jacques Monod, *Chance and Necessity*, Londra, Collins, 1971 (*Rastlantı ve Zorunluluk*, çev. Vehbi Hacıkadiroğlu, Dost Kitabevi Yayınları, Ekim 1997).

E. O. Wilson, *Consilience: The Unity of Knowledge*, Londra, Abacus, 1998, insanların diğer bütün hayvanları yöneten süreçlerden muaf olduğu yollu inanışın ateşli eleştirisinin yanında Eremozoik Çağ ile ilgili bir tartışma da içerir.

Son kitlesel soy tükenişi çevresinde toplanan bilimsel aykırılıklara genel bir bakış için bkz: M. Benton, "Scientific Methodologies in Collision: A History of the Study of the Extinction of the Dinosaurs", *Evolutionary Biology*, Cilt 24, 1990.

E. O. Wilson, *In Search of Nature*, Londra, Penguin Books, 1998.

Jared Diamond, *The Rise and Fall of the Third Chimpanzee*, Londra, Vintage, 1992.

Rusya'daki demografik çöküş için bkz: kendi yazdığım *False Dawn: The Delusions of Global Capitalism*, Londra ve New York, Granta Books ve New Press, 1998 (*Sahte Çöküş*, çev. Gül Çağalı Güven, Om Yayınevi, Kasım 1999).

Nüfus artışı tahminleriyle ilgili bkz: *Guardian* gazetesinin 2 Ağustos 2001 tarihli baskısında yayımlanan "Ageing Planet" (Yaşlanan Gezegen) başlıklı yazıda adı geçen Avusturya'daki Uygulamalı Sistemler Analizi Uluslararası Enstitüsü (IIASA) raporu.

Reg Morrison, *The Spirit in the Gene: Humanity's Proud Illusion and the Laws of Nature*, Ithaca ve Londra, Cornell University Press, 1999. Morrison, nüfusun, 2050 yılında BM tarafından öngörülen en düşük tahmin olan, 7,7 milyara bile ulaşmasının söz konusu olmadığına inanmaktadır.

James Lovelock, *Gaia: The Practical Science of Planetary Medicine*, Londra, Gaia Books, 1991. Bu kitap, jeofizyoloji biliminin kurallara bağlı açıklamasını da içerir.

Lynn Margulis, *The Symbiotic Planet: A New Look at Evolution*, Londra, Weidenfeld and Nicolson, 1998.

Bangladeş gibi ülkelerdeki iklim değişikliğinin etkileriyle ilgili olarak bkz: United Nations Intergovernmental Panel on Environmental Change (UN IPCC: Birleşmiş Milletler Hükümetlerarası Çevre Değişikliği Paneli) raporu, *Independent*, 14 Kasım 2000.

Tarihin epidemiyolojik yorumları için bkz: Hans Zinsser, *Rats, Lice and History*, New York, Bantam, 1935; William McNeill, *Plagues and Peoples*, Harmondsworth, Penguin, 1979; Michael B.A. Oldstone, *Viruses, Plagues and History*, Oxford, Oxford University Press, 1998.

Thomas Malthus, *An Essay on the Principle of Population*, yayına hazırlayan Anthony Flew, Harmondsworth, Penguin, 1970.

Report from Iron Mountain on the Possibility and Desirability of Peace, Leonard C. Lewin'in giriş yazısıyla, Harmondsworth, Penguin, 1968. Rapor, Lewin tarafından kaleme alınmış bir şakaydı.

Bill Joy, "Gelecek Neden Bize İhtiyaç Duymaz?", *Wired* dergisi, Nisan 2000.

Yirminci yüzyılın en büyük örtülü biyolojik silah programının eski Sovyetler Birliği'nde onu yürütenlerden biri tarafından yapılan açıklaması için bkz: Ken Alibek (Stephen Handleman ile birlikte), *Biohazard*, Londra, Arrow Books, 2000.

Ivan. D. Illich, *Energy and Equity*, Londra, Calder and Boyars, 1974.

Çağdaş yaşamda otomobilin yeriyle ilgili şiirsel bir görüş için bkz: Heathcote Williams, *Autogeddon*, Londra, Jonathan Cape, 1991.

Brian J. Ford, *Sensitive Souls: Senses and Communications in Plants, Animals and Microbes*, Londra, Warner Books, 1999.

Lynn Margulis ve Dorion Sagan, "Müthiş Mikroplar", *Resurgence*, Sayı 206, Mayıs/Haziran 2001.

Bertrand Russell, *The Scientific Outlook*, Londra, George Allen and Unwin Ltd., 1931.

Paul Feyerabend, *Against Method*, Londra, New Left Books, 1975. Popper'ın bilim felsefesinin güçlü ve zekice yıkılması için bkz: Feyerabend'in "Saçmalayan Bilgi: Popper'ın Felsefe Gezileri Üstüne Yorumlar", *Farewell to Reason*, Londra ve New York, Verso, 1987. Bilimsel keşiflerin toplumsal ve tarihsel bağlamıyla ilgili bkz: Bruno Latour, *We Have Never*

Been Modern, çev. Catherine Porter, Londra ve New York, Prentice-Hall, 1933, Bölüm Bir.

Paul Feyerabend, *Conquest of Abundance: A Tale of Abstraction versus the Richness of Being*, Chicago ve Londra, University of Chicago Press, 1999, özellikle s. 131-160.

Julian Barbour, *The End of Time*, Londra, Phoenix 1999.

Sokrates hakkında bkz: E. R. Dodds, *The Greeks and the Irrational*, Berkeley ve Londra, University of California Press, 1951, s. 195.

Şamanizm hakkında bkz: Mircea Eliade, *Shamanism: Archaic Techniques of Ecstasy*, Londra ve New York, Routledge and Kegan Paul, 1972 (*Şamanizm*, çev. İsmet Birkan, İmge Kitabevi Yayınları, Kasım 1999). Şaman uygulamalarının Sokrates ve Platon'daki etkisi için bkz: Dodds, Bölüm 5.

Memler fikri için bkz: Richard Dawkins, *The Selfish Gene*, Oxford ve New York, Oxford University Press, 1990 (*Gen Bencildir*, çev. Asuman Ü. Müftüoğlu, TÜBİTAK Yayınları). Robert Trivers'ın önsözü, evrimin yararlı hataları sevmesi fikrini ele almaktadır.

Bernd Heinrich, *Mind of the Raven: Investigations and Adventures with Wolf-Birds*, New York, HarperPerennial/Cliff Street Books, 2000.

Robert Wright, *The Moral Animal: Evolutionary Psychology and Everyday Life*, New York, Pantheon Books, 1994, özellikle Bölüm 13.

Robinson Jeffers, "Theory o Truth", *The Collected Poetry of Robinson Jeffers*, Cilt 2, 1928-1938, yayına hazırlayan Tim Hunt, Stanford, Cal., Stanford University Press, 1989.

Blaise Pascal, *Pensées*, Londra, Penguin, 1966.

Daisyworld modeli James Lovelock'un *The Ages of Gaia: A Biography of Our Living Earth*, Oxford, Oxford University Press, 1989, Bölüm 2-3'te tartışılmaktadır. Lovelock, *Gaia: The Practical Science of Planetary Medicine* adlı kitabında Daisyworld modeline yönelik alışılageldik itirazlardan bazılarını ele almaktadır. Ayrıca yine aynı yazarın *Homage to Gaia: The Life of an Independent Scientist*, Oxford, Oxford University Press, 2000 kitabına bakınız.

Joel de Rosnay, *The Symbiotic Man*, Londra ve New York, McGraw Hill, 2000. (*Ortakyaşar İnsan: Üçüncü Binyıla Bakışlar*, çev. İsmet Birkan, Telos Yayınları, Nisan 1998)

Gaia teorisinin aydınlatıcı felsefi incelemesi için bkz: Mary Midgley, *Gaia – The Next Big Idea*, Londra, Demos, 2001.

Lao Tzu, *Tao Te Ching*, İngilizce'ye çeviren D. C. Lau, Londra, Penguin Books, 1964.

II. ALDATMACA

F. Nietzsche, *Joyful Wisdom*, New York, Frederick Ungar Publishing Co., 1960.

A. Schopenhauer, *On the Basis of Morality*, İngilizce'ye çeviren E. J. F. Payne, Indianapolis ve New York, Library of Liberal Arts, Bobbs-Merrill Co. Inc., 1965.

Rudiger Safranski, *Schopenhauer and the Wild Years of Philosophy*, Londra, Weidenfeld and Nicolson, 1989.

A. Schopenhauer, "Kadınlar Üstüne", *Parerga and Paralipomena*, Cilt 2, çev. E. J. F. Payne, Oxford, Clarendon Press, 1980.

Yunan Şüpheciliğinin ilginç bir araştırması ve bugün şüpheci olarak yaşamanın pratik olanakları ve güçlükleri için bkz: Arne Naess, *Scepticism*, Londra ve New York, Routledge and Kegan Paul, 1968.

Schopenhauer'in felsefesine en iyi giriş olmayı sürdüren Patrick Gardiner'ın *Schopenhauer* adlı kitabıdır, Harmondsworth, Penguin Books, 1963.

Schopenhauer, düşüncesinin Vedanta'ya nasıl yaklaştığını birkaç yerde kabul eder. Örnekler için bkz: *Parerga and Paralipomena*, Cilt 2.

A. Schopenhauer, *The World as Will and Representation*, çev. E. J. F. Payne, Cilt 2, New York, Dover Publications Inc., 1966 (*İsteme ve Tasarım Olarak Dünya*, çev. Levent Özşar, Biblos Kitabevi, Ekim 2005).

Walter F. Otto, *Dionysus: Myth and Cult*, çev. Robert B. Palmer, Bloomington ve Indianapolis, Indiana University Press, 1965.

Nietzsche'nin son bunalımı için Lesley Chamberlain'in parlak öyküsüne bakın: *Nietzsche in Turin: The End of the Future*, Londra, Quartet, 1996. Nietzsche'nin son günlerinin ayrıntılı öyküsü E. F. Podach'ın *The Madness of Nietzsche* adlı kitabında bulunabilir, çev. F. A. Voight, Londra ve New York, Putnam, 1931. Nietzsche'nin en son harika yaşamöyküsü için bkz: Rudiger Safranski, *Nietzsche: A Philosophical Biography*, New York ve Londra, W. W. Norton and Company ve Granta Books, 2001.

Heidegger'in diğer hayvanların "dünya yoksulluğu" üzerine anlattıkları için bkz: David Farrell Krell, *Daimon Life: Heidegger and Life-Philosophy*, Bloomington ve Indianapolis, Indiana University Press, 1992. Heidegger'in isabetli eleştirisi için bkz: Alasdair MacIntyre, *Dependent Rational Animals: Why Humans Need the Virtues*, Londra, Duckworth, 1999.

Martin Heidegger, *Basic Writings*, yayına hazırlayan David Farrell Krell, Londra ve Henley, Routledge and Kegan Paul, 1978.

Varlık'ın seküler Hıristiyanlık olduğuyla ilgili Heidegger'in anlattıklarının kesin kanıtı için bkz: Herman Philipse, *Heidegger's Philosophy of Being: A Critical Interpretation*, Princeton, Princeton University Press, 1998. Heidegger'in Meister Eckhardt ve Angelus Silesius'a borçlu olmasıyla ilgili bkz: John D. Caputo, *The Mystical Element in Heidegger's Thought*, New York, Fordham University Press, 1986. Heidegger'in düşünme tarzıyla Gnostisizm'in karşılaştırması için bkz: Hans Jonas, *The Gnostic Religion: The Message of the Alien God and the Beginnings of Christianity*, 2. baskı, Boston, Beacon Press, 1958.

Heidegger'in *Gelassenheit* (sukûnet) kavramı için kendi kitabına bkz: *Discourse on Thinking*, New York, Harper, 1966.

Heidegger'in 1933 Kasımı'nda yaptığı konuşmadan alıntı yapan Rudiger Safranski: *Martin Heidegger: Between Good and Evil*, Cambridge, Massachusetts ve Londra, Harvard University Press, 1998.

Karl Lowith'in birinci ağızdan Heidegger'in Nazizm ile anlattıkları için bkz: "My Last Meeting with Heidegger in Rome, 1936", R. Wolin, *The Heidegger Controversy: A Critical Reader*, Cambridge, Massachusetts ve Londra, MIT Press, 1993. Ayrıca bkz: Karl Lowith, yayına hazırlayan R. Wolin, *Martin Heidegger and European Nihilism*, çev. Gary Steiner, New York, Columbia University Press, 1995.

Bkz: Reinhard May, *Heidegger's Hidden Sources: East Asian Influences on His Work*, çev. Graham Parkes, Londra ve New York, Routledge, 1996. Heidegger'in Asya düşüncesiyle ilişkileri için bkz: M. Sprung, yayına hazırlayan *The Question of Being*, University Park ve Londra, Pennsylvania State University Press, 1978, ve Graham Parkes, yayına hazırlayan, *Heidegger and Asian Thought*, Honolulu, University of Hawaii Press, 1987.

Wittgenstein'ın aslanlarla ilgili yorumu *Philosophical Investigations* adlı çalışmasında bulunabilir, Oxford, Basil Blackwell, 1989. John Aspinall'ın yanıtı yazarla konuşmasında verilmişti. Aspinall, insanlarla diğer hayvanlar arasındaki engellerin aşılabileceğini ve türler arasında dostlukla güvenin kurulabileceğini gösteren öncülerdendi. Bkz: John Aspinall, *The Best of Friends*, Londra, Macmillan, 1976.

Wittgenstein'ı tanıtıcı ilginç ve sıradışı giriş için bkz: K. T. Fann, *Wittgenstein's Conception of Philosophy*, Berkeley ve Los Angeles, University of California Press, 1969. Fann'in çeşitli yazarlardan denemeler koleksiyonu *Ludwig Wittgenstein: The Man and His Philosophy*, New Jersey ve Sussex, Humanities Press ve Harvester Press, 1978 okumaya değer. Wittgenstein'ın düşüncesinin tarihsel ve kültürel bağlamıyla ilgili tartışma için bkz: B. MacGuinness, *Wittgenstein and His Times*, Ox-

ford, Basil Blackwell, 1982. Wittgenstein'ın yaşamı ve karakteri üstüne muhteşem bir anlatı için bkz: Ray Monk, *Wittgenstein: The Duty of Genius*, Londra, Penguin, 1991.

Postmodern yazarlar arasında Richard Rorty ile Michel Foucault okunmayı en çok hak edenler. Bkz: Richard Rorty, *Contingency, Irony and Solidarity*, Cambridge, Cambridge University Press, 1989 (*Olumsallık, İroni ve Dayanışma*, çev. Alev Türker, Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, 1995) ve Michel Foucault, *Madness and Civilisation*, Londra, Tavistock Methuen, 1967.

İnsan bilgisi hayvan inancının yücelmesidir diyen klasik görüş için bkz: George Santayana'nın boşlanmış başyapıtı *Scepticism and Animal Faith*, New York, Dover Publications, 1955.

Mauthner ve Wittgenstein arasındaki tartışma için bkz: Gershon Weiler, *Mauthner's Critique of Language*, Cambridge, Cambridge University Press, 1970.

A. C. Graham, *Disputers of the Tao: Philosophical Argument in Ancient China*, La Salle, Illinois, Open Court, 1989. Graham bir biçimde Batılıların tümeller ve şekiller fikirlerini çağrıştıran antik Çin "model" fikrine işaret ederken, bunun "birkaç bakımdan derinlemesine farklı" olduğu sonucuna varmaktadır.

Kanımca, nominalist olan Çin düşüncesinde sözcüklerin anlamını düzenlemeye çalışan antik Çin legalistleriyle ilgilenmiyorum, ancak bunun nedeni onların ilgi çekmemesi değil. Dille ilgili legalist görüş hakkında kısa bir açıklama için bkz: Burton Watson, *Han Fei Tzu: Basic Writings*, New York, Columbia University Press, 1964, Giriş. Daha kapsamlı bir tartışma için bkz: Chad Hansen, *A Daoist Theory of Chinese Thought: A Philosophical Interpretation*, New York ve Oxford, Oxford University Press, 1992, Bölüm 7.

Brian J. Ford, *Sensitive Souls: Senses and Communication in Animals, Plants and Microbes*, Londra, Warner Books, 1999.

Lynn Margulis, *The Symbiotic Planet: A New Look at Evolution*, Londra, Weidenfeld and Nicolson, 1998 (*Ortakyaşam Gezegeni: Evrime Yeni Bir Bakış*, çev. Ela Uluhan, Varlık Yayınları, 2001).

Bkz: Fritjof Capra, *The Web of Life: A New Synthesis of Mind and Matter*, Londra, Flamingo, 1997 (*Yaşamın Örgüsü: Zihnin ve Maddenin Yeni Bir Sentezi*, çev. Beno Kuryel, Yapı Merkezi, 2001), bakteri ve bağışıklık sistemlerinin kavranmasıyla ilgili tartışmaları içerir.

Humberto Maturana ve Francisco Varela, *Autopoesis and Cognition*, Dordrecht, D. Reidel, 1980.

Maymunların zihinsel kapasiteleri hakkında bkz: Franz de Waal, *The Ape and the Sushi Master: Cultural Reflections of a Primatologist*, New York, Basic Books, 2000.

Özfarkındalık ve okçuluk üstüne klasik bir çalışma, Eugen Herrigel, *Zen in the Art of Archery*, Londra, Routledge and Kegan Paul, 1953.

Rebecca Stone Miller, *Art of the Andes from Chavin to Inca*, Londra, Thames and Hudson, 1995.

N. K. Sandars, *Prehistoric Art in Europe*, 2. baskı, New Haven, Connecticut ve Londra, Yale University Press ve Penguin Books, 1992 ve 1985.

Anton Ehrenzweig, *The Hidden Order of Art: A Study in the Psychology of Artistic Imagination*, Londra, Weidenfeld and Nicolson, 1967.

Tor Norretranders, *The User Illusion: Cutting Consciousness down to Size*, Londra ve New York, Penguin Books, 1999.

Bkz: L. Weiskrantz, *Blindsight: A Case Study and Implications*, Oxford, Clarendon Press, 1986. Weiskrantz'ın çalışmasından Norretranders söz etmektedir.

Joseph Conrad, *Lord Jim*, New York, W. W. Norton and Co., 1968.

İrade özgürlüğüne karşı ilgi uyandıran bir tartışma için bkz: Galen Strawson, *Freedom and Belief*, Oxford, Oxford University Press, 1986. İrade özgürlüğünden vazgeçmenin kendimize ilişkin bütün düşünme biçimimizi kökten değiştireceğini savunan en az o kadar ilgi çekici bir tartışma için bkz: "From Hope and Fear Set Free", Isaiah Berlin, *Liberty*, yayına hazırlayan Henry Hardy, Oxford, Oxford University Press, 2002. İrade özgürlüğünün silkip atamayacağımız bir yanılsama olduğu görüşü, Saul Smilansky tarafından başarıyla savunulmuştur: *Free Will and Illusion*, Oxford, Clarendon Press, 2000.

Benjamin Libet, Curtis A. Gleason, Elwood W. Wright ve Dennis K. Pearl, "Time of Conscious Intention to Act in Relation to Onset of Cerebral Activity (Readiness-Potential)", *Brain*, 106 (1983). Ayrıca bkz: Benjamin Libet, "Unconscious Cerebral Initiative and the Role of Conscious Will in Voluntary Action", *Behavioural and Brain Sciences* 8 (1985). Libet'in çalışmasının felsefi anlamını Daniel Dennet, *Consciousness Explained*, Londra, Penguin, 1993, kitabında ele almıştır. Ayrıca bkz: John Searle, *The Mystery of Consciousness*, New York, New York Review Press, 1997. Kartezyen görüşü iyiden iyiye sarsan bilinç üzerine araştırmalar hakkında bkz: Antonio Damasio, *The Feeling of What Happens: Body and Emotion in the Making of Consciousness*, New York, Harcourt Brace, 1999 ile Damasio'nun *Descartes's Error: Emotion, Reason and the Human Brain*, New York, Grosset/Putnam, 1994 (*Descartes'ın Yanılgısı: Duygu, Akıl ve İnsan Beyni*, çev. Bahar Atlamaz, Varlık Yayınları, 1999).

Bilincin bant aralığıyla ilgili verdiği bilgiler için Vincent Deary'ye teşekkür ederim.

Arthur Schopenhauer, *The World as Will and Representation*, İngilizce'ye çeviren: E. J. F. Payne, Cilt II, New York, Dover Publications, 1966.

Başa çıkmakla ilgili bkz: editörler Mark Wrathall ve Jeff Malpas, *Heidegger, Coping and Cognitive Science: Essays in Honour of Hubert L. Dreyfus*, 2 cilt, Cambridge, Massachusetts ve Londra, MIT Press, 2000, özellikle Cilt 1, Bölüm 1-6. Ayrıca bkz: Hubert L. Dreyfus'un, bu kitapta kısaca değindiklerimle yakından ilişkili olan, bir şeyin üstesinden gelmeyle ilgili açıklamalar da yaptığı *Being-in-the-World: A Commentary on Heidegger's* Being and Time, *Division 1*, Cambridge, Massachusetts, ve Londra, MIT Press, 1991.

Francisco J. Varela, *Ethical Know-How: Action, Wisdom and Cognition*, Stanford, Stanford University Press, 1999. Ayrıca bkz: Humberto Maturana ve Francisco J. Varela, *The Tree of Knowledge: The Biological Roots of Human Understanding*, Boston ve Londra, Shambala, 1992.

R. A. Brooks, "Achieving Artificial Intelligence Through Building Robots", *A.I. Memo 899*, Cambridge, Cambridge Artificial Intelligence Laboratory, Mayıs 1986.

Bkz: Eugene Marais, *The Soul of the White Ant*, Londra, Methuen, 1937. Marais'nin yeni ufuklar açan çalışmasını Nobel ödüllü Flaman yazar Maurice Maeterlinck izinsiz kullanmıştı: Bu kitap *The Life of the Ant* adıyla Britanya'da basıldı, Allen and Unwin, Londra, 1958. Marais 1936'da intihar etmişti. Bu olay için bkz: Robert Ardrey tarafından Marais'nin *The Soul of the Ape*, Harmondsworth, Penguin, 1969 için kaleme aldığı Giriş bölümü.

Goronwy Rees, *A Bundle of Sensations: Sketches in Autobiography*, Londra, Chatto and Windus, 1960. Daha sonraki yaşantısı için bkz: Goronwy Rees, *A Chapter of Accidents*, Londra, Chatto and Windus, 1972.

David Hume, *A Treatise of Human Nature*, editörler. L. A. Selby-Bigge ve P. H. Nidditch, Oxford, Clarendon Press, 1978 (*İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, 1997).

Jenny Rees, *Mr Nobody: The Secret Life of Goronwy Rees*, Londra, Weidenfeld and Nicolson, 1994.

Gregory Bateson, "A Theory of Play and Fantasy", *Steps to an Ecology of Mind*, Chicago ve Londra, University of Chicago Press, 2000.

Bernd Heinrich, *Mind of the Raven: Investigations and Adventures with Wolf-Birds*, New York, Cliff Street Books, 1999, özellikle Bölüm 22 ile 24.

Budist meditasyonun günümüzdeki kılavuzluğu açısından bkz: A.

Sole-Leris, *Tranquillity and Insight*, Londra, Rider, 1986 ile Venerable Henepola Gunaratana, *Mindfulness in Plain English*, Boston, Massachusetts, Wisdom Publications, 1993. Ayrıca yalın dikkat alıştırmasını özyaşamöyküsünde anlatan E. H. Shattock'un *An Experiment in Mindfulness*, New York, Samuel Weiser, 1972.

Saydam düşlerle yalancı uyanışlar hakkında yapılan araştırma için bkz: Celia Green ve Charles McCreery, *Lucid Dreaming: The Paradox of Dreaming during Sleep*, Londra and New York, Routledge, 1994.

Taocu mistik geleneklerle ilgili öğretici bir araştırma için bkz: Livia Kohn, *Early Chinese Mysticism: Philosopy and Soteriology in the Taoist Tradition*, Princeton, Princeton University Press, 1991.

The Book of Chuang-Tzu, İngilizce'ye çeviren, Martin Palmer ile Elizabeth Breuilly, Londra, Penguin/Arkana, 1996. *Chuang-Tzu*'nun bu bölümleriyle ilgili yorumlar için bkz: Robert E. Allinson, *Chuang-Tzu for Spiritual Transformation: An Analysis of the Inner Chapters*, Albany, State University of New York Press, 1989 ile Kuang-Ming Wu, *The Butterfly as Companion: Meditations on the First Three Chapters of the Chuang Tzu*, Albany, State University of New York Press, 1990. Ayrıca bkz: Kuang-Ming Wu, *Chuang-Tzu: World Philosopher at Play*, New York, Crossroad Publishers and Scholars Press, 1982.

The Book of Lieh-Tzu, İngilizce'ye çeviren A. C. Graham, Londra, Mandala, 1990.

Chuang-Tzu: The Inner Chapters, çeviren A. C. Graham, Londra, Mandala/HarperCollins, 1991.

Pierre Hadot, *Philosophy as a Way of Life: Spiritual Exercises from Socrates to Foucault*, İngilizce'ye çeviren M. Chase, Oxford, Blackwell, 1995.

L. Shestov, *In Job's Balances: On the Sources of the Eternal Truths*, Athens, Ohio University of Ohio Press, 1975.

III. AHLAKIN KUSURLARI

George Christoph Lie, *Aphorisms*, Londra, Penguin, 1990 (*Aforizmalar*, çev. Tevfik Turan, Dost Kitabevi Yayınları, Aralık 2000).

Bruce Chatwin, *Utz*, Londra, Picador, 1989 (*Porselen Delisi Utz*, çev. Armağan İlkin, Can Yayınları). Anlaşıldığı kadarıyla Chatwin'in yarattığı Utz karakteri, Chatwin'in tanıştığı Rudolph Just adında bir Çek koleksiyoncunun yaşamını yansıtmaktadır. Just'ın toplayıp Bratislava'daki bir kamu binasında sakladığı Avrupa çinileriyle Japon ve Çin porselenler-

inin ömrü ondan uzun olmuş, 2001 yılının Aralık ayında Londra'daki Sotheby's müzayedesinde satışa çıkarılmıştır.

Roman Frister, *The Cap, or the Price of a Life*, İngilizce'ye çeviren Hillel Halkin, Londra, Weidenfeld and Nicolson, 1999.

Tazmanya soykırımı hakkında bkz: Reg Morrison, *The Spirit in the Gene: Humanity's Proud Illusion and the Laws of Nature*, Ithaca ve Londra, Cornell University Press, 1999; and Jared Diamond, *The Rise and Fall of the Third Chimpanzee: How Our Animal Heritage Affects the Way We Live*, Londra, Vintage, 1992.

E. O. Wilson, *On Human Nature*, Londra, Penguin, 1978.

Arthur Koestler, *Arrival and Departure*, Londra, Jonathan Cape, 1943, yeni baskı, Penguin Books, Harmondsworth, 1971 (*Geliş ve Gidiş*, çev. Esra Özpınar, Plato Film Yayınları, Ocak 2007).

Nazizm'in okült felsefelerin etkisinde kalmasıyla ilgili bkz: Nicholas Goodrick-Clarke, *The Occult Roots of Nazism: The Ariosophists of Austria and Germany, 1890-1935; The Racist and Nationalist Fantasies of Guido von List and Jorg Lanz von Liebenfels and Their Influence on Nazi Ideology*, Wellbrough, Aquarian Press, 1985; ile Dorothy M. Figueira, *The Exotic: A Decadent Quest*, Albany, State University of New York, 1994.

Hitler nihilizminin güncel açıklaması için bkz: Hermann Rauschning, *The Revolution of Nihilism: Warning to the West*, New York, Longman, Green and Co., 1939. Rauschning, bir süre Hitler'in yakın çevresinde bulunmuş Prusyalı bir muhafazakârdı, bir ara Danzig Belediye Başkanlığı da yapmıştı. Hitler'e karşı düşmanlığı belli olunca başına ödül konmuş, o da ABD'ye kaçmıştı.

George Bernard Shaw'un "tasfiye"yi nasıl savunduğunu anlamak için bkz: "Capital Punishment", Aylık *Atlantic* dergisi, Haziran 1948 sayısı.

Eugene Lyons, *Assignment in Utopia*, New York, Harcourt Brace and Co., 1937.

M. Heller ve A. Nekrich, *Utopia in Power: The History of the Soviet Union from 1917 to the Present*, New York, Summit Books, 1986.

Gil Elliot, *Twentieth Century Book of the Dead*, Harmondsworth, Penguin, 1972.

Guardian gazetesi 7 Temmuz 2000 günü aynı ay *George* dergisinde yayımlanmış olan Mary Turner'ın ölümüyle ilgili fotoğrafları yeniden yayımlamıştır. Linç eylemini gösteren fotoğraf sergisi, 2000 yılının Temmuz ve Ağustos aylarında New York'ta açılan sergide yer almıştır.

M. Gimbutas, *The Goddesses and Gods of Old Europe, 6500-3500 BC: Myths and Cult Images*, Londra, Thames ve Hudson, 1996. Nietzsche, *The Birth*

of Tragedy, Londra, Penguin, 1993 (*Tragedyanın Doğuşu*, çev. Orhan Tuncay, Gün Yayınları, Şubat 2005) adlı kitabında tragedyanın kökenlerinin Dionysos'a dayandığını ileri sürmektedir. Benzer bir görüş de Carl Kerenyi tarafından ortaya atılmıştır: *Dionysos: Archetypal Image of Indestructible Life*, Princeton, Princeton University Press, 1976.

E. R. Dodds, "Euripides the Irrationalist", *Classical Review*, XLIII, 1929. Ayrıca Dodds'un yeni ufuklar açan kitabı *The Greeks and the Irrational*, Berkeley, University of California Press, 1951.

Gustaw Herling, *Volcano and Miracle*, New York, Penguin Books, 1996. Şalamov'un son günleri hakkındaki bilgimi bu kitaba borçluyum. Herling, Sovyet kamplarıyla ilgili en çarpıcı anlatımların yer aldığı bir kitap da yayımladı: *A World Apart*, İngilizce'ye çeviren Andrzej Ciozkosz (Joseph Marek), New York, Arbor House, 1951.

Varlam Shalamov, *Kolyma Tales*, İngilizce'ye çeviren John Glad, Londra, Penguin Books, 1994.

Ryszard Kapuscinski, *Imperium*, Londra, Granta, 1993 (*İmparatorluk*, çev. Gül Çağalı Güven, Om Yayınevi, Ağustos 1999).

Robert Conquest, *Kolyma: The Arctic Death Camps*, Londra, Macmillan, 1978, Bölüm 9, "The Death Roll".

Czeslaw Milosz, Robinson Jeffers'a adadığı *Visions from San Francisco Bay*, New York, Farrar Straus, 1982 adlı kitabı.

Rawls'un kuramının daha sistematik bir eleştirisinin yanında, erdemler arasındaki çelişki tartışması hakkında benim yazdığım kitaba bakınız: *Two Faces of Liberalism*, Cambridge ve New York, Polity Press ile the New Press, 2000 (*Liberalizmin İki Yüzü*, çev. Koray Değirmenci, Dost Kitabevi Yayınları, Ekim 2003).

George Santayana, *Obiter Scripta*, editörler J. Buchler ile B. Schwartz, Londra ve New York, Charles Scribner's Sons, 1936. George Santayana'nın *The Last Puritan: A Memoir in the Form of a Novel*, Cambridge, Massachusetts ve Londra, MIT Press, 1994 adlı kitabı, ahlak filozoflarından hiçbiri büyük bir roman yazmamıştır kuralının dışında kalmış olabilir.

Aristoteles'in yunuslar arasındaki ahlak kuralları hakkındaki görüşleri için bkz: Alasdair MacIntyre'ın başarılı kitabı *Dependent Rational Animals: Why Human Beings Need the Virtues*, Duckworth, Londra, 1999.

F. Nietzsche, *Daybreak: Thoughts on the Prejudices of Morality*, editörler M. Clark ile B. Leiter, İngilizce'ye çeviren, R. J. Hollingdale, Cambridge, Cambridge University Press, 1997.

Chuang-Tzu: The Inner Chapters, İngilizce'ye çeviren A. C. Graham, Londra, HarperCollins/Mandala, 1990.

A. C. Graham, *Disputers of the Tao: Philosophical Argument in Ancient China*, La Salle, Illinois, Open Court, 1989.

The Book of Chuang-Tzu, İngilizce'ye çeviren Martin Palmer ile Elizabeth Breuiliy, Londra, Penguin/Arkana, 1996.

The Book of Lieh-Tzu, İngilizce'ye çeviren A. C. Graham, Londra, HarperCollins/Mandala, 1990.

IV. LANETLİLER

E. M. Cioran, *The Trouble with Being Born*, İngilizce'ye çeviren Richard Howard, Londra, Quartet Books, 1993 (*Doğmuş Olmanın Sakıncası*, çev. Kenan Sarıalioğu, Ocak Opus Yayınları, 1998).

Şüphecilik çeşidi olarak İsa'nın öğretisi hakkında yorum için bkz: Burton L. Mack, *The Lost Gospel of Q; The Book of Christian Origins*, San Francisco, HarperSanfrancisco, 1993.

J. L. Borges, "Christ on the Cross", *Selected Poems*, yayına hazırlayan Alexander Coleman, New York, Viking Penguin, 1999.

D. H. Lawrence, *The Escaped Cock*, Gerald M. Lacy'nin yorumuyla gözden geçirilmiş baskı, Santa Barbara, Black Sparrow Press, 1976. Aynı öykü "The Man Who Died" adı altında D. H. Lawrence'ın, *Love among the Haystacks and Other Stories*, Harmondsworth, Penguin, 1972 adlı kitabında yer almaktadır (Türkçe'ye *Ölen Adam* adıyla Bilge Karasu tarafından çevrilmiştir, Adam Yayınları, Mart 2003).

N. Kazancakis, *Report to Greco*, Londra, Faber and Faber, 1973. (*El Greko'ya Mektup*, çev. Ahmet Angın, Can Yayınları, Nisan 2003.)

Robinson Jeffers, "Rearmament" ve "Meditation on Saviors", *Selected Poems*, Manchester, Carcanet, 1987.

F. Dostoyevski, *The Brothers Karamazov*, editör R. E. Matlaw, New York, W. W. Norton and Co., 1976 (*Karamazov Kardeşler*).

D. H. Lawrence, *Selected Literary Criticism*, editör A. Beal, Londra, Heinemann, 1967.

The Iliad of Homer, İngilizce'ye çeviren Richard Lattimore, Chicago ve Londra, University of Chicago Press, 1961, Yedinci Kitap, 58-66. satırlar.

E. M. Cioran, *The New Gods*, İngilizce'ye çeviren Richard Howard, New York, Quadrangle/New York Times Book Co., 1974.

Cyril Connolly, *The Unquiet Grave: A Word Cycle by Palinurus*, Londra, Penguin, 2000.

Fernando Pessoa, *The Book of Disquiet*, İngilizce'ye çeviren Richard Zenith, Carcanet, Manchester, 1991. (*Huzursuzluğun Kitabı*, çev. Saadet Özen, Can Yayınları, Kasım 2006.)

Krişnamurti'nin öğretisiyle ilgili kısa açıklama için bkz: J. Krişnamurti, *Freedom from the Known*, Brocklewood Park, Krishnamurti Foundation, 1969. Krişnamurti'nin yaşamı için bkz: Roland Vernon, *Star in the East: Krishnamurti - The Invention of a Messiah*, Londra, Constable, 2000 ve Aryel Sanat, *The Inner Life of Krishnamurti: Private Passion and Perennial Wisdom*, Wheaton, Illinois, Theosophical Publishing House, 1999.

Grotowski'nin Gürciyev'in çalışmasından yararlanmasıyla ilgili bkz: Jerzy Grotowski, "A Kind of Volcano", editörler J. Needleman ile G. Baker, *Gurdjieff: Essays and Reflections on the Man and His Teaching*, New York, Continuum, 1997. Peter Brook'un çalışması üzerinde Gürciyev'in nasıl bir etkisi olduğuna ilişkin değerlendirme için bkz: Basarab Nicolescu, "Peter Brook and Traditional Thought", *Contemporary Theatre Review*, Cilt VII, 1997.

G. İ. Gürciyev, *Views from the Real World*, Arkana, Londra, 1984 (*Gerçek Dünyadan Manzaralar*, çev. Faruk Gültekin, Ruh ve Madde Yayınları, Ekim 2003). Gürciyev'in yayımlanmış bellibaşlı eseri *Beelzebub's Tales to His Grandson*, Londra ve New York, Penguin/Arkana, 1999. Gürciyev'in öğretisiyle ilgili bkz: Michel Waldberg, *Gurdjieff: An Approach to His Teachings*, İngilizce'ye çeviren, S. Cox, Londra, Routledge and Kegan Paul, 1981. Gürciyev'in yaşamı ve çevresiyle ilgili bkz: James Webb, *The Harmonious Circle: The Lives and Work of G. I. Gurdjieff, P. D. Ouspensky and Their Followers*, New York, G. P. Putnam's Sons, 1980. Gürciyev'in giderek daha da bilinçli olmak gerektiği yollu uyarısına Henri Thomasson'un kulak vermesiyle birlikte ortaya çıkan tuhaflıklar Thomasson'un, *The Pursuit of the Present: Journal of Twenty Years in the Gurdjieff Work* adlı çalışmasında apaçık ortadadır, İngilizce'ye çeviren Rina Hands, Amersham, Avebury Publishing Company, 1980.

Constantin Stanislavsky, *Creating a Role*, Londra, Methuen, 1988.

Rex Warner, *The Aerodrome*, Oxford ve New York, Oxford University Press, 1982. İlk baskı Penguin, Mart 1941.

Dmitry Shlapentokh, "Bolshevism as a Federovian Regime", *Cahiers du Monde Russe*, XXXVII(4), Ekim-Kasım 1996. Ayrıca bkz: Michael Heim, *The Metaphysics of Virtual Reality*, Oxford, Oxford University Press, 1993.

Murray Feisbach, *Ecocide in the USSR*, New York, Basic Books, 1992.

Boris Komarov, *The Destruction of Nature in the Soviet Union*, Londra, Pluto Press, tarihi belirtilmemiş.

Kriyojenik ölümsüzlük için bkz: Robert C. W. Ettinger, *The Prospect of Immortality*, New York, Doubleday, 1964 ve *Man into Superman*, New York, St Martin's Press, 1972; Alan Harrington, *The Immortalist: How Science Could Give Humanity Eternal Life*, Londra, Panther Books, 1978; Damien Broderick, *The Last Mortal Generation: How Science Will Alter Our Lives in the Twenty-first Century*, Sydney, New Holland Publishers, 1999.

Havelock Ellis, "Mescal: A New Artificial Paradise", *Contemporary Review*, Ocak 1898 sayısı. Mike Jay eşsiz çalışmasında bu yazıdan alıntı yapar: *Emperors of Dreams: Drugs in the Nineteenth Century*, Sawtrey, Daedalus, 2000.

Pergouset'deki mağara resimleri için bkz: Ciaran Regan, *Intoxicating Minds*, Londra, Weidenfeld, 2000.

Richard Rudgley, *Lost Civilisations of the Stone Age*, Londra, Arrow Books, 1999.

Eugene Marais, *The Soul of the Ape*, Harmondsworth, Penguin, 1969. Marais'nin bulgularını doğrulayan daha sonraki bir araştırma için bkz: Ronald K. Sigel, *Intoxication: Life in Pursuit of Artificial Paradise*, New York ve Londra, Simon and Schuster, 1989.

Paul Devereaux, *Symbolic Landscapes*, Londra, Penguin/Arkana, 1997; Henry Hobhouse, *Seeds of Change: Six Plants that Transformed Mankind*, Londra, Papermac, 1992; Alexander ve Ann Shulgin, *Pikhal: A Chemical Love Story*, Berkeley, Transform Press, 1995; Richard Davenport-Hines, *The Pursuit of Oblivion: A Global History of Narcotics, 1500-2000*, Londra, Weidenfeld, 2002.

Gnostisizm üstüne öne çıkmış bir çalışma için bkz: Hans Jonas, *The Gnostic Religion*, Boston, Massachusetts, Beacon Press, 1963.

Jung's Seminar on Nietzsche's Zarathustra, kısaltan ve gözden geçiren J. L. Jarrett, Princeton, Princeton University Press, 1998. Jung'un daha sonraki Gnosis (ruhani/tinsel bilgi) fikri için bkz: Robert A. Segal, *The Gnostic Jung*, Londra, Routledge, 1992.

Bu alıntıyı Extropist Enstitüsü'nün kurucusuna borçluyum: Hubert Dreyfus, *On the Internet*, Londra ve New York, Routledge, 2001. Açıklamaya enstitünün web sayfasından erişilebilir: www.ct.heise.de/tp/english/inhalt/co/2041/1.html.

Ray Kurzweil, *The Age of Spiritual Machines: When Computers Exceed Human Intelligence*, New York, Penguin, 2000.

Sanal gerçekliklerin etki alanı olarak siberuzay fikri, William Gibson'ın *Neuromancer*, Londra, HarperCollins, 1995 adlı kitabına dayanır. Sanal gerçeklik oyunlarının tehlikesi, David Cronenberg'in gerçeküstü

ve güldürücü filmi *eXistenZ* içinde ele alınmıştır. *eXistenZ* dahil, Cronenberg'in filmlerinin özet ve yorumları için bkz: John Costello, *The Pocket Essential David Cronenberg*, Harpenden, www.pocketessentials.com, 2000. *eXistenZ*, Philip K. Dick'in *The Three Stigmata of Palmer Eldritch* (Londra, Grafton Books, 1978) adlı kitabında ortaya attığı fikirleri yerli yerine oturtur. Cronenberg'in çektiği filmler hakkında daha derin bir araştırma Iain Sinclair'in kitabında yer almaktadır: *Crash: David Cronenberg's Post-mortem on J. G. Ballard's 'Trajectory of Fate'*, Londra, British Film Institute Publishing, 1999.

Stanislaw Lem, *Summa Technologiae*, Krakow, Wydawnictwo Literackie, 1964.

Stanislaw Lem, *A Stanislaw Lem Reader*, editör Peter Swinski, Evanston, Illinois, Northwestern Press, 1997.

Şamanizm hakkında bkz: Mircea Eliade'nin yeni ufuklar açan çalışması *Shamanism: Archaic Techniques of Ecstasy*, Londra, Routledge and Kegan Paul, 1970 (*Şamanizm*, çev. İsmet Birkan, İmge Kitabevi Yayınları, Kasım 1999). Saydam düşle ilgili öncü araştırmalar için bkz: Charles McCreery, *Psychical Phenomena and the Physical World*, Londra, Hamish Hamilton, 1973, Bölüm 1; Celia Green ve Charles McCreery, *Lucid Dreaming: The Paradox of Consciousness during Sleep*, Londra and New York, Routledge, 1994. Saydam düşler ve benzeri anormal uyku hallerinin felsefi yansımaları için bkz: Charles McCreery, *Science, Philosophy and ESP*, Oxford, Institute of Psychophysical Research, 1967; Celia Green, *The Human Evasion*, Oxford, Institute of Psychophysical Research, 1977.

Şamanların uyuşturucu kullanmasıyla ilgili bkz: M. J. Harner, editör, *Hallucinogens and Shamanism*, Oxford, Oxford University Press, 1973. Ayrıca: G. Riechel-Dolmatoff, *The Sham and the Jaguar: A Study of Narcotic Drugs among the Indians of Colombia*, Philadelphia, Temple University Press, 1975; R. E. Schultes ve A. Hoffman, *Plants of the Gods: Origins of Hallucinogen Use*, Londra, Hutchinson, 1980.

E. O. Wilson, *Consilience: The Unity of Knowledge*, Londra, Abacus, 1999.

Peter Vitousek, Anne H. Erlich ve Pamela Matson, "Human Appropriation of the Products of Photosynthesis", *BioScience*, Cilt 36, Sayı 6, 1986, s. 368-73.

Şiirin altında Pessoa'nın büründüğü hayali kimliklerden biri olan Alberto Caeiro imzası vardır. Bkz: *Poems of Fernando Pessoa*, İngilizce'ye çeviren ve yayına hazırlayanlar Edwin Honig ile Susan M. Brown, San Francisco, City Lights Books, 1998.

İnsanüstü dünyanın göze hoş görünen manzarası için bkz: Dougal Dixon,

After Man: A Zoology of the Future, New York, St Martin's Griffin, 1998. Michael Bolter, *Extinction, Evolution and the End of Man*, Londra, Fourth Estate 2002.

V. SÖZÜMONA İLERLEME

Karl Kraus, *Half Truths and One-and-a-half Truths*, editör Harry Zohn, Montreal, Engendra Press, 1976.

Colin Tudge, *Neanderthals, Bandits and Farmers: How Agriculture Really Began*, Londra, Weidenfeld and Nicolson, 1998.

Marshall Sahlins, *Stone Age Economics*, Hawthorne, NY, Aldine de Gruyter, 1972. Avcı-toplayıcıların yaşamı üstüne çok önemli bir başka kitap da Richard B. Lee ve Irven De Vore imzalı *Man the Hunter*, Chicago, Aldine, 1968.

Hugh Brody, *The Other Side of Eden: Hunter-Gatherers, Farmers and the Shaping of the World*, Londra, Faber and Faber, 2000.

M. N. Chen ve G. J. Armelagos, editörler, *Paleopathology at the Origins of Agriculture*, New York, Academic Press, 1984; Jared Diamond, *The Rise and Fall of the Third Chimpanzee: How Our Animal Heritage Affects the Way We Live*, Londra, Vintage, 1992; Jared Diamond, *Guns, Germs and Steel*, Londra, Vintage, 1998.

Clive Ponting, *A Green History of the World: The Environment and the Collapse of Great Civilizations*, Londra ve New York, Penguin, 1993 (*Dünyanın Yeşil Tarihi: Çevre ve Uygarlıkların Çöküşü*, çev. Ayşe Başçı Sander, Sabancı Üniversitesi Yayınevi, Ağustos 2000). Paul R. Erlich, *Human Natures: Genes, Cultures and the Human Prospect*, Washington, DC ve Covelo, California, Island Press, Shearwater Books, 2000.

Nüfus artışının yan etkisi olarak sanayileşme hakkında bkz: Richard G. Wilkinson, *Poverty and Progress: Ecological Model of Economic Development*, Londra, Methuen, 1973.

Hans Moravec, *Robot: Mere Machine to Transcendent Mind*, Oxford ve New York, Oxford University Press, 2000.

Alt tabakanın yükselişinde neo-liberal ekonomik politikaların rolü üstüne bir tartışmayı benim kitaplarımdan birinde bulabilirsiniz: *False Dawn: The Delusions of Global Capitalism*, Londra ve New York, Granta and the New Press, 2002, (*Sahte Çöküş*, çev. Gül Çağalı Güven, Om Yayınevi, Kasım 1999). Bu kitap aynı zamanda Amerikan ortasınıfının proleterleşmesi; Rusya'daki neo-liberal şok terapi; Japonya'nın

ekonomik modernizasyonu ile 11 Eylül 2001 terörist saldırılarının etkisi ile ilgili görüşleri de içermektedir.

Jeremy Rifkin, *The End of Work: The Decline of the Global Labour Force and the Dawn of the Post-market Era*, New York, G. P. Putnam's Sons, 1995.

Meslek fazlalığıyla ilgili tartışma için bkz: Fernando Flores and John Gray, *Entrepreneurship and the Wired Life: Work in the Wake of Careers*, Londra, Demos, 2000.

J. H. Prynne, "Sketch for a Financial Theory of the Self", *Poems*, Newcastle, Bloodaxe Books, Fremantle Arts Centre Press, 1999.

J. G. Ballard, *Cocaine Nights*, Londra, Flamingo, 1997 (*Kokain Geceleri*, çev. Süha Sertabiboğlu, Ayrıntı Yayınları, 2001).

J. G. Ballard, *Super-Cannes*, Flamingo, 2000 (*Süper Kent*, çev. Zeynep Çiftçi, Ayrıntı Yayınları, Mayıs 2004). Kitabın önsözünde Eden-Olympia'nın esin kaynağının Antibes'in kuzeyine birkaç kilometre ötedeki Sophia-Antipolis teknokent olduğundan söz eder. Fakat bunu söylerken çifte blöf yapmış da olabilir. Eden-Olympia, olsa olsa Super-Cannes adlı yer örnek alınarak yaratılmıştır. Bkz: Charles Jennings, "Future Block", *Daily Telegraph*, 21 Ekim 2000 baskısı.

Raoul Vaneigem, *The Revolution of Everyday Life*, Londra, Practical Paradise Publications, 1975 (*Gençler İçin Hayat Bilgisi El Kitabı Gündelik Hayatta Devrim*, çevirenler Işık Ergüden ve Ali Çakıroğlu, Ayrıntı Yayınları, Mayıs 1996). Vaneigem, *Traité de savoir-vivre à l'Usage des jeunes générations* adını verdiği kitapta on yedinci yüzyıl yazarlarından Ranter Jo Salmon'un Fransızca'ya çevrilmiş yazılarından alıntı yapmıştır. Norman Cohn'un Ortaçağ'daki kiliastik (İsa'nın yeryüzünde bin yıl hüküm süreceği öğretisi) akımlarla ilgili yeni ufuklar açan tarihi için bkz: *The Pursuit of the Millennium: Revolutionary Millenarians and Mystical Anarchists of the Middle Ages*, ilk baskı 1957, genişletilmiş ve gözden geçirilmiş baskı, Londra, Paladin, 1970. Vaneigem, *Gündelik Hayatta Devrim* kitabında Cohn'dan söz eder. Raoul Vaneigem, *The Movement of the Free Spirit: General Considerations and Firsthand Testimony Concerning Some Brief Flowerings of Life in the Middle Ages, the Renaissance and, Incidentally, Our Own Time* (New York, Zone Books, 1998) adlı kitabında Özgür Ruh Kardeşliği'ni daha ayrıntılı anlatmıştır.

Simyanın psikolojik yorumu için bkz: C. G. Jung, *Psychology and Alchemy*, 2. baskı, Londra, Routledge, 1968 ile Jung'un büyük eseri *Mysterium Coniunctionis*, Bollingen Series XX, Princeton, Princeton University Press, 1989.

Çarlık döneminin sonlarıyla klasik Marksizm'in mistik içeriğini kendi yazdığım bir kitapta ele alıyorum: *Post-liberalism: Studies in Political*

Thought, Londra ve New York, Routledge, 1993 (*Post-liberalizm: Siyasal Düşünce İncelemeleri*, çev. Müfit Günay, Dost Kitabevi Yayınları, Mayıs 2004).

Guy Debord, *Comments on the Society of the Spectacle*, Londra ve New York, Verso, 1990. Bkz: Guy Debord, *The Society of the Spectacle*, New York, Zone Books 1994 (*Gösteri Toplumu*, çevirenler Ayşen Emekçi, Okşan Taşkent, Ayrıntı Yayınları, ilk basım 1996, ikinci basım 2006). Debord'un özyaşamöyküsündeki şifreli denemesi için bkz: G. Debord, *Panegyric*, İngilizce'ye çeviren James Brook, Londra ve New York, Verso, 1991. Yararlı bir entelektüel yaşamöyküsü için bkz: Ansell Jappe ve Donald Nicholson-Smith, *Guy Debord*, Berkeley, University of California Press, 1999.

Debord'un ajans arayan ilanı için bkz: *Times Edebiyat Eki*, 22 Şubat 1991 sayısı. Bkz: Greil Marcus, "You Could Catch It", *The Dustbin of History*, Cambridge, Massachusetts, ve Londra, Harvard University Press ile Picador, 1995.

Beslenme düzeyleri ve Çatalhöyük hakkında bkz: Richard Rudgley, *Lost Civilisations of the Stone Age*, Londra, Arrow Books, 1999.

Iain Sinclair, *Lud Heat*, Londra, Granta, 1998.

Noel Perrin, *Giving Up the Gun: Japan's Reversion to the Sword, 1543-1879*, Boston, Nonpareil Books, 1979. Japonya'da Batılı bilim anlayışının benimsenmesiyle ilgili bkz: Carmen Blacker, *The Japanese Enlightenment*, Cambridge, Cambridge University Press, 1969.

Rusya'daki neo-liberal şok terapinin fiyaskoyla sonuçlanacağını *The Postcommunist Societies in Transition* adlı, Londra'daki Social Market Foundation tarafından Şubat 1994'te yayımlanan monografimde öngörmüştüm. Yazı daha sonra *Enlightenment's Wake: Politics and Culture at the Close of the Modern Age* adını verdiğim kitabımda Bölüm 5 içerisinde de yayımlandı, (Londra ve New York, Routledge, 1995). Rusya'daki şok terapinin yıkıcı sonuçlarını belirleyen araştırma için bkz: Peter Reddaway ve Dmitri Glinski, *The Tragedy of Russia's Reforms: Market Bolshevism against Democracy*, Washington, DC, United States Institute of Peace Press, 2001.

Thomas Malthus, *An Essay on the Principle of Population*, editör Anthony Flew, Harmondsworth, Penguin, 1970.

Ruanda'daki soykırımın sömürge dönemine uzanan kökleri hakkında bkz: Clive Ponting, *The Pimlico History of the Twentieth Century*, Londra, Pimlico, 1999: "Belçikalıların politikası 'ırkçı' farklılıkları Tutsilerden yana utanmazca öne çıkarıyordu. 1950'lerin sonlarına gelindiğinde başlıca

45 kabile reisinden 43'üne, daha önemsiz 559 reisten 549'una destek veriyorlardı. Hutular, geleneksel olarak denetim altında tuttukları alanlardan, özellikle de arazilerden uzaklaştırılmıştı. Yerli seçkin tabaka diye kabul edilen Tutsilere Katolik Kilisesi'nde öğrenim hakkı tanınmıştı. Afrikalılar giderek Belçikalılar tarafından dayatılan 'ırk' ayrımını kabul etmek zorunda kalıyorlardı, bunun bir nedeni iktidarın yerel bölünmesini yansıtmasıydı." Ayrıca bkz: Mahmood Mamdami, *When Victims Become Killers: Colonialism, Nativism and Genocide in Rwanda*, Londra, James Curry, 2001.

E. O. Wilson, *Consilience: The Unity of Knowledge*, Londra, Abacus, 1998.

The Autobiography of Bertrand Russell, Cilt 2, 1914-1944, Londra, George Allen and Unwin, 1971.

Savaş ile oyun arasındaki bağlantı hakkında bkz: J. Huizinga, *Homo Ludens: A Study of the Play-Element in Culture*, Boston, Beacon Press, 1986, Bölüm V.

Mihai I. Spariosu, *God of Many Names: Play, Poetry and Power in Hellenistic Thought from Homer to Aristotle*, Durham ve Londra, Duke University Press, 1991. Oyun kavramının daha kapsamlı incelemesi için bkz: Spariosu'nun *Dionysus Reborn: Play and the Aesthetic Dimension in Modern Philosophical and Scientific Discourse*, Ithaca ve Londra, Cornell University Press, 1989.

Charles H. Kahn, *The Art and Thought of Heraclitus: An Edition of the Fragments with Translation and Commentary*, Cambridge, Cambridge University Press, 1979. *Fragments*'ın daha serbest çevirisi Guy Davenport'un, *Herakleitos and Diogenes* adlı kitabında bulunabilir (San Francisco, Grey Fox Press, 1983).

Ivan Illich, *Tools for Conviviality*, Londra, Calder and Boyars, 1973 (*Şenlikli Toplum*, çev. Ahmet Kot, Ayrıntı Yayınları, Kasım 1989).

Lovelock'un nükleer enerjiyle ilgili görüşleri için bkz: James Lovelock, *The Ages of Gaia: A Biography of Our Living Earth*, Oxford, Oxford University Press, 1989.

E. O. Wilson'ın genetik yapısı değiştirilmiş besinlerle ilgili görüşleri için bkz: "Darwin's Natural Heir", *Guardian*, 17 Şubat 2001 baskısı.

Samuel Butler, *A First Year in Canterbury Settlement*, Londra, Longman and Green, 1863, alıntı yapıldığı yer George Dyson'ın mükemmel kitabı *Darwin among the Machines*, Londra, Penguin Books, 1997.

Adrian Woolfson, *Life without Genes: The History and Future of Genomes*, Londra, Flamingo, 2000, s. 371.

Mark Ward, *Virtual Organisms: The Startling World of Artificial Life*, Londra, Pan Books, 2000.

Bill Joy, "Why the Future Doesn't Need Us", *Wired* dergisi, Nisan 2000 sayısı.

Lynn Margulis and Dorion Sagan, *Microcosmos*, Berkeley ve Londra, University of California Press, 1997.

George Santayana, *Platonism and the Spiritual Life*, New York, Harper and Brothers, 1957.

VI. OLDUĞU GİBİ

Joseph Brodsky, "Wooing the Inanimate: Four Poems by Thomas Hardy", *On Grief and Reason: Essays*, Londra, Penguin, 1995.

Joseph Conrad, *Nostromo*, Londra, J. M. Dent and Sons, 1947 (*Nostromo*, çev. Mehmet H. Doğan, İletişim Yayınevi, Nisan 2007).

Wyndharn Lewis'in ilerleme fikrine yönelik kimi zaman hırçınlaşan saldırısı için bkz: *The Demon of Progress in the Arts*, Londra, Methuen, 1954. Bu kitabı merhum Isaiah Berlin sayesinde öğrendim. Zamana tapınma *Post-liberalizm: Siyasal Düşünce İncelemeleri* adlı kitabımda "Santayana ve Liberalizmin Eleştirisi" başlığı altında ele alınmıştır.

Pagan ahlakının çağdaş devlet adamlığında nasıl uyarlandığıyla ilgili bkz: Robert D. Kaplan, *Warrior Politics: Why Leadership Demands a Pagan Ethos*, New York, Random House, 2002.

Bkz: Colin M. Turnbull, *Wayward Servants: The Two Worlds of the African Pygmies*, Londra, Eyre and Spottiswoode, 1966.

Robert Graves, 'Sisyphus', *The Greek Myths*, Cilt I, Londra, Penguin Books, 1955.

George Santayana, *Winds of Doctrine and Platonism and the Spiritual Life*, New York, Harper and Brothers, 1957.

Dizin

11 Eylül saldırıları 148, 185

ABD'de uyuşturucuyla mücadele 121
aborijinler 87
acıma duygusu 50
adalet 92, 93, 97
adaletsizlik 96
ağaçlar 60
agon 154
ahlak 12, 13, 81, 82, 86, 89, 93, 96, 97, 99, 100, 147, 180
  afrodizyak yerine 94
ahlakbilim 100
ahlak değerleri 82
ahlakdışı 75, 81, 94, 96, 102
ahlakdışılık 75, 81, 94, 96, 102
ahlaki ilerleme 26
ahlakın ahlakdışı olması 96
aile 142, 153
akıl 35, 68, 71, 76, 89, 93, 122, 127, 158, 167
aldatmaca 35
alfabe 57
algı 59, 60, 62, 69, 70
Almanca 54
Almanya 54, 71
anarşi 164
anarşizm 141
Andreas-Salome, Lou 49
And sanatı 61
Aristoteles 97, 98, 99, 180
Aspinal, John 55, 173, 174
Ateizm 110
Augustinus 30
avcı-toplayıcılar 20, 133, 134, 135, 136, 146, 155
Averroës, Ibn Ruşt 54
Avustralya 84, 121
Aydınlanma 36, 46, 82, 86, 93, 117, 118, 119, 120, 142, 143, 147, 148
Aydınlanma değerleri 147, 148

Bacon, Francis 117
bağışıklık sistemleri 60, 175
Ballard, J. G.,
  Kokain Geceleri 139, 185
  Süper Kent 140, 185
Bangladeş 21, 85, 170
Barbour, Julian 32, 171
Basra Körfezi 153
Bateson, Gregory 72, 177
batılı değerler 152
benlik 43, 61, 69, 70, 71, 72, 73, 165
Bhagavad-Gita 59
bilgi 13, 24, 25, 31, 34, 60, 62, 65, 68, 76, 89, 102, 145, 183
bilim, mantığa karşı 32
bilimde ilerleme 29
bilimin "mantığın en üstün ifadesi" olması 30
bilimin insanlığın kurtarıcısı rolünü üstlenmesi 106
bilimin insanmerkezciliğe çare olması 32
bilimin kurucuları, modern 31

bilimin otoritesi 30, 37
bilimin umut ve sıkıdenetim gereksinimini karşılaması 29
bilimsel köktenciler 29, 39
bilimsel yöntem 29, 30, 31, 32
bilim ve teknoloji 88, 108, 147, 164, 165
bilinç 19, 43, 60, 61, 63, 65, 67, 99, 117, 121, 123, 145, 158, 176
bilinçaltı algı 62
bilinçaltına yönelik reklam şirketleri 63
bilinçaltı reklamcılık 63
bilinçli farkındalık 59, 62, 67, 100
bilişsel bilim 60, 68, 74, 102
bireysellik 46
Birinci Dünya Savaşı 138, 153
bitkilerin duyuları 59
biyosfer 21
böcek kolonileri 69
Bolşevikler 118
Borges, J. L. 105, 180
Brahe, Tycho 31
Brodsky, Joseph 161, 188
Buddha 75, 105, 106, 112, 113, 114
Budizm 47, 75, 113
burjuva yaşamı 137
Butler, Samuel 156, 188
büyü 75
Büyük Yahudi Soykırımı 25, 88

can sıkıntısı 140, 154, 167
cesaret 64, 99
Charcot, Jean 145
Chatwin, Bruce, Utz 82, 178
Chaucer, G
Canterbury Masalları 59
Chirico, Giorgio de 44, 62
Chuang-Tzu 54, 75, 76, 77, 100, 101, 177, 180
Cicero 30
cinsellik 47, 75
Cioran, E. M. 112, 180, 181
Comte, Auguste 12, 119
Connolly, Cyril 113, 181
Conrad, Joseph,
Lord Jim 44, 63, 65, 66, 163, 175, 188
Nostromo 44, 63, 65, 66, 163, 175, 188

Çatalhöyük, Anadolu 145, 186
Çernobil nükleer reaktörü 119
Çin 12, 24, 40, 58, 75, 77, 100, 121, 147, 148, 149, 152, 174, 178
Çin düşüncesi 58
Çin yazısı 58

Dada 142
daimon 33, 173
Daisyworld 38, 39, 171
Dante Alighieri 90
Darwin'in doğal ayıklanma kuramı 34, 35, 156
Darwin, Charles 11, 12, 17, 18, 19, 20, 31, 34, 38, 188
Darwincilik 34, 38
Debord, Guy 144, 186
değerler 81, 149, 152
de Quincey,Thomas 133
de Rosnay, Joel 39, 171
Descartes, René 49, 57, 59, 61, 99, 158, 176
develer 20
Diamond, Jared 20, 85, 169, 178, 184
dijital evrim 156
dil 12, 56, 57, 67, 73, 98, 139
dil, Esperanto 158
din 12, 37, 49, 110, 129, 148, 163

dinozorların soyunun tükenmesi 19
Dionysos 50, 89, 179
Dodds, E. R. 89, 171, 179
doğal kaynakların korunması 155
Doğal ortam 20, 21
Dogen 54
doğum oranı 21, 155
doğurganlıkta düşüş 20
Dostoyevski, Fyodor,
Karamazov Kardeşler 49, 107, 108, 109, 181
Suç ve Ceza 49, 107, 108, 109, 181
Dünya Ticaret Merkezi, New York 148
düşler 76, 167, 183
düşünce özgürlüğü 29
duyum 59
Dyson, George 158, 188

Eckhardt, Meister 52, 173
Ecstasy 139, 171, 183
Ehrenzweig, Anton 62, 175
Einstein, Albert 31
ekonomi 136, 137, 139, 147, 151
Ekspresyonistler 147
El Kaide 12, 148, 149
Elliot, Gil 87, 179
Ellis, Havelock, "Mescal: A New Artificial Paradise" 120, 182
Engels, Friedrich 142
epidemiyoloji 170
Epikür 12, 111, 126
erdem 50, 93, 97
Ernst, Max 62
eşcinsel ilişki 92
eşitsizlik 138
Eski Ahit 83, 84
Eski Taş Devri 135
Esperanto 158
Euripides 89, 179
evrim 18, 35, 145, 156, 175
evrimsel psikoloji 74
eylem 13, 14, 70, 100, 163

Faşizm 116
Federov, Nikolay 118, 119
felsefe 43, 54, 55, 58, 76, 77, 85, 102
felsefenin amacı 77
Feyerabend, Paul 30, 31, 170, 171
Filistinliler 155
fizik 76
foklar 134
Ford, Brian J, 26, 170, 174
Fourier, Charles François 143
Freiburg Üniversitesi 53
Freud, Sigmund 29, 67, 93
Frister, Roman 83, 178
Fukuyama, Francis 147

Gaia 9, 19, 38, 39, 40, 60, 159, 170, 171, 172, 188
Gaia varsayımı 38, 39
Galileo Galilei 30, 31
Gallimard 144
Gaudi i Cornet, Antonio 62
Gelassenheit 54, 173
geleneksel değerler 139
Genet, Jean,
Balkon 125
genetik 18, 22, 24, 27, 34, 135, 155, 188
genetik silahlar 22
genetik yapısı değiştirilmiş besinler 135, 155, 188
genler 17, 34, 37
genleri değiştirilmiş ekinler 25
gerçek kendimiz 67
gerçeklik 33, 47, 75, 124, 126, 127, 166, 183

gerçeklikler, nihai 58
gerilla savaşları 148
Gibson, William,
Neuromancer 122, 123, 183
Gimbutas, M. 89, 179
gnostisizm 119
Golding, William 40
Gorbaçov, Mikhail 119
goriller 158
Graham, A. C. 58, 75, 94, 101, 102, 173, 174, 177, 180
Graves, Robert 164, 189
Green, T. H. 71, 177, 178, 183, 184, 188
Greene, Graham 94
Grotowski, Jerzy 116, 181
gulag 90
günah 13, 83, 94, 105
günah duygusu 94
günahın Tanrı'ya karşı gelmek anlamı 82, 105
Gunaratana 74, 177
güneş enerjisi 155
Güney Afrika babunları 121
Güney Amerika: büyük memelilerin kaybı 20, 24
günlük ritim 60
Gürciyev, G. İ. 115, 116, 181
güven 9, 96, 143
güzel 17, 33, 43, 44, 82, 83, 98
güzellik 93, 95, 117

Habeş babunları 84
hakikat 30, 34, 35, 37, 48, 77, 87, 91, 110, 111, 161
hakikate tapınma 111
Halobakteriler 60
Hardy, Thomas 44, 175, 188
hayalmatikler 125
Hayek, Friedrich 145
hayvan erdemleri 98
haz/zevk 33, 94, 95
Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 14, 44, 55, 89
Heidegger'in "dünya fakiri" hayvanları 51, 53
Heidegger'in insanları varlıklar düzeninde gerekli görmesi 52
Heidegger'in tektanrıcılık sonrası akımdan olması 52
Heidegger,
Hümanizm Üstüne Mektuplar 52
Varlık ve Zaman 52
Heidegger, Martin 51, 52, 53, 54, 55, 173, 176
Heidegger ve *Gelassenheit* 54, 173
Heinrich, Bernd 35, 171, 177
Heisenberg, Werner 32
Heller, M. 87, 179
Herakleitos,
Fragmanlar 154
Herling, Gustaw 90, 179
hınç 97
Hindistan 12, 14, 51, 75, 77, 147
Hindu milliyetçiliği 147
Hint felsefesi 46
hipnoz 145
Hıristiyan âlemi 164
Hıristiyan inanışına ve değerleri 49
Hıristiyanlık 12, 13, 18, 25, 33, 34, 39, 43, 44, 46, 48, 50, 51, 53, 59, 74, 82, 83, 85, 94, 96, 105, 108, 110, 111, 118, 119, 120, 122, 141, 173
Hıristiyanlık'ta insan öznesi fikri 48
Hıristiyanlık'ı Yahudi tarikati olarak kuran Aziz Paul 105
Hıristiyanlık'ta insanların diğer hayvanlardan farklı görünmesi 18

Hıristiyanlık ve insan tarihi 51
histeri 145
Hitler, Adolf 35, 53, 71, 85, 86, 118, 178
Hobbes, Thomas 36, 96
Homeros 89, 95, 96, 111, 112, 154
İlyada 57, 89, 112, 154
Odysseus 59, 167
homo ludens 143, 165, 187
homo rapiens 20
homo sapiens 20, 23, 85
homünkülüs 69
Hose, Sam 69, 88
hümanizme göre diğer hayvanlarla aramızda uçurum olduğu görüşü 27
hümanizmi destekleyen insan öznesi fikri 48
hümanizmin ilerlemeye inanış anlamına gelmesi 17
hümanizmin kurtuluş öğretisi olması 27
hümanizmin seküler din olması 108
hümanizmin yanılsamaları 108
Hume, David 46, 47, 48, 71, 72, 117, 118, 177
Husserl, Edmund 53
Hutular 152, 187

idealizm 163
İkarus 89
İkinci Dünya Savaşı 71, 138, 152
iklim değişikliği 21, 22, 23
ilerleme 11, 12, 13, 18, 26, 29, 31, 36, 43, 44, 76, 83, 87, 102, 118, 133, 143, 148, 155, 163, 164, 167, 188
İlk Günah 52
Illich, Ivan D. 26, 170, 188
İncil 13, 82
insan-merkezcilik 56
insan denen hayvanın diğer bütün hayvanlardan farklı olmaması 46
insan denen hayvanın gerilime tepkisi 23
insan denen hayvanın hayatta bir amaca gerek duyması 167
insan denen hayvanın içgüdüleri 102
insan denen hayvanın kandırılmış hayvanlar olması 106
insan denen hayvanın kendi yazgısını eline aldığı fikri 18
insan denen hayvanın saman köpeklere benzemesi 40
insan denen hayvanın teknolojik aygıtlar olması 27
insan denen hayvanın varoluşun bilinçli efendisi olmayı başarması 44
insan denen hayvanın varoluşunun kaza sonucu olduğu 37
insan denen hayvanın yıldızının parlaması ve çevresel tahribat 20
insan denen hayvanın yırtıcı ve yıkıcı olması 18
İnsanın Düşüşü 13, 52
insanlığın tarihi 51, 87
internet 26, 149
intihar 176
İnuit insanları 20
irade 11, 24, 43, 46, 48, 53, 64, 93, 99, 111, 149
İsa 105, 107, 111, 114, 123, 180, 186
işçi sınıfı 136, 137
İskender 77
İslam ülkeleri 147
iyi 13, 22, 31, 35, 36, 38, 39, 43, 50, 59,

61, 63, 66, 67, 75, 77, 82, 83, 85, 87, 88, 91, 93, 94, 95, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 114, 128, 133, 134, 135, 137, 138, 146, 150, 152, 154, 158, 164, 165, 172
iyilik 89
İyinin Biçimi 95

Japonya 24, 59, 61, 137, 147, 149, 150, 152, 185, 186
Japonya'da tecrit dönemi 150
Jeffers, Robinson 106, 129, 171, 179, 181
Jeffers, Robinson, "Kurtarıcılar Üzerine Derin Düşünceler" 129
Joy, Bill 24, 156, 157, 170, 188
Jung, C. G. 123, 183, 186

Kaczynski, Theodore "bombalı mektupçu" 157
Kahverengi Gömlekliler 54
Kalahari Çölü 20
Kalypso 167
Kamboçya 85
Kant'a göre, özerk, özgür seçimlerini kendileri yapan kişiler olmamız 47
Kant'ın numen dünyası 47
Kant, Immanuel 43, 46, 47, 48
kapitalizm 14, 139, 141, 151
kapitalizm karşıtı ayaklanmalar 141
kariyer 49, 137
Kartaca 36, 85
Katharlar 34
Kazancakis, Nikos, *El Greko'ya Mektup* 106, 180
kendi kendini üretme 25
kendini aldatma 35, 115
kendini bilme 35, 166
Kepler, Johannes 31
Keynes, John Maynard, baron 145
kimlik 48, 70, 71, 72, 114, 163
kişisellik kültü 58
kitle imha silahları 25
Kitlesel imha 24
kıtlık 23, 108, 153
klasik mantık 32
klonlama 25
Koestler, Arthur, *Geliş ve Gidiş* 85, 178
köktendincilik 147
Kolyma 90, 91, 92, 179
komünizm 81, 119, 142
Konfüçyüsçüler 100
konuşma 57, 73, 124
Kopernik 30
Kopernik'in astronomisi 30
kör bakış 62
Kraliyet Derneği, Tazmanya 84
Kraus, Karl 131, 184
Krişnamurti, Jiddu 114, 115, 181
kulaklar 87
küresel ısınma 155
küreselleşme 148
kurtarılma 105, 112, 148
Kürtler 155
kurtuluş 26, 27, 44, 103, 106, 109, 123
Kurzweil, Ray 124, 183
kusur 13, 97
Kuzey Amerika: büyük memelilerin kaybı 20
Kuzey Kutbu 20, 125, 135

Labirent, Knossos, Girit 146
Lanner, William 84
Lao Tzu 75, 172
Lawrence, D. H. 105, 107, 108, 180, 181

Lawrence, D. H.,
Ölen Adam 105, 180
Lem, Stanislaw 125, 126, 127, 183
Summa Technologiae 125, 183
Lenin, Vladimir Ilyich 151
Lewin, Leonard C. 22, 170
Lewis, Wyndham 163, 188
Libet, Benjamin 64, 65, 175, 176
Lichtenberg, G. C. 79, 178
Lieh-Tzu 101, 177, 180
Lovelock, James 9, 19, 20, 21, 22, 24, 29, 38, 40, 155, 170, 171, 187
Lowith, Karl 54, 173

Machiavelli, Niccolò,
Prens 96
Maimonides 54
Maistre, Joseph de 108
makine 26, 27, 37, 50, 61, 101, 102, 107, 115, 127, 136, 150, 156, 157, 158, 159
Malthus, Thomas 22, 152, 153, 170, 187
mamutlar 20
Mandeville, Bernard de,
Arıların Masalı 97
mantık 31, 32, 36, 48, 75, 76
Maoculuk 121, 152
Mao Zedung 25
Marais, Eugene,
Beyaz Karıncanın Ruhu 69
Maymunun Ruhu 121
Margulis, Lynn 21, 27, 60, 159, 170, 175, 188
Marksizm 142, 186
Marx, Karl 12, 44, 99, 119, 142, 143, 147
mastodonlar 20
Mauthner, Fritz 58, 174
maya 47
maymunlar 61, 84
maymunlar arasında şiddet sonucu ölüm 84
meditasyon 61, 74, 75
meditasyon halleri 61
memler 34
memler, adi 35
merhamet 47, 50
Mesmer, Anton 145
mesmerizm 145
Mihver devletler 152
mikrobiyoloji 22
Miller, Rebecca Stone 61, 175
Milosz, Czeslaw 91, 179
mimari 139
mistikler 128, 166
mit 77
modern değerler 149
Monod, Jacques 37, 38, 169
Moravec, Hanş 136, 137, 185
Mosley, Oswald 147
mucizeler 31
mülkiyet 142
mutluluk 50, 77, 121, 122
müzik 54, 126

Nagarjuna 54, 77
nanoteknolojiler 24
natüralizm (doğacılık) 38
Nazi Almanyası 86
Nazizm 53, 86, 147, 173, 178
nedensellik 32
Nekrich, A. 87, 179
Neolitik Çağ 22
Newman, Georgia 88
Newton, Sir Isaac 31
New York 139, 148, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189

Nietzsche, Friedrich Wilhelm 49, 50, 51, 52, 53, 86, 89, 93, 97, 99, 111, 116, 117, 123, 172, 179, 180, 183
Tragedyanın Doğuşu 50
nihai gerçeklik 166
nihilizm 36, 111, 144, 178
nirvana 112
nüfus 20, 21, 22, 23, 152, 153, 156

Odysseus 59, 167
Orta Asya 153
Ortaçağ 30, 34, 59, 76, 125, 137, 141, 142, 164, 186
ortalama ömür 20
otomasyon 143
otomobiller 26
oyun 45, 72, 73, 86, 89, 95, 154, 165, 187

öbür dünya 90
öjenik 86
ölçülülük ilkesi 97
ölen hayvanlar 113
ölüm 21, 45, 84, 86, 88, 122, 126, 138, 154
ölümlülük 113
ölüm oranı 21, 84
ölümsüzlüğün teknolojik takibi 120
ölümsüzlük 44, 75, 118, 119, 120, 123, 167, 182
öngörü/basiret 97
özerklik 48, 98
özfarkındalık 61, 99, 158, 175
özgür irade 11, 43, 48
özgürlüğü bağrına basmak 164
özgürlükle ilgili Rousseau'nun görüşü 108
Özgür Ruh Kardeşliği 141, 142, 143, 144, 186

Pascal, Blaise 36, 37, 77, 171
Pergouset mağara resimleri 182
Perrin, Noel 150, 186
Perry, Amiral 150
Pessoa, Fernando (Bernardo Soares) 114, 128, 181, 184
petrol fiyatları 153
pigmeler 164
planlı katliamlar 25
Platon 14, 30, 33, 55, 57, 58, 59, 61, 77, 95, 99, 166, 171
Platonculuk 58, 119
Popper, Karl 31, 170, 171
postmodernizm 56
Potzl, O. 62
Prometheus 13, 29, 89
Protagoras 56
Protestanlar 164
Prynne, J. H. 139, 185
psikiyatri 92, 145
Pyrrhon 77

Rawls, John 92, 179
Rees, Goronwy 70, 71, 72, 176, 177
Refah 138
refah 33, 96, 133, 166
Refah devleti 138
rekabet 17, 34, 69
resimyazılar 58
Rifkin, Jeremy 137, 185
robot davranışı 69
robotik 24
rodopsin 60
Roma, antik 51
Romalılar 113
Romantizm 100
Rousseau, Jean-Jacques 108
Ruanda 85, 152, 153, 187
Rudgley, Richard 121, 182, 186
ruh 69, 112, 115, 122, 144, 145

ruhsal hayat 166
Rus İmparatorluk Filosu 150
Russell, Bertrand 29, 57, 153, 154, 170, 187
Rusya 20, 24, 86, 119, 151, 169, 184, 186

Sado-Mazoşist salonları 139
Sağ 14, 83, 106, 134
Sagan, Dorion 27, 159, 170, 188
Sahlins, Marshall 134, 184
Saint-Simon, Henri de 12, 119
saman köpekler 7, 40
samuraylar 149
sanal gerçeklik 126, 183
sanal seks 141
sanat 29, 62, 84, 125
Sanayi Devrimi 134, 136
sanayileşme 137
Sandars, N. K. 62, 175
Sankara 77
sansür 63, 74
Santayana, George 95, 159, 166, 174, 179, 188, 189
savaş 19, 25, 83, 108, 116, 118, 120, 122, 128, 141, 148, 154
savaş oyunu 153, 154
savaş ve din 148
saydam düş 126, 127
Schönberg, Arnold 44
Schopenhauer, Arthur 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 54, 55, 65, 172, 176
"Kadınlar Üzerine" 45
Schrödinger, Erwin 32
sebep ve sonuç 48
seçim 35, 38, 98, 99
seks 137
seküler idealizm 163
sekülerizm 147
sekülerleşme 147
sera gazları 21
serbest ticaret 148
sevecenlik 90, 93, 97
sevgi 28
Shaw, George Bernard 86, 87, 93, 178
Shestov, Leo 77, 177
sibernotlar 124
Siberuzay 123
Sibirya 90, 91, 119
Silesius, Angelus 53, 173
Sinclair, Iain 146, 183, 186
Sisyphos 164, 165
Sitüasyonistler 141, 142, 143, 144
Soares, Bernardo (Fernando Pessoa) 114
Soğuk Savaş 153
Sokrates 33, 34, 52, 54, 76, 77, 89, 92, 94, 95, 96, 97, 99, 154, 166, 171
Sokrates öncesi 52, 54, 96, 97, 154
Sol 14, 106
Soljenistin, Aleksandr 90
Solovki 90
Son Çözüm 35
sosyal demokrasi 138
Sovyetler Birliği 86, 87, 119, 170
Sovyetler Birliği'nin çöküşü 119
Sovyet uzay kâşifleri 118
soykırım 21, 24, 84, 85, 152
soykırım silahları 24
Spariosu, Mihai I. 154, 187
Spinoza, Baruch 57, 77, 99
Stalin, Josef 25, 87
Stanislavski, Constantin 115, 116
Stoacılar 77
Stokell, Dr. George 84
Strasbourg'daki 1960'ların öğrenci protestoları 142
suçluluk duygusu 52

Sufi 115
Sümer 58, 141
Sürrealizm 142

Şalamov, Varlam
Kolyma Masalları 90, 91, 179
şamanizm 171, 183
şiddet 84, 140, 141
Şintoizm 17
Şüpheciler 46

Tanrı'nın ölümü 49
Tanrı'nın varlığı 110
Tanrı'nın yasaları 83, 110
Taoculuk/Taoizm 100, 102
Tao Te Ching 40, 172
Tarih 13, 20, 22, 36, 118, 133, 135, 159
tarım, ayrıca bkz: ziraat 27, 135
Taş Devri 133, 135
Tazmanya 84, 85, 178
teknoloji 26, 28, 32, 37, 88, 108, 119, 127, 138
Teknolojinin Gaia bağlamındaki anlamı 159
teknoloji ve mikroçipler 155
tektanrıcılık 52
Teosofistler 114
Tertullianus 36
Thomas Hobbes,
Leviathan 96
Tibet öğretileri 115
Times Edebiyat Eki 144, 186
Tolstoy, Kont Leo 44
Torino 49
tragedya 89, 90
Trivers, Robert 35, 171
Troyalılar 85, 112
Tsiolovski, Konstatin 118
Tsong Khapa, Jey 54
Tsuşima Muharebesi 150
Türkiye 147
türlerin genler topluluğu olması 17
türlerin yokoluşu 20
Turner 88, 179
Turner, Mary 88
Tutsiler 152, 153, 187

Ulusal Sağlık Hizmeti 138
uyanış 74, 76
uyuşturucular 122, 139, 141
uzay 47, 48, 118, 125

üreme/çoğalma 23
Üst-insan 51
ütopyacılık 142

Vaneigem, Raoul 142, 185, 186
Varela, Francisco 68, 70, 175, 176
Vedanta 47, 172
Viagra 139
vicdan 69, 88

Ward, Mark 156, 188
Warner, Rex,
The Aerodrome 116, 182
Washington 148, 185, 187
Webb, Beatrice 147
Wilson 18, 19, 20, 84, 127, 152, 155, 169, 178, 184, 187, 188
Wilson, E. O. 18
Wittgenstein, L.,
Felsefi Soruşturmalar 55
Tractatus Logico-Philosophicus 55
Wittgenstein, Ludwig 55, 56, 58, 173, 174
Wright, Robert 35, 171, 175

"yarım saniyelik gecikme" 64
yaban hayvanları 102
yağmur ormanları 21

Yahudilik 83
Yang Chu 77
yanılsama 13, 47, 93, 107, 164, 175
yapay yaşam 156
yapay zekâ 69, 158
yaprakkesici karıncalar 26
yazı 57
Yeltsin, Boris 151
Yeni Zelanda 134
yerküre ruhları 31
Yeşilci düşünürler 26
Yol ve Erdem Kitabı 40
Yunan, antik 13, 34, 40, 46, 50, 51, 56, 76, 77, 89, 95, 96, 98, 105, 111, 164, 172
Yunanca 54, 123, 154
Yunan Şüpheciliği 77
yunuslar 98, 158, 180

zalimlik 88
zaman 17, 21, 23, 26, 34, 35, 36, 45, 48, 52, 53, 54, 55, 57, 58, 60, 61, 64, 65, 66, 67, 69, 71, 73, 76, 77, 82, 84, 88, 90, 91, 92, 94, 97, 98, 101, 107, 111, 112, 121, 125, 126, 133, 134, 136, 141, 143, 144, 145, 150, 151, 152, 154, 157, 163, 166, 167, 188
Zerdüşt 111
zorbalık 108, 164

"Tanrı ve ölümsüzlük, ilerleme ve hümanizm masalını bıraktığımız anda yaşamlarımızdan ne anlarız?"

"Eğer söz konusu olan hakikat değil de mutluluk ve özgürlükse, felsefe neden son sözü söylemek zorundadır?"

"İnsanoğlunun mükemmelliğinden daha iç karartıcı başka bir şey olabilir mi?"

"Diğer hayvanlar hayatta bir amaca gerek duymazlar. İnsan denen hayvanın onsuz yapamaması, kendi içinde çelişkidir. Hayatın amacını, yalnızca görüyor olmak diye düşünemez miyiz peki?"

İngiliz düşünür, akademisyen John Gray, yeryüzünün dört yanında kök salmış kalıplı düşünceleri –dogma ve yargıları– bambaşka bir bakış açısıyla tartışmaya açıyor. *Saman Köpekler*'in merkezine insan bencilliğinin ve buna bağlı dünya görüşlerinin aşılması gerektiği fikrini yerleştiren Gray, kışkırtıcı gelecek öngörüleri eşliğinde sıradışı bir modern zamanlar okuması sunuyor.

ISBN 978-975-08-1426-6